

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

**Η ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ**

Πανεπιστημιακές Παραδόσεις

Β' έκδοση

**ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1991**

I-2
94

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000276203

14.1.555
ΠΛΟ

Αρ. Είσαγ. 133.63

5

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

Επιστημονική Βιβλιοθήκη
Βενετοκρατία

Η ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Πανεπιστημιακές Παραδόσεις

Β' έκδοση

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1991

1. DEPARTMENT OF JUSTICE

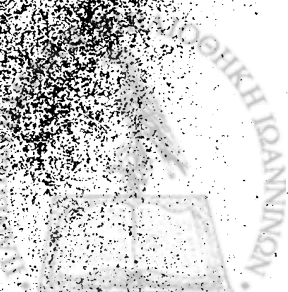
THE FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION
AND THE UNITED STATES DEPARTMENT OF JUSTICE

INVESTIGATION OF THE ACTS OF TERRORISM

REPORT

CONFIDENTIAL

1991

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Το κέντρο των ερευνών για τη βενετική ιστορία είναι η Βενετία, η μητρόπολη της Γαληνότατης Δημοκρατίας (Serenissima Repubblica di Venezia). Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα έχει συγκροτηθεί εκεί το Κρατικό Αρχείο (Archivio di Stato), όπου στεγάζονται όλα τα αρχεία του βενετικού κράτους. Το οίκημα είναι παλαιό μοναστήρι (των Frati) και ο όγκος του υλικού καλύπτει αρκετά χιλιόμετρα σε ράφια.

Στην ίδια πόλη αρχειακό υλικό υπάρχει και σε τρία άλλα ιδρύματα: 1) Στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη (Biblioteca Marciana), όπου φυλάσσονται χειρόγραφα στην ελληνική και ιταλική γλώσσα. 2) Στο Δημοτικό Μουσείο Κορρέρ (Museo Civico Correr), που έχει κυρίως ιδιωτικές και οικογενειακές συλλογές. 3) Στη Βιβλιοθήκη Κουερίνι Σταμπάλια (Fondazione Querini Stampalia), με ιδιωτικές συλλογές. Το επιστημονικό και μορφωτικό Ίδρυμα Τσίνι (Fondazione Giorgio Cini) έχει, παράλληλα με την πλούσια βιβλιοθήκη, συλλογή μικροταινιών (microfilms) από αρχεία ιταλικά και άλλων χωρών σχετικά με τις σειρές που αφορούν τη βενετική ιστορία. Τέλος, στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας υπάρχει το αρχείο της ελληνικής Αδελφότητας.

Το κρατικό Αρχείο συγκεντρώνει τόσο το υλικό των υπηρεσιών της μητρόπολης όσο και αρχεία των αποικιών. Οι βενετικές αρχές φρόντιζαν να παραλαμβάνουν το αρχειακό υλικό της κάθε κτήσης που έχαναν. Με τον τρόπο αυτό π.χ. σώθηκαν: το αρχείο της νήσου Κρήτης (Archivio del Duca di Candia), το αρχείο του βενετού προξένου της Κύπρου, το αρχείο Γκρμιάνι και της Β' Βενετοκρατίας της Πελοποννήσου (Archivio Grimani, Provveditori di Morea). Βέβαια, στη Βενετία (έδρα του κράτους) βρίσκεται όλη η αλληλογραφία των περιφερειακών κτήσεων και των αρχών με υπερπόντια έδρα (όπως ο Προβλεπτής της Θάλασσας, που ναυλοχούσε με το στόλο του στην Κέρκυρα).

Σε αντίθεση με τις συνθήκες που επικρατούσαν στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, στη βενετοκρατούμενη Ανατολή υπήρχαν οργανωμένες αρχειακές

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Η έρευνα και μελέτη της βενετικής ιστορίας αναπτύχθηκε στην πατρίδα μας ήδη από τον 19ο αιώνα. Ο Ανδρέας Μουστοξύδης, με τις σύντομες αλλά περιεκτικές μελέτες του για τη Βενετοκρατία και τη Φραγκοκρατία, που αποτέλεσαν τον τόμο του «Ελληνομνήμονα», έθεσε τις βάσεις που θ' αξιοποιήσουν ο Κωνσταντίνος Σάθας, ο Σπυρίδων Λάμπρος και ο Παναγιώτης Χιώτης.

Ο Σάθας υπήρξε ο πρώτος συστηματικός μελετητής ελληνικών θεμάτων στα βενετικά αρχεία. Έργο του, εκτός από τα «Μνημεία», είναι η Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, η Νεοελληνική Φιλολογία, τα Ελληνικά Ανέκδοτα.

Ο Λάμπρος μετέφρασε και βελτίωσε με σχόλια και προσθήκες το έργο του Ουίλλιαμ Μίλλερ, Ιστορία της Φραγκοκρατίας. Στο περιοδικό «Νέος Ελληνομνήμων», που ο ίδιος εξέδιδε, συγκέντρωσε ποικίλο και πλούσιο υλικό από τα ιταλικά αρχεία.

Ο Χιώτης ήταν πολυγραφότατος και, καθώς ήταν διευθυντής του, εκμεταλλεύτηκε το υλικό του αρχείου της Ζακύνθου. Η «Ιστορία της Επτανήσου», που εκτείνεται σε επτά τόμους, αποτελεί πρωτότυπη σύνθεση και αναντικατάστατη πηγή, καθώς το αρχείο της πατρίδας του έχει πια χαθεί.

Στα μέσα του περασμένου αιώνα ο Ερμάννος Λούντζης με το πόνημά του «Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών» μας πρόσφερε μια βαθιά ανάλυση του πολιτικού συστήματος του Βενετικού κράτους. Ο Σπυρίδων Θεοτόκης συνέταξε κατάλογο των χειρογράφων της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης που αναφέρονται στις ελληνικές περιοχές και δημοσίευσε συλλογές εγγράφων για την Κρήτη. Συνθετικότερες είναι οι εργασίες των : α) Ανδρέα Ανδρεάδη, με το δίτομο έργο «Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας», β) Ηλία Τσιτσέλη, με τα «Κεφαλληνιακά Σύμμικτα» σε δύο τόμους, γ) Αγαθάγγελου Ξηρουχάκη με τη σύνθεση «Η

Ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών», δ) Λεωνίδα Ζώη, με την «Ιστορία της Ζακύνθου». Κατά τη μεταπολεμική περίοδο η έρευνα της βενετικής ιστορίας έχει προχωρήσει σε πλάτος και βάθος. Το Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας έδωσε την κύρια ώθηση στις σχετικές σπουδές, που εκφράστηκαν μέσα από το περιοδικό «Θησαυρίσματα».

Από την πλευρά τους, οι Βενετοί καλλιέργησαν την ιστοριογραφία ως μια από τις λειτουργίες του κράτους, όπως το πολιτικό τους σύστημα το απαιτούσε. Η πολιτεία είχε τους επίσημους ιστορικούς, που μόνοι αυτοί διέθεταν πρόσβαση στα αρχεία και φρόντιζαν η έκθεση των γεγονότων να καταξιώνει την ηγετική τάξη και τους θεσμούς. Ο Μάρκος Αντώνιος Σαμπέλλικο (Sabellico), ο Ανδρέας Navagero, ο Πέτρος Bembo, ο Παύλος Παρούτα (Paruta) υπήρξαν οι κρατικοί ιστοριογράφοι (θα τους ονομάζαμε καλύτερα χρονικογράφους). Ιδιαίτερα χρήσιμο είναι το Ημερολόγιο (Diario) του Μαρίνου Σανούδου (Sanudo), όπου καταγράφονται ημέρα με την ημέρα τα γεγονότα τόσο στη Βενετία όσο και στις αποικίες. Σήμερα τις βενετικές σπουδές καλλιεργούν αποκλειστικά τα περιοδικά «Studi Veneziani», «Archivio Veneto», «Ateneo Veneto».

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ - Η ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΙΤΑΛΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Ήδη στις αρχές του 6ου αιώνα (537) αναφέρονται κάτοικοι στα τενάγη της Βενετίας με δικούς τους (τοπικούς) ηγέτες, τους *tribuni maritimumum*. Ωστόσο η λιμνοθάλασσα αυτή με τα νησιά της παρέμενε πολιτικά υποτελής στο Βυζάντιο και ανέπτυξε παράλληλα τις οικονομικές θαλάσσιες δραστηριότητές της. Η πρώτη οικονομική ζωή βασίστηκε στην παραγωγή αλατιού, αλλά η στρατηγική θέση πρόσφερε τη δυνατότητα να εγκατασταθεί εκεί βυζαντινός στρατιωτικός διοικητής (*magister militum*). Στο νησάκι *Torcello* το 639 άρχισε η ανέγερση (βυζαντινού) ναού και η διευθέτηση κάποιου λιμανιού και εμπορικού κέντρου. Τα βενετικά πλοία έφθαναν ως τη Μαύρη και Ερυθρά θάλασσα, απ' όπου αγοράζονταν πρώτες ύλες (μετάξι, μπαχαρικά, αρώματα, χρωστικές ουσίες, ζάχαρη, πολύτιμες πέτρες), που κατόπιν θα επέστρεφαν στην Ανατολή μεταποιημένες σε συγκεκριμένα προϊόντα: μάλλινα υφάσματα, υαλικά, σαπούνι και σιδηρά χηριστικά αντικείμενα.

Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν τον στόλο των Βενετών για τη φύλαξη της Αδριατικής θάλασσας, τόσο από επιδρομές Σαρακηνών όσο και από τα πειρατικά πλοία. Το 697 (ή 713/ 726) ο *magister militum* λαμβάνει τον τίτλο του υπάτου και του δούκα. Το 751 το εξαρχάτο της Ραβέννας (απ' όπου η Βενετία εξαρτιόταν) καταλύθηκε από τους Λογγοβάρδους. Με τη συνθήκη της *Aix-la-Chapelle* (Ακυΐσγρανο), μεταξύ Βυζαντινών και Καρλομάγνου, η Βενετία παρέμενε βυζαντινή. Το 992, ένα έτος μετά την εκλογή του δούκα Πέτρου Β' Ορσέολου, ο Βασίλειος Β' με χρυσόβουλλο παραχώρησε εμπορικά προνόμια, με αντάλλαγμα την προάσπιση της βυζαντινής νότιας Ιταλίας. Στο εξής οι Βενετοί θα πλήρωναν δυο χρυσά νομίσματα στη Άβυδο, όταν κατευθύνονταν προς την Κωνσταντινούπολη, ενώ κατά την κάθοδο θα έδιναν 17 χρυσά νομίσματα. Παράλληλα, οι ίδιοι υπόκεινταν πλέον μόνο στη δικαιοδοσία του λογοθέτη του δρόμου. Το 1001-1004 ο Πέτρος βοήθησε τους Βυζαντινούς κατά την πολιορκία του Μπάρι από τους Σαρακηνούς, ενώ ο

γιός του νυμφεύτηκε τη Μαρία Αργυρού, αδελφή του μετέπειτα Ρωμανού Γ'. Τότε άρχισε η ανέγερση του ναού του Αγ. Μάρκου στη Βενετία, κατά το πρότυπο των Αγ. Αποστόλων της Κ/πολης. Το 1082 οι παραπάνω παραχωρήσεις διευρύνθηκαν: Στην Πόλη απέκτησαν συνοικία και, πλην των νησιών του Αιγαίου και του Ευξείνου Πόντου, είχαν ελευθερία κινήσεων στην υπόλοιπη αυτοκρατορία.

Στην Ιταλία, σύγχρονα σχεδόν με την άνοδο της Βενετίας, είχε αρχίσει και η ακμή της Γένοβας, της Πίζας και της Αμάλφης, των θαλάσσιων δημοκρατιών-πόλεων (*repubbliche marine*), όπως είχαν αποκληθεί. Ακολουθώντας φιλελεύθερη οικονομική πολιτική, σε αντίθεση με τον βυζαντινό κρατισμό, τα πλοία των πόλεων αυτών όργωναν τις θάλασσες της Ανατολικής Μεσογείου, μονοπωλώντας κάθε εμπορική δραστηριότητα. Το 1111 η Πίζα απέκτησε δική της συνοικία στην Πόλη καθώς και τελωνειακές ελαφρύνσεις. Το 1155 (και πάλι το 1169) παραχωρήθηκαν προνόμια στους Γενουάτες (ο τελωνειακός δασμός ορίστηκε στο 4%). Στους Πιζανούς εμπόρους ανανεώθηκαν τα προνόμια το 1170 και το 1192. Η Αμάλφη ήδη από τον 9ο αιώνα είχε εμπορικές σχέσεις με τους Άραβες της Β. Αφρικής και λίγο αργότερα οι δικοί της έμποροι έφθασαν στην Παλαιστίνη και στη Συρία και στα μέσα του 11ου αιώνα είχαν συνοικία με μοναστήρι στην Πόλη. Ωστόσο από το 1082 οι Αμαλφιτάνοι της Πόλης τέθηκαν υπό τη βενετική κηδεμονία και χάνουν σιγά-σιγά τη δύναμή τους. Στα 1135 οι Πιζανοί καταστρέφουν την Αμάλφη, αλλά η πόλη εξακολουθεί να έχει σχετική δύναμη και στα 1257 δραστηριοποιούνται στην Κων/πολη.

Το 1182 η προνομιακή μεταχείριση των Ιταλών εμπόρων, με τις οδυνηρές επιπτώσεις για τους Βυζαντινούς, οδήγησε τον λαό σε βιαιοπραγίες κατά των ξένων συνοικιών στην Πόλη, αλλά από το 1187 τα προνόμια άρχισαν ν' ανανεώνονται. Με χρυσόβουλλο του έτους αυτού η Βενετία ανέλαβε και τη δέσμευση να μη συνάπτει συμμαχίες στρεφόμενες κατά του Βυζαντίου και να το βοηθά στις ναυτικές επιχειρήσεις, εκτός αν αυτές στρέφονταν κατά του αυτοκράτορα της Γερμανίας και του βασιλιά της Σικελίας, με τους οποίους οι Βενετοί διατηρούσαν καλές σχέσεις. Με νέο χρυσόβουλλο του 1198

ανανεώθηκαν οι παραχωρήσεις, με αναλυτική αναφορά στις επαρχίες, όπου οι Βενετοί είχαν δικαίωμα να εμπορεύονται.

Το 1192 ανακτούν και οι Γενουάτες την προνομιακή πληρωμή του τελωνειακού δασμού 4% και αυξάνουν τις εγκαταστάσεις τους στο Πέραν, ενώ το ίδιο έτος προνόμια παραχωρούνται και στη Ραγούζα. Η τελευταία αποκτούσε ελευθερία κινήσεων και στα ενδότερα της αυτοκρατορίας, κυρίως στη Βουλγαρία. Στα 1182 οι εγκατεστημένοι Δυτικοί στην Πόλη υπολογίζονται σε 60.000. Με τα δεδομένα αυτά το Βυζάντιο βαθμιαία έχανε την οικονομική ικμάδα του, καθώς μάλιστα οι Δυτικοί πειρατές ερήμωναν τις ακτές και τα νησιά. Τήν κατάσταση αυτή επιδείνωσε ωστόσο η εσωτερική κρίση που ξέσπασε το 1195. Ο Ισαάκιος Γ' τυφλώθηκε και φυλακίστηκε με τον γιο του Αλέξιο και ο διάδοχός του Αλέξιος Γ' δεν κατόρθωσε να δαμάσει τους Βουλγάρους. Οι τελευταίοι στράφηκαν στον πάπα Ιννοκέντιο Γ', που την 7 Νοεμβρίου 1204 ανέδειξε τον αρχιεπίσκοπο Τυρνόβου ως προκαθήμενο της Βουλγαρίας και, με απεσταλμένο του, έστειψε τσάρο τον Ιωαννίτη.

Ενώ στον βαλκανικό χώρο συνέβαιναν τα παραπάνω, οι Γάλλοι φεουδάρχες τον Νοέμβριο 1199 αποφάσισαν την τέταρτη Σταυροφορία στους Αγίους Τόπους. Το 1201 ο Βονιφάτιος μαρκήσιος του Μομφερράτου (Ιταλίας) ανέλαβε την αρχηγία. Οι Βενετοί, με πληρωμή 85.000 μάρκων, ανέλαβαν να μεταφέρουν τους Σταυροφόρους και να μεριμνήσουν για τη διατροφή τους επί ένα έτος. Από τον Ιούνιο 1202 το πλήθος κατέφθανε στη Βενετία. Εκεί οι Σταυροφόροι δέχθηκαν να βοηθήσουν τους Βενετούς στην εκπόρθηση της Ζάρας (πού ήταν ουγγρική) και τότε αποφασίστηκε η αλλαγή του δρομολογίου και αντί της Αιγύπτου οι Σταυροφόροι να στραφούν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Αλέξιος, γιός του φυλακισμένου Ισαακίου Γ', είχε κατορθώσει να δραπετεύσει και, έναντι 200.000 μάρκων και ανταλλαγμάτων στρατιωτικού χαρακτήρα, ζήτησε από τους Σταυροφόρους να τον βοηθήσουν για την ανάκτηση του θρόνου και αυτό έγινε. Στις 13 Απριλίου 1204 η Πόλη κυριεύτηκε από τους Σταυροφόρους.

Οι ποικίλοι Δυτικοί, που συγκροτούσαν τους Σταυροφόρους, συμφώνησαν στον διαμελισμό της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι Βενετοί έλαβαν "το

τέταρτο και το μισό τετάρτου" (= 37 Ζ), ή τα 3/8, ολοκλήρου του βυζαντινού κράτους και συγκεκριμένα : το Δυρράχιο, την Κέρκυρα, την Μεθώνη-Κορώνη, την Εύβοια και τη Κρήτη. Στα λοιπά βυζαντινά εδάφη η κατανομή έγινε ως εξής: Η Θεσσαλονίκη με την ενδοχώρα της στον Βονιφάτιο Μομφερρατικό, η περιοχή της Λάρισας (έως τον Αλμυρό) στον Γουλιέλμο ευγενή της Λομβαρδίας, η Βοδινίτσα (περιοχή Λαμίας) στον Γκουίντο Παλαβιτσίνι, τα Σάλωνα (Αμφισσα) στον Θωμά ντε Στρομονκούρ, η Βοιωτία-Αττική-Μεγαρίδα-Αργολίδα στον Όθωνα ντε λα Ρός, η Πελοπόννησος στον Βιλλεαρδουίνο και στους συμμάχους του Γάλλους φεουδάρχες. Τα εδάφη αυτά δεν περιήλθαν στους ξένους ειρηνικά αλλά ύστερα από πολεμικές επιχειρήσεις, που στην περίπτωση του Μοριά κράτησαν ως το 1249. Τα νησιά των Κυκλάδων διανεμήθηκαν σε ηγεμονίσκους, υπό τη βενετική κυριαρχία.

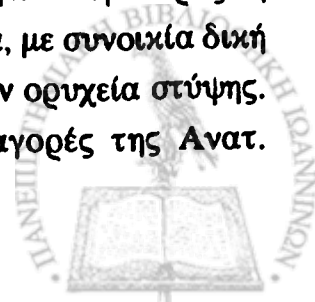

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1204-1261

Η Καθολική Εκκλησία θέλησε, αμέσως μετά την κατάκτηση του 1204, να κηδεμονεύσει τις κτήσεις των Σταυροφόρων. Ύστερα από σειρά προστριβών το θέμα αυτό ρυθμίστηκε στις Συνόδους της Ραβέννας (1210) και της Ρώμης (1223). Οι Βενετοί είχαν σαφή θέση ως προς τη δικαιοδοσία των λατίνων ιερωμένων στα εδάφη που κατοικούνταν από ορθόδοξους πληθυσμούς. Εκεί δεν επέτρεπαν τον ανεξέλεγκτο προσηλυτισμό ή τις αυθαιρεσίες. Βέβαια οι λατίνοι ιερείς είχαν το προβάδισμα στις δημόσιες τελετές και εισοδήματα, που το κράτος τα προστάτευε με ξεχωριστή φροντίδα. Γενικά, ανάμεσα στον Πάπα και τους Δυτικούς που είχαν εγκατασταθεί στα εδάφη της πρώην βυζαντινής αυτοκρατορίας δεν υπήρχαν ιδιαίτερα προβλήματα συνεννόησης.

Ανταγωνισμός και συγκρούσεις σημειώθηκαν ανάμεσα στους Ιταλούς, κυρίως Βενετούς και Γενουάτες. Στα 1209 (συνθήκη της Σαπιέντσας-Μεθώνης) οι Βενετοί απέκτησαν το δικαίωμα να εμπορεύονται ελεύθερα στα εδάφη του λατίνου αυτοκράτορα Βιλλεαρδουίνου. Παρόμοια ελευθερία οι ίδιοι απέκτησαν στα 1210 στα εδάφη του Δεσποτάτου της Ηπείρου, όπου δεν πλήρωναν δασμούς. Ως έμποροι, οι Βενετοί προτίμησαν να μη καταλάβουν την ενδοχώρα, που τους παραχωρήθηκε κατά τη διανομή (partitio), αλλά κράτησαν τα λιμάνια. Μόνο την Κρήτη εποίκισαν ολόκληρη και στην Πόλη έλαβαν τα 3/8. Το 1219 συνήψαν την πρώτη συμφωνία με την αυτοκρατορία της Νίκαιας. Η Πίζα δεν τήρησε εχθρική στάση απέναντι στη βενετική δραστηριότητα και ήδη το 1206 ήλθε σε συμφωνία με τη Γαληνότατη.

Οι Γενουάτες, αντίθετα από τους λοιπούς Δυτικούς που αργά ή γρήγορα δέχτηκαν τη βενετική προστασία, γενικότερα έδειξαν έμπρακτα την εχθρική τους στάση, ιδιαίτερα στην Κρήτη, και μόνο το 1218 οι σχέσεις με τη Βενετία βελτιώθηκαν. Μετά τον πόλεμο της Άκρας (1256-1258) η Γένοβα εξοβελίσθηκε από τις ακτές της Εγγύς Ανατολής και τότε αυτή στράφηκε με πείσμα προς τη Μαύρη θάλασσα. Μόνο το 1267 θα επανέλθουν στον Γαλατά, με συνοικία δική τους και τότε παίρνουν "σκάλα" στη Φώκαια, όπου υπήρχαν ορυχεία στύψης. Το 1284 απέκλεισαν οριστικά τους Πιζανούς από τις αγορές της Ανατ.

ΤΟ ΒΕΝΕΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΘΕΣΗ ΤΟΥ

Η βενετική πολιτική θεωρία έχει τις ρίζες της στις εμπειρίες της ιταλικής μεσαιωνικής πόλης και των σχέσεων με το Βυζάντιο. Οι κάτοικοι των πλησιέστερων προς τα παράλια πόλεων της βενετικής ενδοχώρας (της Πάδοβας, του Αλτίνο, της Κονκόρντια, της Ακηλυίας και του Οντέρτσο) πηγαινοέρχονταν στα θαλάσσια καταφύγια τους σε περιόδους κινδύνου κατά τη διάρκεια των βαρβαρικών επιδρομών, αλλά με την εδραίωση των Λομβαρδών στη Β. Ιταλία εγκαταστάθηκαν οριστικά στα νησιά της παραλιακής λωρίδας της βόρειας Αδριατικής. Οι τοπικοί ηγέτες (tribuni), έχοντας εξασφαλίσει την αναγνώρισή τους από τον βυζαντινό έξαρχο της Ραβέννας, πράγμα που σήμαινε και την *de facto* είσοδό τους στη τότε διεθνή κοινωνία, δημιούργησαν ένα πολιτειακό σχήμα προσαρμοσμένο στις ιδιάζουσες συνθήκες μιας περιοχής, που βρισκόταν στο μεταίχμιο Ανατολικού και Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους. Πρόκειται για ένα "φυλάκιο" της Ανατολής (=Βυζαντίου) στο υπογάστριο της Δυτικής Ευρώπης. Η εκλογή του πρώτου δούκα (δόγη) από τον βενετικό λαό ήταν το απτό δείγμα της πρώτης πολιτικής χειραφέτησης από τη βυζαντινή κηδεμονία. Το 812, με την ειρήνη του Ακυΐσγράνου, πραγματοποιήθηκε η πρώτη (τυπική) διεθνής αυτόνομη υπόσταση του δούκα της Βενετίας. Το 828 τα λείψανα του αποστόλου Αγίου Μάρκου έφθασαν στο Ριάλτο (Rivo Alto) της πόλης, ενώ το 840 αναγνωρίζεται η βενετική κυριαρχία στην Αδριατική (*pactum Lotharii*), καθώς το Γερμανικό κράτος αποδεικνύεται αδύναμο να προστατεύσει τη θάλασσα αυτή από τους πειρατές ή ξένους. Με τον τρόπο αυτό η Βενετία εξελίχθηκε σε ανεξάρτητη περιοχή, όπου ούτε η (γερμανική) αυτοκρατορική ή η παπική εξουσία είχαν δυνατότητα επέμβασης, ενώ η βυζαντινή προστασία ήταν τυπική (ουσιαστική ωστόσο ως προς την εγγύηση της διεθνούς νομιμότητας) Η εκλογή του δόγη από τον λαό φανερώνει τη βυζαντινή καταγωγή του θεσμού και στην νομιμότητα αυτή οφείλεται το γεγονός ότι το δουκικό αξίωμα δεν έγινε ποτέ κληρονομικό, πράγμα που δηλώνει την απόκλιση του βενετικού πολιτεύματος προς μια μορφή δημοκρατικής διακυβέρνησης.

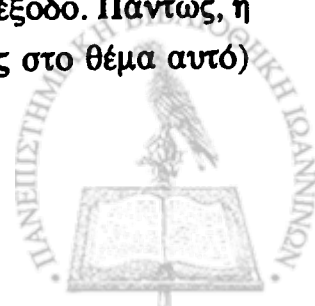
Στην διάρκεια του χρόνου η δουκική εκλογή άρχισε να επηρεάζεται και να κηδεμονεύεται από τις πιο πλούσιες και ισχυρές οικογένειες, τους *boni homines*, που κατόπιν ονομάστηκαν *sapientes*, ενώ αυτοί είναι που συγκρότησαν το Δουκικό Συμβούλιο, *curia ducis*. Από τη συνέλευση (*arengo*) όλου του λαού, που χωρίς ταξική διάκριση συγκεντρωνόταν στο Ριάλτο από όλα τα γειτονικά σημεία της λιμνοθάλασσας (μέχρι το Grado), εκλεγόταν το Μεγάλο Συμβούλιο (*Maggior Consiglio*). Το 1229 επικράτησε από το Μεγ. Συμβούλιο να εκλέγεται σώμα εξήντα ατόμων, που αποτέλεσαν τη Γερουσία (*Senato*). Το Μέγ. Συμβούλιο με επίπλοκες και διαδοχικές ψηφοφορίες εξέλεγε τον δόγη, που στη Γερουσία είχε τη θέση απλώς του πρώτου μεταξύ ίσων. Από το 1268 η επιλογή του προσώπου του δόγη περιορίστηκε σε ορισμένο αριθμό οικογενειών, ώστε τελικά η πολιτεία να λάβει αριστοκρατική μορφή. Όταν στο τέταρτο στάδιο αλληπάλληλων εκλογών ενός σώματος εκλεκτόρων αναδεικνυόταν το πρόσωπο του δόγη, αυτό έδινε τον όρκο (*promissio*), όπως καθιερώθηκε το 1148 ως το σύμβολο δεσμού ανάμεσα στον ίδιο και τον λαό, κατάλοιπο της αρχαίας δημοκρατικής και βυζαντινής παράδοσης. Ο δόγης βρισκόταν κάτω από τον στενό έλεγχο της Γερουσίας και μετά τον θάνατό του ερευνάτο κάθε πτυχή των δημόσιων δραστηριοτήτων του. Το 1297 το Μεγ. Συμβούλιο προέβη σε μικρό «σπραξικόπημα», η λεγόμενη «*seppata*» (τό κλείσιμο της εισόδου σε νέα μέλη). Τα μέλη που τη στιγμή εκείνη συγκροτούσαν το Μεγ. Συμβούλιο καταγράφηκαν στη «Χρυσή Βίβλο» (*Libro d'Oro*) και έγιναν κληρονομικά. Η ενέργεια αυτή ήταν το φυσικό αποτέλεσμα και η νομική κατοχύρωση μιας πυραμίδας που ήδη υπήρχε στην κοινωνία. Στην κορυφή βρίσκονταν οι έμποροι, που έγιναν και τα ισόβια και κληρονομικά μέλη του Μεγ. Συμβουλίου. Από τη ανώτατη αυτή τάξη εξαρτιόταν σειρά επαγγελματιών και τεχνιτών, που εργάζονταν στις επιχειρήσεις των εμπόρων. Από την τελευταία αυτή κατηγορία προήλθε ένα κοινωνικό στρώμα, των υπαλλήλων ή ελεύθερων επαγγελματιών και των οικονομικά ανεξάρτητων, που όμως δεν ανήκαν στο Μεγ. Συμβούλιο. Αυτοί ονομάστηκαν *cittadini*, δηλ. αστοί. Χαμηλότερα υπήρχαν οι τεχνίτες, εργάτες και οι βιοποριστές, που ήταν ο λαός (*popolo*). Ανάμεσα στην τάξη των πατρικίων και των αστών επιτρέπονταν οι γάμοι, αλλά τα τέκνα ανήκαν στην τάξη του συζύγου.

Παράλληλα με τη Γερουσία υπήρχε το Συμβούλιο των Δέκα (Consiglio dei X), που είχε υπερεξουσίες και επόπτευε όλα τα όργανα του κράτους. Ένα άλλο όργανο, όχι όμως τόσο πολιτικά ισχυρό, ήταν η Σινιορία. Πρόκειται για τους εννιά Συμβούλους που πλαισίωναν τον δόγη. Ένα ειδικό δικαστικό σώμα ήταν οι τρεις Εξεταστές του κράτους (Inquisitori di stato), προερχόμενοι δύο από το Συμβούλιο των Δέκα και ένας από τους Συμβούλους του δόγη. Αυτοί θεσμοθετήθηκαν το 1539 και είχαν ως έργο κυρίως τη διαφύλαξη των κρατικών μυστικών.

Η διεθνής θέση της Βενετίας δεν στηριζόταν μόνο στο εμπόριο (και κατ' επέκταση στον πλούτο από αυτό) και στην πολεμική ισχύ, αλλά είχε επίκουρο και την καλή διπλωματική της υπηρεσία. Ο Βενετός αντιπρόσωπος σε ξένη χώρα (πρέσβης, βάιλος, πρόξενος ή άλλος) δεν έπρεπε να κατέχει περιουσιακά στοιχεία στη χώρα αυτή, δεν συνοδευόταν (κατά τη διάρκεια της παραμονής του) από την οικογένειά του και με το τέλος της θητείας του έδινε ακριβή λογαριασμό των οικονομικών του πράξεων. Πρίν αναχωρήσουν για τη θέση τους (ή τη συγκεκριμένη αποστολή τους) οι πρεσβευτές και απεσταλμένοι λάμβαναν γραπτές οδηγίες σε ειδικό τεύχος («commissio»), ενώ τηρούσαν εβδομαδιαία επικοινωνία με την μητρόπολη. Η αλληλογραφία αυτή, όπως και η έκθεση που ο πρέσβης υπέβαλλε κατά την επιστροφή του, αποτελούν ενδιαφέρουσα πηγή πληροφοριών για τη χώρα που σχετικά πρόκειται. Πράγματι, οι Βενετοί διπλωματικοί υπάλληλοι ήταν προσεκτικοί και πολύπλευροι κατά την ανάλυση των δεδομένων του τόπου υπηρεσίας τους.

Οι σχέσεις Βενετών και Τούρκων επηρέαζαν καθοριστικά όλη τη συμπεριφορά της βενετικής διοίκησης, τόσο στο διεθνές πεδίο όσο και στη διαμόρφωση της εσωτερικής πολιτικής. Πιεζόμενοι από τις δύο μεγάλες δυνάμεις του ΙΣΤ' αιώνα, τη Γαλλία και την Ισπανία, οι Βενετοί επέλεξαν την ουδετερότητα στην Ιταλία, ενώ στην Ανατολή προσπαθούσαν να συγκρατήσουν την προέλαση των Τούρκων. Γιά την επιτυχία των επεκτατικών της σχεδίων στην ιταλική χερσόνησο η Γαλλία χρησιμοποίησε συχνά τους Τούρκους εναντίον των Βενετών, ενώ οι άλλοι Δυτικοί ενώνονταν σε αντιτουρκικό μέτωπο μόνο όταν η κατάσταση στην Ανατολή έφθανε σε αδιέξοδο. Πάντως, η Βενετία (και αυτό δείχνει την καθαρότητα της πολιτικής της στο θέμα αυτό)

ποτέ δεν συμμάχησε με τους Τούρκους στρεφόμενη κατά χριστιανικής Δύναμης.

Ιδιαίτερη προσοχή το βενετικό κράτος είχε δώσει στην εκκλησιαστική πολιτική. Όταν στην υπόλοιπη καθολική Ευρώπη το κατά τόπους Γραφείο της Ιεράς Εξέτασης είχε τον πρώτο λόγο σε θέματα δογματικά και θρησκευτικά, στη Βενετία όλες οι δοξασίες έβρισκαν ανοχή, αρκεί να μὴν αντιστρατεύονταν τα συμφέροντα του κράτους και δεν ασκείτο προσηλυτισμός. Ο καθολικισμός ήταν βέβαια η επίσημη θρησκεία της πολιτείας, αλλά κάθε ενέργεια των οργάνων της Εκκλησίας έπρεπε να έχει την έγκριση του Κράτους. Τόσο η ίδρυση νέων εκκλησιών, μονών και (εκκλησιαστικών) ιδρυμάτων (όπως νοσοκομείων), καθώς και η αγορά ακινήτων από τους ιερωμένους υπόκεινταν στην έγκριση των κρατικών φορέων. Στα 1604 και 1605 οι σχετικές διατάξεις ανανεώθηκαν ρητά. Το 1606 ο Πάπας κήρυξε τη Βενετία υπό απαγόρευση (interdetto, μικρός αφορισμός) και οι ιερείς δεν χορηγούσαν τα θεία Μυστήρια στους κατοίκους. Στη διαμάχη αυτή πνευματικής και κοσμικής εξουσίας ο Βενετός μοναχός Πάολο Σάρπι υποστήριξε τον χωρισμό Εκκλησίας και Κράτους.

Στη βενετική εξωτερική πολιτική βασικό θέμα ήταν η φύλαξη και ο αποκλεισμός, τρόπον τινά, της Β. Αδριατικής (του Κόλπου, Golfo) από τη διείσδυση ξένων δυνάμεων. Η θαλάσσια περιοχή βόρεια της νοητής γραμμής Αγκώνα- Ραγούζα είχε θεωρηθεί από τους Βενετούς ως ζωτικής σημασίας, γι' αυτό στα παράλια από τη Κιότζια ως τη Ραγούζα (η περιοχή Ιστρίας και Δαλματίας) είχαν δημιουργηθεί βενετικές εγκαταστάσεις, εμπορικές ή στρατιωτικές βάσεις. Το 1229, στο Συνέδριο της Μπολώνιας, είχε παραχωρηθεί στο βενετικό κράτος η αποκλειστικότητα να προστατεύει την παραπάνω περιοχή, ώστε να μὴν εισέρχονται εκεί πολεμικά πλοία, τα δε εμπορικά ν' ακολουθούν καθορισμένα δρομολόγια. Το προνόμιο αυτό της Βενετίας, με διεθνή κατοχύρωση, κατά τον 16ο αιώνα και τον 17ο αι. αμφισβητήθηκε από τον Πάπα και τους Αψβούργους. Οι Δυνάμεις αυτές βοήθησαν τους Ουσκόκους, Σλάβους πειρατές της περιοχής αυτής, αλλά η Βενετία τελικά ύστερα από αγώνα, κυρίως την τριετία 1615-1617, υπερνίκησε

ΒΕΝΕΤΙΑ - ΔΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΩΣ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Η οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης είχε ως αποτέλεσμα τη στροφή προς την Ανατολική Μεσόγειο, για την ανεύρεση πρώτων υλών, νέων προϊόντων ή άλλων σε καλύτερη ποιότητα. Πρόκειται για μία προσπάθεια που προχωρούσε αφενός λόγω της εξασθένησης του Βυζαντίου και αφετέρου εξαιτίας της τεχνολογικής προόδου της Δύσης. Έτσι λοιπόν θα αρχίσουν οι εμπορικές αναζητήσεις στις ακτές της Εγγύς Ανατολής και του Εύξεινου Πόντου, με παράλληλα ταξίδια προς την ενδότερη Ασία. Τα προϊόντα που αγοράζονταν στα λιμάνια της Αιγύπτου, Συρίας και Παλαιστίνης ήταν: Αλόη (χυμός από φύλλα, χρησίμευε ως καθαριστικό, στην αρωματοποιία κλπ.)- Ξύλο αλόης (πολύτιμη ξυλεία, και ως αρωματικό)- Αλούνιο, Στυπτηρία (ορυκτό για τη βαφική, βυρσοδεψία)- Άμβρα (από έντερα κητών, για τη βαφική και αρωματοποιία)- Βάλσαμο (από ρητίνη δένδρων, στην ιατρική για τις πληγές)- Στύραξ βενζοϊκός (ρητίνη για τη φαρμακευτική)- Σάνταλον ξύλον (για άρωμα κατά την καύση)- Ξύλο βραζιλιανό (από τις Ινδίες, για ερυθρό χρώμα)- Καμφορά (ρητίνη για τη φαρμακευτική)- Κανέλλα ή Κιννάμωμο (για αρωματισμό του οίνου και φαρμακευτική)- Καρδάμωμο (από φλοιό για φαρμακευτική)- Κασσία (από καρπούς για καθαριστικό)- Καρυόφυλλο (γαρύφαλλο)- Κόκκος βαφικός ή Κρεμέζι ή Πρινοκόκκι ή grana (έντομο που αποξηραίνεται)- Κοράλλια- Κόστος (costus) για τη φαρμακευτική- Βαμβάκι- Λιβάνι (ρητίνη)- Καλάγγα από τις ρίζες του ίδιου δένδρου- Ρούμπια (Garans) από τις κόκκινες ρίζες του- Ζιγγίβερις ή zenzere ή gingembre, καταπραϊντικό, καρύκευμα, ποτό (πιπερρόριζα)- Αδράγαντος γόμμα, από τις ρίζες της τραγακάνθης- Γομμαλάκκα (από ρητίνη)- Ινδικόν (indigo), το λουλάκι- Ελεφαντοστούν- Λάδανο (εκ του φυτού κίστου, για περιποίηση του σώματος)- Λινάρι- Μάννα (εκχύλισμα του φυτού μελία, για φαρμακευτική)- Μαστίχα-Μουμιά (υγρό πησασφάλτου, για την ιατρική)- Μόσχος (υγρό από βοοειδές του Θιβέτ, για άρωμα)- Μυροβάλανα (καρπός του ίδιου φυτού για τη βυρσοδεψία, τη βαφική και τη φαρμακευτική)- Κύνιψ της δρυός (έντομο που παρέχει τανίνη)- Μοσχοβούτυρο ή μοσχοκαρυέλαιο (από τους καρπούς του δένδρου για άρωμα)- Μαργαριτάρια- Πολύτιμοι λίθοι- Πιπέρι, μαύρο λευκό

και μακρό- Ρήον (Ρουβάρβα ή ρεβέντι για αφένημα)-Σαφράνι ή Ζαφορά για τη βαφική-Σκαμμωνία (ρητίνη για τη φαρμακευτική)-Μετάξι-Ψευδάργυρος (ζιγκος)- Ζεδοαρία, από τις ρίζες του για τη φαρμακευτική- Ζάχαρη- Πορσελλάνες- Χρυσές κλωστές (κυρίως της Κύπρου).

Ο μακρύς αυτός κατάλογος αφορά προϊόντα της Ασίας, αφήνοντας εκείνα που η Βαλκανική και τα ελληνικά νησιά έστελναν στη Δυτική, Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη. Τα εμπορεύματα διακινούσαν ως τον 15ο αιώνα κυρίως Ιταλοί έμποροι, που τα διοχέτευαν στα μεγάλα κέντρα. Στη Γαλλία ήταν η περιοχή της Καμπανίας, η πόλη Nîmes και οι εμποροπανηγύρεις της Beaucaire (περιοχή Nîmes) και της Λυών, στη Γερμανία το Ρέγκενσμπουργκ (Ρατισβόνη) και η Νυρεμβέργη, στις Κάτω Χώρες οι Αμβέρση και Bruges, όπως ανατολικότερα η Λεόπολη (Λέμπεργκ, Λβόφ).

Το 1261, με την ανάκτηση της Πόλης από τους Βυζαντινούς, τα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας παρουσίαζαν την εξής εικόνα: Ο Μοριάς ανήκε στους Σταυροφόρους, πλην της Λακωνίας, με την ονομασία του Πριγκηπάτου της Αχαΐας. Η Αττικοβοιωτία (Σταυροφόροι) αποτελούσε το Δουκάτο της Αθήνας, ενώ το Δεσποτάτο της Ηπείρου εκτεινόταν από την Αυλώνα ως το Μεσολόγγι, την Φθιώτιδα και Φωκίδα και τη Θεσσαλία. Το Παλαιολόγειο βυζαντινό κράτος περιελάμβανε τη Δυτική, Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία, τη Θράκη και τη Δυτική Μικρά Ασία. Οι Οθωμανοί κατείχαν την Κεντρική και Ανατολική Μικρά Ασία (Σουλτανάτο Ικονίου), ενώ στον Πόντο υπήρχε η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας.

Οι Γενουάτες ήταν οι πρώτοι που συνήψαν με τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο το 1261 συνθήκη (του Νυμφαίου), που την ανανέωσαν το 1267. Οι Βενετοί το 1268 αποκατέστησαν τις σχέσεις τους με τους Βυζαντινούς, αλλά με λιγότερο ευνοϊκούς όρους. Μόνο μετά την ένωση των Εκκλησιών της Λυών (1274) οι Βενετοί πέτυχαν (1277) προνόμια όμοια με της Γένοβας. Ωστόσο το 1281 η Βενετία ήλθε σε συμφωνία (του Ορβιέτο) με τον Κάρολο Αδηγαυό για να καταλάβουν από κοινού την Κωνσταντινούπολη. Όλη αυτή η προσπάθεια ναυάγησε, καθώς ο Σικελικός Εσπερινός (1282) ανέτρεψε την κατάσταση στη Ν. Ιταλία. Το 1285 οι Βενετοί συνήψαν συνθήκη με τους Βυζαντινούς.

Η ανοικτή διαμάχη Γενουατών και Βενετών κατά την περίοδο 1293-1299 (στην Κων/πολη, στο Λαγιάτσο και στην Κρήτη) είχε αντίκτυπο και στις σχέσεις Βενετών και Βυζαντινών, που μόλις το 1302 συμφώνησαν στην επανασύνδεση των σχέσεών τους. Τα χρόνια αυτά το Βυζάντιο συνταράχτηκε από τις επιδρομές των Καταλανών, ενώ και οι σχέσεις με τους Βενετούς πάλι διαταράχθηκαν και μόνο το 1325 υπογράφηκε νέα συμφωνία, που πιθανολογούσε και αντιτουρκική σταυροφορία. Ακόμη, κάποιες επιτυχίες στο Αδραμύτιο της Μ. Ασίας του κοινού στόχου Δυτικών (Γαλλίας - Πάπα - Ρόδου - Βενετίας - Κύπρου) και Βυζαντινών στα 1334 δεν είχαν συνέχεια, όπως και αργότερα το 1344.

Στα 1350 ο Σέρβος κษάλης Στέφανος Δουσάν, στο απόγειο της ισχύος του (κατείχε όλη την Ήπειρο-Θεσσαλία, μέρος της Στερεάς Ελλάδας, τη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία και την Αλβανία), ζήτησε από τη Βενετία βοήθεια για την κατάληψη της Πόλης. Οι Βενετοί αρνήθηκαν, επικαλούμενοι την πρόσφατη συνθήκη του 1349 με τους Βυζαντινούς. Στην πραγματικότητα η Βενετία δεν επιθυμούσε κάποιον ισχυρό εταίρο (και αντίπαλο) στα Βαλκάνια. Στα 1352 ο Ιωάννης ΣΤ' ο Καντακουζηνός ανανέωσε τα προνόμια των Δυτικών. Μετά τις επιτυχίες των Τούρκων (απόβαση στην Καλλίπολη το 1354) συμμαχικός σταυροφορικός στόλος το 1366 απέπλευσε από τη Βενετία και βοήθησε σημαντικά τους Βυζαντινούς. Αντίθετα οι Γενουάτες είχαν έλθει σε επίσημη επαφή με τους Τούρκους, οπότε το 1368 και οι Βενετοί ζήτησαν από τους Τούρκους τη σύναψη συνθήκης, χωρίς όμως να το επιτύχουν. Τότε στις μισθοφορικές στρατιωτικές βενετικές δυνάμεις εισέρχονται και οι Τούρκοι. Οι αδελφοκτόνοι πόλεμοι μεταξύ των απαιτητών του θρόνου τόσο στο βυζαντινό όσο και στο οθωμανικό κράτος επηρέασαν τη στάση των Δυτικών, που άλλοτε βοηθούσαν την μια και άλλοτε την άλλη παράταξη. Το 1405 οι Βενετοί κατόρθωσαν να πάρουν από τον Αλβανό ηγεμόνα Μπάλτσα την Αντίβαρη, την Μπούντουα, το Δουλτσίνιο. Το 1407 πήραν τη Ναύπακτο (που κατείχε ο Παύλος Σπάτα) και το 1408 την Πάτρα (όπου ηγεμόνευε καθολικός ιερωμένος). Οι Γενουάτες και οι Βυζαντινοί ήλθαν αρωγοί στον τελευταίο βυζαντινό αυτοκράτορα, χωρίς όμως αυτοί να έχουν κατανοήσει πλήρως τον πραγματικό κίνδυνο που απειλούσε τόσο την Πόλη όσο και τους ίδιους. Από

τότε οι εξελλξεις στον χώρο της Ανατ. Μεσογείου θα έπαιρναν άλλη φορά, για Έλληνες και Δυτικούς.

Η Ραγούζα υπήρξε μια ιδιαίτερη περίπτωση ναυτικής και εμπορικής πόλης. Χωρίς ν' ανήκει σε ένα συγκεκριμένο ευρύτερο εθνικό χώρο, κατώρθωσε να αναπτύξει αξιόλογη δύναμη και για έξη αιώνες. Ήδη από τον 12ο αιώνα είχε δημιουργήσει εμπορικές επαφές με την απέναντί της δυτική ακτή της Αδριατικής. Οι παλαιότερες μαρτυρίες αφορούν συμφωνία με τη Μολφέττα (βόρεια του Μπάρι) στα 1148 και με την Πίζα στα 1169. Ραγουζαίοι έμποροι αναφέρονται σε βενετικό καράβι το 1143. Από το 1204 ως το 1358 η πόλη περιέχεται στη σφαίρα επιρροής των Βενετών : ο διοικητής και ο αρχιεπίσκοπος έπρεπε να ήταν βενετικής καταγωγής. Εξάλλου επίσημη γλώσσα ήταν η ιταλική, της περιοχής της Β. Αδριατικής (βενετική διάλεκτος). Το 1232 καθορίστηκαν οι όροι των σχέσεων των δύο κρατών. Ο διοικητής της Ραγούζας έδινε όρκο πίστης στον δόγη της Βενετίας, όπως επίσης παρόμοια διαδικασία γινόταν από κάθε Ραγουζαίο που έφθανε στην ηλικία των 13 ετών και ο όρκος αυτός ανανεωνόταν ανά δεκαετία. Η πόλη κατέβαλλε στον βενετό δόγη ετησίως 12 χρυσά υπέρπυρα και άλλα 100 στο βενετικό θησαυροφυλάκειο κατά τη γιορτή του Αγ. Βλασίου (προστάτη της Ραγούζας), ως εξαγορά του δικαιώματος των κατοίκων να εμπορεύονται στις βενετικές κτήσεις. Ακόμη, ανά έξη μήνες εναλλάξ στέλλονταν στη Βενετία δώδεκα μέλη ευγενών οικογενειών ως εγγύηση για την τήρηση της συνθήκης.

Από τα Βαλκάνια η Ραγούζα εισήγαγε δέρματα, μαλλί, κερί, γούνες, μέλι, ξυλεία, ρητίνη, κάρβουνα, βαρέλια, μέταλλα (άργυρο, μόλυβδο, χαλκό, σίδηρο) και σκλάβους. Εξήγαγε προς την περιοχή αυτή υφάσματα, όπλα, χρυσά και αργυρά αντικείμενα, επεξεργασμένο αλάτι, ζαχαρωτά, λάδι, μπαχαρικά. Από τον λατίνο αυτοκράτορα της Κ/πολης είχε αποκτήσει την ελευθερία διακίνησης στα εδάφη του και η παραχώρηση αυτή ανανεώθηκε από τους Βυζαντινούς μετά το 1261.

Με την απαλλαγή της από τη βενετική κηδεμονία, η πόλη διαμορφώνει από τις αρχές του ΙΕ' αι. σειρά εμπορικών παροικιών. Πρώτα στη Βοσνία, κατόπιν στη Σερβία και ύστερα, από τα τέλη του ΙΣΤ' αι. στη Βουλγαρία εγκαθίστανται

ραγουζαίοι πρόξενοι, που ιδρύουν και εκκλησία του Αγ. Βλασίου, προστάτη της πόλης. Εκεί αυτοί πωλούν τα γερμανικά και ολλανδικά υφάσματα και παίρνουν τα ντόπια (αγροτικού χαρακτήρα) προϊόντα. Το 1430 και το 1442 συνήψε συμφωνία με τους Τούρκους και το 1451 απεσταλμένος της επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη και το Μυστρά. Στα 1571 μαρτυρείται εγκατάσταση Ραγουζαίων στην Αλεξάνδρεια, ενώ οι παροικίες τους στη Δ. Μεσόγειο (Λιβόρνο και Ισπανία) γίνονται αισθητές κυρίως τον 17ο αιώνα. Ο σεισμός του 1667 κατέστρεψε μέγα μέρος της πόλης. Με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) η πόλη αρχίζει να χάνει τη δύναμή της καθώς στον γειτονικό της βαλκανικό χώρο αναπτύσσονται άλλα λιμάνια και νέες ναυτικές Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία και Ολλανδία) εισέρχονται στην Αδριατική και την Ανατ. Μεσόγειο. Το 1806 οι ναπολεόντειοι Γάλλοι καταλύουν τη μικρή Δημοκρατία της Ραγούζας.

Πιο νοτιότερα της Ραγούζας βρίσκεται το Δυρράχιο. Υπήρξε το έρεισμα των Βυζαντινών στην ανατολική ακτή της Αδριατικής (εξάλλου από εκεί εκκινούσε η Εγνατία οδός). Το 1205 πέρασε στους Βενετούς, που το κράτησαν ως το 1213. Στη συνέχεια ενσωματώθηκε στο Δεσποτάτο της Ηπείρου και το 1257 δόθηκε στο βασιλέα της Σικελίας-Νεαπόλεως Μαμφρέδο. Το διάστημα 1272-1368 το πήραν οι Ανδεγαυοί της Νεαπόλεως. Οι τελευταίοι πώλησαν την πόλη στους Βάλσα πρίγκιπες της Ζέτα (Μαυροβούνιο) και τελικά από τους Τόπια (Αλβανούς) δόθηκε στη Βενετία το 1392.

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΚΡΑΤΙΔΙΑ

Η ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ. Η αυτοκρατορία της, ιδρυμένη με τη λατινική κατάκτηση του 1204, εκτείνεται όχι μόνο στην Ανατολική Μ.Ασία αλλά και στην Κριμαία. Ο αυτοκράτωρ φέρει τον τίτλο: πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ πάσης Ανατολής, Ιβήρων και Περαστείας (=Κριμαίας). Το 1314 οι Γενουάτες πετυχαίνουν εμπορικά προνόμια, που το 1319 παραχωρούνται και στους Βενετούς. Το 1348 η Κερασούντα καταστράφηκε από τους Γενουάτες και ο αυτοκράτορας αναγκάστηκε να χορηγήσει νέα προνόμια, που και οι Βενετοί απέκτησαν το 1364. Ωστόσο οι σχέσεις με τους Γενουάτες επεδεινώνονται και σε αντιπερισπασμό δόθηκαν ευρύτατες ελευθερίες στους Βενετούς που μπορούσαν να συναλλάσσονται σε όλη την αυτοκρατορία. Από το 1442 οι Τούρκοι έθεσαν ως στόχο την κατάληψη της Τραπεζούντας. Το 1456 ο φόρος υποτέλειας ανέβηκε σε 3000 χρυσά νομίσματα. Οι επαφές με τον Πάπα και άλλους Ευρωπαίους ηγεμόνες ώθησαν τον Μωάμεθ Β' να εκστρατεύσει και να καταλύσει την αυτοκρατορία το 1461.

ΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ. Ιδρύθηκε το 1262, όταν ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος ηττήθηκε στη μάχη της Πελαγονίας. Τότε σε μεγάλο τμήμα της Λακωνικής σχηματίστηκε το Δεσποτάτο.

Οι πρώτοι ηγεμόνες ήταν άμεσα εξαρτημένοι από την Κ/πολη (λειτούργουσαν ως επίτροποι) και μόνο το 1349 αναφέρεται ο τίτλος του δεσπότη. Το 1292 το δεσποτάτο αντιμετώπισε επιδρομή Καταλανών, ενώ οι Τούρκοι λεηλατούσαν τα παράλια. Η Μονεμβασία υπήρξε το θαλάσσιο κέντρο που αντιμετώπισε τις βιαιότερες επιθέσεις. Η δεσποτεία του Μανουήλ Καντακουζηνού (1349-1380) υπήρξε εποχή ακμής και πνευματικής άνθησης. Το 1428 έφθασε στον Μοριά ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος που προσπάθησε όχι μόνο να διασφαλίσει αλλά και να αυξήσει τα εδάφη του Δεσποτάτου. Στα 1446 δεν άνθεξε ο Μοριάς στην τουρκική πίεση και έγινε φόρου υποτελής στον σουλτάνο. Τρία χρόνια αργότερα ο Κωνσταντίνος στέφεται αυτοκράτορας και φεύγει για την Πόλη. Το Δεσποτάτο διήλθε περίοδο συγκρούσεων ανάμεσα

στους Αλβανούς τοπικούς αρχηγούς και τους Παλαιολόγους. Τελικά στις 29 Μαΐου 1460 (την ίδια ημερομηνία με την Πόλη) ο Μυστράς πέρασε στον Μωάμεθ Β'.

ΑΧΑΪΑ. Το πριγκιπάτο αυτό ιδρύθηκε με τη συνθήκη της Σαπιέντσας (νησί απέναντι από τη Μεθώνη) το 1209. Η Βενετία παραχώρησε στον Γοδοφρείδο Βιλλεαρδουΐνο την Πελοπόννησο, εκτός της Μεθώνης και της Κορώνης. Η περιοχή διαιρέθηκε σε 12 βαρωνίες και ιδρύθηκε η λατινική αρχιεπισκοπή Πατρών (μεταγενέστερα και η Κόρινθος ανεδείχθη σε αρχιεπισκοπή). Η οργάνωση του κράτους έγινε κατά τα γαλλικά φεουδαρχικά πρότυπα. Υπήρχε το Συμβούλιο των φεουδαρχών (η κούρτη) και εφαρμόσθηκε ένα θεσμικό πλαίσιο που ήδη είχε σχηματισθεί σε γενικές γραμμές στα λατινικά κράτη της Παλαιστίνης και στην Κύπρο, και που είναι γνωστό ως Ασσίζες της Ρωμανίας. Πολιτική πρωτεύουσα έγινε η Ανδραβίδα, ενώ η Γλαρέντζα ήταν το εμπορικό κέντρο και το επίνειο.

Κατά την πρώτη περίοδο της διακυβέρνησης του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουΐνου (1246-1259) η έκταση του πριγκιπάτου κάλυψε όλο το Μοριά (με τελευταία την κατάληψη της Μονεμβασίας στα 1248) και αναπτύχθηκε οικονομικά και πολιτιστικά. Στο κάστρο του Χλεμούτσι εγκαταστάθηκε νομισματοκοπέο που έκοβε νομίσματα όμοια με εκείνα της πόλης Τούρ της Γαλλίας. Γι' αυτό το νόμισμα έλαβε την ονομασία τορνέσιο και το κάστρο εκείνη του Castel Tornese. Η αιχμαλωσία του Γουλιέλμου κατά τη μάχη της Πελαγονίας (1259) μαζί με τις συγκρούσεις που ακολούθησαν με τους Βυζαντινούς ήταν η αιτία ν' αποσπασθεί η Λακωνία και να δημιουργηθεί το Δεσποτάτο του Μορέως. Με το θάνατο του Γουλιέλμου στα 1278 οι Αθηναίοι εγκαθίστανται στο πριγκιπάτο, καθώς ο Φίλιππος, γιος του Βασιλιά της Σικελίας Καρόλου Α', ήταν ο κληρονόμος με βάση τη συνθήκη του Βιτέρμπο. Η ανδηγαυϊκή κυριαρχία διατηρήθηκε ως το 1383. Οι Ατσαϊουόλοι, οι Βυζαντινοί και οι Τόκκοι έλαβαν κατά καιρούς τμήματα του πριγκιπάτου. Το τελευταίο στα 1432 προσαρτήθηκε στο Δεσποτάτο του Μορέως, το οποίο κατόπιν πέρασε στους Τούρκους.

ΡΟΔΟΣ. Μαζί με τα γύρω νησιά η περιοχή αυτή από τα 1309 πέρασε στους Ιωαννίτες ιππότες της Ιερουσαλήμ. Ως τότε την είχαν διακυβερνήσει Βυζαντινοί και Γενουάτες. Το Τάγμα του Αγ. Ιωάννη ήταν χωρισμένο σε οκτώ σώματα ("γλώσσες") που αποτελούσαν τη γενική Σύνοδο. Η τελευταία εξέλεγε τον Μέγα Μάγιστρο, που πλαισιωνόταν από το Συμβούλιο. Το κράτος είχε δικά του νομίσματα και δικό του λατίνο αρχιεπίσκοπο. Με την φραγκική κατάκτηση η ορθόδοξη ιεραρχία είχε εκδιωχθεί και επανήλθε το 1437, με την κίνηση για την ένωση των Εκκλησιών. Στη Ρόδο είχε δημιουργηθεί ακμαία εμπορική κίνηση, με πρωταγωνιστές μεγάλους οίκους της Ιταλίας και της λωπής Ευρώπης. Όλα τα εμπορεύματα της Ανατολής περνούσαν από εκεί. Το 1451 γίνεται η πρώτη εμπορική συνθήκη μεταξύ Ιωαννιτών και Τούρκων. Το 1476 η Ρόδος έστειλε πρεσβεία στην Τύνιδα. Η πρώτη πολιορκία του νησιού από τους Τούρκους έγινε το 1480, στην ίδια ακριβώς περίοδο που τουρκικός στόλος προσέγγιζε στον Ότραντο της Ν. Ιταλίας. Ο μέγας μάγιστρος ντ'Ωμπυσόν (d'Aubusson) απέκρουσε τον κίνδυνο και η Ρόδος γνώρισε (και μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1481) ημέρες ευημερίας. Ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Α' το πρώτο κιόλας έτος (1520/1) της ανάρρησής του στον θρόνο έθεσε ως στόχο του την κατάληψη της Ρόδου. Αφού απέτυχε να συλλάβει τον μέγα μάγιστρο Βιλλέρ ντε λ Ισλ-Αντάμ το 1521 κατά τα μέσα του 1522 συγκέντρωσε 200.000 στρατό και 280 πλοία και άρχισε την πολιορκία της νήσου, που υπεράσπιζαν 5.000 άνδρες. Τα Χριστούγεννα του 1522 η Ρόδος γινόταν τουρκική και αυτό θα είναι το προμήνυμα για τη προέλαση των Τούρκων σ'όλο το Αιγαίο.

Η ΗΠΕΙΡΟΣ. Ιδρυτής του Δεσποτάτου είναι στα 1204 ο Μιχαήλ Α' Άγγελος Κομνηνός Δούκας, που αντλούσε την εξουσία από τον αυτοκράτορα της Νικαίας. Το κράτος εκτεινόταν από την Αυλώνα ως τη Ναύπακτο και δυτικά τέλειωνε στην Πίνδο, πρωτεύουσα δε ήταν η Άρτα. Για ένα χρονικό διάστημα (1224-1230) το κράτος συμπεριέλαβε τη Θεσσαλία και τη Θεσσαλονίκη, ενώ από το 1214 κατείχε και την Κέρκυρα (ως το 1267). Λίγο ενωρίτερα, το 1210, είχε υπογραφεί συνθήκη με τη Βενετία. Ο Μιχαήλ αναγνώριζε την επικυριαρχία της τελευταίας στην επικράτειά του καταβάλλοντας ετήσιο φόρο 42 υπερπύρων. Οι Βενετοί είχαν πλήρη ελευθερία

κινήσεων με αντάλλαγμα την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του Μιχαήλ στην περιοχή. Εμπορικές σχέσεις αναπτύχθηκαν και με τη Ραγούζα, το 1234, το 1237, και το 1251 παραχωρήθηκαν προνόμια, που έφθασαν ως την πλήρη απαλλαγή δασμών για τα άλογα και τα όπλα. Διάδοχοι του Μιχαήλ Α' είναι οι Θεόδωρος, Μιχαήλ Β', Νικηφόρος Θωμάς

Οι σχέσεις, όχι πάντα φιλικές, με τους Δυτικούς είχαν ευρύτητα αναπτυχθεί και ήδη στα 1294 τέσσερα κάστρα της Αιτωλοακαρνανίας (Ναύπακτος, Εύλοχο, Αγγελόκαστρο και Βόνιτσα) είχαν δοθεί ως προίκα στον Κάρολο Β' Αθηναύο. Από τα 1318 ως τα 1339 εγκαθίστανται στο Δεσποτάτο της Ηπείρου οι Ορσίνι (ηγεμόνες ήδη της Κεφαλληνίας) και ακολουθούν για μια δεκατία (1339-1349) οι Βυζαντινοί. Στη συνέχεια έχουμε την επικράτηση των Σέρβων και Αλβανών τοπαρχών (ως τα 1385), κατόπιν τους Ατσαϊούολους (Ησαύ Μπουοντελμόντι, 1385-1408) και τέλος τους Τόγκους, από τους οποίους τα Ιωάννινα στα 1430 και η Άρτα στα 1449 θα περάσουν στους Τούρκους, ενώ ήδη το Αργυρόκαστρο στα 1418 είχε γίνει τουρκικό.

ΑΙΓΑΙΟ. Τα νησιά των Κυκλάδων μετά το 1204 διανεμήθηκαν σε ευγενείς Βενετούς, ωστόσο παρέμειναν υπό την κυριαρχία του λατίνου αυτοκράτορα της Πόλης. Το 1207 οι Βενετοί οργάνωσαν επιχείρηση και ο Μάρκος Σανούδος κατέλαβε την καρδιά του νησιώτικου συμπλέγματος και εδραιώθηκε στη Νάξο, ως πρωτεύουσα, κατέχοντας και την Πάρο, Αντίπαρο, Μήλο, Το, Κύνθο και Σίφνο. Ο ίδιος έλαβε τον τίτλο του δούκα και στον χώρο αυτό δημιουργήθηκε κάποιο φεουδαρχικό σύστημα, στο οποίο ενσωματώθηκαν και Έλληνες. Μετά το 1271, τη μάχη της Δημητριάδας (νίκη των Βυζαντινών κατά των Φράγκων), πολλοί ηγεμονίσκοι των νησιών έχασαν την κτήση τους. Το 1310 η Βενετία επανήλθε στον χώρο αυτό (ύστερα από συμφωνία με το Βυζάντιο). Μετά την κατάληψη της Μυτιλήνης στα 1462, την παράδοση της Λήμνου στα 1479 και την απώλεια της Ρόδου (1522) οι Κυκλάδες πιέζονταν συνεχώς περισσότερο από τον τουρκικό στόλο (τακτικό και πειρατικό). Η πρώτη σημαντική επιδρομή έγινε στα 1537 από τον Χαϊρεδίν Μπαρμπαρόσσα. Τότε το δουκάτο έγινε φόρου υποτελής στον σουλτάνο. Το 1566 η Χίος (γενουατική) γίνεται τουρκική και στα τέλη του ίδιου έτους η ίδια τύχη επιφυλάχτηκε στις Κυκλάδες. Ο τραπεζίτης Ιωσήφ Νάξης μεθόδευσε την

ΒΕΝΕΤΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Ο πάπας Κάλλιστος Γ' προσπάθησε να οργανώσει κάποια σταυροφορική κίνηση, που ως μόνο πρακτικό αποτέλεσμα είχε τη δημιουργία μικρού στόλου για το διάστημα του 1457, όταν αυτός έδρασε στο βόρειο Αιγαίο. Ωστόσο οι Τούρκοι κατόρθωσαν να κατακτήσουν τα νησιά Θάσο, Σαμοθράκη, Ίμβρο και Λήμνο (1458-59). Η Πάτμος γίνεται (1454) φόρου υποτελής στους Τούρκους, η Μυτιλήνη πέφτει στα 1462 και το επόμενο έτος ξεσπά ο πρώτος τουρκοβενετικός πόλεμος, που θα διαρκέσει ως το 1479. Τότε, ύστερα από συγκρούσεις δεκαέξι ετών, κλείνεται συνθήκη που προβλέπει: την παράδοση της Σκόδρας (Σκούταρι) και της Κρούϊας (Αλβανία), της Λήμνου, της Εύβοιας και της Μάνης στους Τούρκους. Η Βενετία θα πληρώσει 100.000 δουκάτα ως μίσθωση ορυχείων στυπτηρίας γης και 10.000 δουκάτα ετησίως για τις τελωνειακές ελαφρύνσεις που είχε πετύχει. Αργότερα (1482) η τελευταία αυτή υποχρέωση θα καταργηθεί. Ο πόλεμος αυτός είχε ως βασικό γνώρισμα την ανάμιξη των *stradioti* και Ιταλών μισθοφόρων. Στη Μάνη, το κύριο πεδίο των επιχειρήσεων, ο Κορκόδειλος Κλαδάς και στη λοιπή Πελοπόννησο ο Μιχαήλ Ράλλης κατόρθωσαν να περιορίσουν τους Τούρκους σε λίγα κάστρα, αλλά τελικά οι Βενετοί δεν μπόρεσαν να συγκρατήσουν την τουρκική ορμή. Οι ντόπιοι οπλαρχηγοί με χιλιάδες άλλους καταφεύγουν στη Ζάκυνθο. Η προσπάθεια του Πίου Β' για την οργάνωση σταυροφορίας δεν τελεσφόρησε και ο πάπας πέθανε στην Αγκώνα αγωνιζόμενος για τον σκοπό αυτό. Για διάστημα ενάμιση χρόνου (Ιούνιος 1464 - Ιανουάριος 1466) πολέμησε στον Μοριά ο Σιγισμόνδος Μαλατέστα, που τότε από τον Μυστρά μετέφερε στο Ρίμινι τα λείψανα του Πλήθωνα Γεμιστού. Η πιο σημαντική σύγκρουση του πολέμου αυτού σημειώθηκε στη Χαλκίδα, που έπεσε τον Ιούνιο 1470.

Ο επόμενος δεύτερος τουρκοβενετικός πόλεμος διήρκεσε σχεδόν τέσσερα χρόνια (Απρίλιος 1499 - Μάιος 1503). Ως αποτέλεσμα είχε τον εκτοπισμό των Βενετών από τη Μεθώνη, Κορώνη και Ναύπακτο, ενώ αυτοί έμειναν κύριοι των νησιών Ζακύνθου και Κεφαλληνίας. Ο πόλεμος αυτός είχε συνδεθεί με

την εκστρατεία στην Ιταλία (1494-1498) του Καρόλου Η' της Γαλλίας, την παρουσία του Τζέμ, αδελφού του Βαγιαζήτ Β' στη Δυτ. Ευρώπη (1482-1494) και τις επαναστατικές κινήσεις των χριστιανών της Αλβανίας και Ηπείρου. Οι Βενετοί δεν κατόρθωσαν, παρά τις προσπάθειες των *stradioti* (οικογένειες Κλαδά και Παλαιολόγων), να συγκρατήσουν όχι μόνο στη ξηρά αλλά και στη θάλασσα την ορμή των Τούρκων. Ο πειρατής Καμαλή κατάφερε να εδραιώσει την παρουσία του τουρκικού στόλου ακόμη και στο Ιόνιο. Τότε κτίστηκαν τα κάστρα του Ρίου-Αντιρρίου από τους Τούρκους. Το μόνο κέρδος των Βενετών ήταν η εποίκιση της Ζακύνθου και της Κεφαλληνίας με οικογένειες Ελλήνων, Ελληνοαλβανών και Ιταλών. Έτσι στο μεν πρώτο νησί ήλθαν οι Σέρραι (Γένοβα), Μέδικοι, Μπεντιβόλια, Σαλβιάτη, Μερκάτη, Βολτέρρα, Γαίτα (Φλωρεντία), όπως και *stradioti* των οικογενειών Λάσκαρη, Μεγαδούκα, Σιγούρων, Μελισσηνών. Στην Κεφαλληνία εγκαταστάθηκαν οι Μάνεση, Μενάγια, Μαζαράκη κ.ά. Εποικίζονται ακόμη η Ιθάκη και η Κέρκυρα.

Οι επιχειρήσεις των ενωμένων Δυτικών, δηλ. των Ιπποτών του Αγ. Ιωάννου της Μάλτας, του πάπα Κλήμη Ζ' και των Ισπανών, υπό την ηγεσία του βασιλιά της Γερμανίας Καρόλου Ε' στον χώρο της Ν. Πελοποννήσου (Μεθώνη - Κορώνη) κατά την περίοδο 1531-1532 έδωσαν την αφορμή για νέες συγκρούσεις. Έγιναν γνωστοί ο Andrea Doria και ο De Mendoza. Η συμφωνία ωστόσο του 1535 μεταξύ Φραγκίσκου Α' (της Γαλλίας) και της Τουρκίας (οπότε πρώτοι οι Γάλλοι αποκτούν τις διομολογήσεις, δηλ. εμπορικά προνόμια και ετεροδικία) άνοιξε τον δρόμο (αφού οι Γάλλοι δεν αντιδρούσαν) προς νέα επιχείρηση των Τούρκων κατά των ακτών της Απουλίας, προάγγελο του τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου. Το 1537 ο Χαϊρεδδίν Μπαρμπαρόσσα αποβιβάστηκε στην Κέρκυρα και την πολιορκήσε, αλλά δεν κατάφερε να την κυριεύσει. Τότε το Δουκάτο του Αιγαίου έγινε φόρου υποτελές στους Τούρκους. Τον Σεπτέμβριο 1537 άρχισε η πολιορκία του Ναυπλίου, που κράτησε τρία χρόνια και τρεις μήνες και έπεσε μαζί με την Μονεμβασία. Οι πρόσφυγες του Ναυπλίου αποίκισαν το οροπέδιο του Λασιθίου στην Κρήτη και Ναυπλιώτες και Μονεμβασιώτες εγκαταστάθηκαν στα Ιόνια νησιά και τη Βενετία.

Η επόμενη σύγκρουση έγινε στη νήσο Κύπρο, το 1570. Τον Ιούνιο του έτους αυτού στόλος από 350 καράβια έφθασε στο νησί και ο στρατός κατευθύνθηκε

στη Λευκωσία. Η πολιορκία διήρκεσε δύομισή μήνες και η πόλη έπεσε αφού ο αγώνας άφησε 20.000 νεκρούς. Ύστερα από την παράδοση της Κερύνειας, Πάφου και Λεμεσού το μόνο αστικό κέντρο στα χέρια των Βενετών παρέμεινε η Αμμόχωστος (Famagusta). Η τελευταία αυτή, κατόπιν δέκα μηνών πολιορκία, παραδόθηκε. Η Κύπριοι πρόσφυγες έφθασαν ως την Ίστρια και τη βενετική ενδοχώρα.

Την ίδια χρονιά με την κατάληψη της Κύπρου, ενώ η Αμμόχωστος πολιορκιόταν, τον Μάιο 1571 οι Ισπανοί, ο πάπας Πίος Ε' και οι Βενετοί συνέληξαν την Ιερά Συμμαχία (Sacra Liga). Το θέρος του 1571 ο τουρκικός στόλος λεηλάτησε την ενδοχώρα της Σούδας, τα Κύθηρα, τη Ζάκυνθο, την Κεφαλληνία και τελικά τον Οκτώβριο βρέθηκε αντιμέτωπος με τον χριστιανικό στην είσοδο του Κορινθιακού κόλπου. Στις 7 Οκτωβρίου κατά την ναυμαχία της Ναυπάκτου (Lepanto) ο τουρκικός στόλος καταστράφηκε. Η νίκη αυτή έδωσε το έναυσμα για επαναστατικές κινήσεις στο Γαλαξίδι και τα Σάλωνα, στο Αιγαίο, στη Μάνη, που όμως δεν είχαν κάποιο πρακτικό και μόνιμο αποτέλεσμα λόγω της διστακτικότητας που έδειξε ο Δον Χουάν, που δεν μπόρεσε ν'αξιοποιήσει τη μεγάλη δραστηριότητα των αδελφών Μακαρίου και Θεοδώρου Μελισσηνού. Από τουρκικής πλευράς τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων είχε αναλάβει ο Ουλούτς Αλή. Το 1573 και το 1576 σημειώνονται επαναστατικά κινήματα στη Χειμάρρα. Η ρευστότητα που δημιουργήθηκε μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου έδωσε την ευκαιρία να επανεγκατασταθούν σε λίγα νησιά των Κυκλάδων απόγονοι των άλλοτε τοπικών ηγεμονίσκων. Η συνθήκη ωστόσο του 1573 κατακύρωσε οριστικά στους Τούρκους την Κύπρο, ενώ οι Βενετοί δεν έχαναν τις κτήσεις στο Ιόνιο και στις απέναντι ακτές.

Η Ισπανία και το δουκάτο της Σαβοΐας θα είναι κυρίως οι δυνάμεις προς τις οποίες θα στραφούν την περίοδο αυτή οι υπόδουλοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στην Κύπρο από το 1601 σημειώνονται κινήσεις που το 1616, με τον Βιττόριο Ζεμπετό, θα εκφραστούν με ένοπλη εξέγερση. Το 1585 στο Ξηρόμερο και στην Ήπειρο οι αρματολοί Μπούας και Γρίβας ξεσηκώνονται. Η Μάνη βρισκόταν πάντα σε αναβρασμό, ενώ στη Μακεδονία ο μητροπολίτης Τιρνόβου (Βουλγαρίας) Διονύσιος ανέλαβε δράση (1595-98). Οι νίκες του

ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχαήλ του Γενναίου το 1598 αναπτέρωσαν το ηθικό, ώστε και τις επόμενες δεκαετίες να λαμβάνουν χώρα εξεγέρσεις. Η δεκαετία 1601-1611 θα κυριαρχηθεί από τη δράση του Διονυσίου του Φιλοσόφου (Σκυλοσόφου), όπως και κατά το διάστημα 1610-1619 αναπτύσσονται επαφές με τον δούκα του Νεβέρ (Ιταλία) Κάρολο Γονζάγα.

Οι Βενετοί σε όλη τη διάρκεια του πρώτου μισού του 17^{ου} αι. τηρούν γενικά εφεκτική στάση απέναντι στις ποικίλες κινήσεις, γιατί δεν αισθάνονται δυνατοί απέναντι στην τουρκική στρατιωτική ισχύ. Στα 1645 θα ξεσπάσει ο Κρητικός πόλεμος, που θα κρατήσει εικοσιτέσσερα ολόκληρα έτη. Η απόβαση στο νησί έγινε στον κόλπο της Σούδας και αμέσως μετά άρχισε η πολιορκία των Χανιών, που ύστερα από 50 ημέρες έπεσαν. Τρεις μήνες διήρκεσε η πολιορκία του Ρεθύμνου που κυριεύτηκε στις 11 Οκτωβρίου 1646. Με τη συνθήκη της 6 Σεπτεμβρίου 1669, κατόπιν αγώνων είκοσι ετών και πλέον, παραδίδεται και ο Χάνδακας. Οι Βενετοί, που από τις αρχές του 17^{ου} αι. είχαν αφήσει σχεδόν ανενόχλητους τους μαλτέζους και άλλους δυτικούς πειρατές να κτυπούν τους Τούρκους και να βρίσκουν καταφύγιο στην Κρήτη (πράγμα που είχε προκαλέσει την τουρκική μήνη), δεν είχαν σταθερούς στόχους ως προς την αντιμετώπιση της τουρκικής επεκτατικής ορμής. Από την άλλη πλευρά η μεταχείριση του ντόπιου στοιχείου στις βενετικές κτήσεις δεν ήταν καθόλου καλή, ιδιαίτερα της πολυπληθέστερης τάξης των γεωργών. Για τους λόγους αυτούς το κλειδί της Μεσογείου, για το εμπόριο και τον στρατιωτικό έλεγχο, η Κρήτη, χάθηκε και η βενετική παρουσία περιορίσθηκε στον Ιόνιο χώρο.

Το δεύτερο μισό του 17^{ου} αι. θα γνωρίσει μεγάλες συγκρούσεις στην καρδιά της Βαλκανικής και στον Μοριά. Η πτώση της Κρήτης και η μεταβολή του Αιγαίου σε τουρκική λίμνη (με εξαίρεση τη βενετική παρουσία στην Τήνο, Σπιναλόγγα και Γραμβούσα-Αγ. Θεόδωρο) ώθησαν Κρήτες και Μανιάτες στην προσφυγιά, οι τελευταίοι στο Λιβόρνο και την Κορσική. Ωστόσο, δεν έσβησαν οι ελπίδες για την ανακατάληψη ορισμένων τουλάχιστο περιοχών. Από την άλλη πλευρά, η κατάκτηση της Κρήτης αντί να φέρει την ηρεμία και την τάξη στα νερά του Αιγαίου αντίθετα αύξησε την επιθετικότητα των μουσουλμάνων και στη συνέχεια των Δυτικών πειρατών ή κουρσάρων (οι τελευταίοι

διακρίνονται γιατί δρουν κάτω από την κρατική προστασία). Οι Γάλλοι και οι Μαλτέζοι ήταν οι πιο επικίνδυνοι.

Τέσσερα χρόνια μετά την άλωση του Χάνδακα ο Σομπιέσκη, ηγέτης των Πολωνών, κατατροπώνει τους Τούρκους κοντά στον Προύθο, στη θέση Χαν-Τεπέ. Το 1683 οι Τούρκοι ηττώνται και πάλι στα πρόθυρα της Βιέννης. Η αναπτέρωση αυτή του ηθικού των Δυτικοευρωπαίων έφερε τον αυτοκράτορα της Γερμανίας Λεοπόλδο Α', τον Σομπιέσκη και τους Βενετούς να συνάψουν συμμαχία με στόχο σταυροφορία στην Ανατολή. Ο Φραγκίσκος Μοροζίνι θα είναι ο αρχηγός που τον Αύγουστο 1684 θα εμφανιστεί στο Ιόνιο. Αυτός θα ξεσηκώσει την Ήπειρο, την Αιτωλοακαρνανία και θα φθάσει στα παράλια της Μακεδονίας, στη Θάσο και στη Χαλκιδική. Τον Ιούνιο 1685 βρίσκεται στη Μάνη με 10.800 μισθοφόρους Δυτικοευρωπαίους και αρχίζει η εκστρατεία. Τον Αύγουστο 1690 όλη η Πελοπόννησος (μαζί με τη Ναύπακτο) είναι στα χέρια του. Η νίκη κατά των Τούρκων στο Μοχάτς (Ουγγαρία, στον Δούναβη) το 1686 και στη Ζέντα (στη Βοϊβοδίνα) το 1697 οδήγησαν στη συνθήκη του Κάρλοβιτς στα 1699, με την οποία οι Βενετοί κρατούν τον Μοριά, την Αίγινα και τη Λευκάδα (με τη Βόνιτσα), ενώ παραδίνουν τη Ναύπακτο, την Πρέβεζα και το Αντίρριο.

Για να φθάσουν όμως τα πράγματα σ'αυτή την κατάληξη η αντιπαράθεση Τούρκων και Βενετών πέρασε από πολλές φάσεις. Οι Βενετοί ως αρχηγό του στρατού ξηράς είχαν τον Καίνιγκσμαρκ (στρατηγό Σουηδό), ενώ στα επιμέρους σώματα αρχηγοί ήταν Έλληνες. Στην Αιτωλοακαρνανία είναι ο Άγγελος Δελλαδέτσιμα, ο Αγγελής Σουμίλας και ο Πάνος Μείντάνης, στ'Αγραφα ο Χορμόπουλος, στην Παρνασσίδα ο Κούρμας, ενώ των επτανησιακών σωμάτων προΐσταται ο Βαπτιστής Μεταξάς. Από τις μεγαλύτερες μάχες υπήρξε της Αθήνας. Κατά την πολιορκία της Ακρόπολης οι Τούρκοι κατεδάφισαν τον ναό της Απτέρου Νίκης. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1687 από το πυροβολείο του Φιλοπάππου έφυγε οβίδα, που θα πλήξει τον Παρθενώνα, όπου φυλάσσονταν πυρομαχικά, και τρεις ημέρες αργότερα οι Τούρκοι θα παραδοθούν. Τον Απρίλιο 1688 οι Βενετοί θα εγκαταλείψουν την Αθήνα, που αδυνατούσαν να υπερασπισθούν, και θα τους ακολουθήσουν 622 οικογένειες, που θα πάνε σε νησιά και στον Μοριά. Σε αποτυχία κατέληξε και

η πολιορκία της Χαλκίδας, όπου πέθανε ο Καίνιγκσμαρκ. Τότε, στα τέλη 1688, οι Τούρκοι θ'απελευθερώσουν τον Λιβέριο Γερακάρη ή Λιμπεράκη, παλαιό πειρατή Μανιάτη, που αρχίζει αγώνα κατά των Βενετών. Οι συγκρούσεις θα γίνουν στον χώρο του Αγρινίου, Μεσολογγίου, 'Αμφισσας και Μεγάρων. Στο ίδιο διάστημα οι Τούρκοι κάνουν αιφνιδιαστικές εξορμήσεις στην Πελοπόννησο και φθάνουν ως την Τριπολιτσά. Μια αποβατική επιχείρηση των Βενετών κοντά στα Χανιά τον Ιούλιο 1692 δεν είχε συνέχεια, όπως και η κατάληψη της Χίου για ένα εξάμηνο (Σεπτέμβριος 1694-Φεβρουάριος 1695).

Η ήττα του Μ. Πέτρου το 1711, και το κλείσιμο των Στενών για τα ρωσικά πλοία, έδωσε την άνεση στην Πύλη να προετοιμάσει νέο πόλεμο για την ανάκτηση του Μοριά. Τον Δεκέμβριο 1714 ο τουρκικός στόλος κατέλαβε την Τήνο. Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1715 ο Μοριάς είχε όλος καταληφθεί. Την ίδια περίοδο κατακτήθηκε για λίγο η Λευκάδα, ενώ τον Ιούλιο είχε αρχίσει η πολιορκία του κάστρου της Κέρκυρας, που θα κρατήσει 45 ημέρες και όπου θ'ανταπεξέλθει νικηφόρα ο Σούλεμπουργκ. Ωστόσο στη Βαλκανική η Αυστρία κατάφερε να νικήσει τα τουρκικά στρατεύματα και έφερε τα σύνορά της στο Βελιγράδι και σε μέρος της σημερινής Ρουμανίας. Η συνθήκη του Πασσάροβιτς στα 1718 επικύρωσε τα παραπάνω. Η Βενετία κατόρθωσε να κρατήσει όλα τα Ιόνια νησιά, τη Βόνιτσα και την Πρέβεζα και τις Δαλματικές κτήσεις της, χάνοντας τον Μοριά και την Τήνο. Στο εξής, ως την πτώση της στα 1797, η Δημοκρατία του Αγ. Μάρκου θα κρατηθεί σε απόσταση από τις συγκρούσεις που θα σημειωθούν στο Αιγαίο και στην ξηρά. Εξάλλου ήδη από το 1719 η γειτονική Τεργέστη με το καθεστώς του *porto franco* είχε ελκύσει το εμπόριο και μάλιστα τα μισά και πλέον καράβια που εκεί εισέρχονται είναι βενετικά.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Με την 'Αλωση η κατάσταση της παιδείας γίνεται τραγική. Ενώ η Δύση προοδεύει και βαδίζει προς νέες μορφές πολιτισμού, στον δικό μας τόπο υπάρχει οπισθοδρόμηση και αποτελμάτωση. Στις τουρκοκρατούμενες Ελληνικές χώρες το Οικουμενικό Πατριαρχείο διαθέτει ένα ανώτερο ίδρυμα από το οποίο δημιουργούνται στελέχη για την εκπαίδευση, πρόκειται για την **Πατριαρχική Σχολή**. Σ'αυτήν θα διδάξουν πρόσωπα που συνήθως έχουν παρακολουθήσει Πανεπιστήμια της Δύσης.

Ο Ματθαίος Καμαριώτης είναι ο πρώτος διευθυντής και μοναδικός δάσκαλος της Πατριαρχικής Σχολής αμέσως μετά την 'Αλωση. Με τον θάνατό του (1490) αναλαμβάνει ο Μανουήλ Κορίνθιος (ώς τα 1531) και ακολουθούν: ο Αντώνιος Καρμαλίκης, ο Μανουήλ Γαλησιώτης, ο Θεοφάνης Ελεαβούλκος, ο Μιχαήλ-Ερμόδωρος Λήσταρχος (1548), ο Ιωάννης Ζυγομαλάς (1555-1574) κ.ά. Μεγάλη ώθηση έλαβε η Σχολή με τον Θεόφιλο Κορυδαλλέα (1622-1628 και 1634-1639). Ο Μανολάκης Καστοριανός προσδίδει (1663) νέο σφρίγος τοποθετώντας ικανά στελέχη, όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1665-1672) και ο Σεβαστός Κυμινήτης. Τον ΙΗ' αι. έχουμε τους: Ιάκωβο τον Αργείο, Δωρόθεο Λέσβιο, Κριτία, Ευγένιο Βούλγαρι και Σέργιο Μακραιο.

Στις βενετοκρατούμενες χώρες το κράτος και η Καθολική Εκκλησία χρηματοδοτούν δασκάλους, που εκπαιδεύουν τα τέκνα ενός στενού κύκλου, σχεδόν αποκλειστικά των Βενετών κατοίκων. Στη Λευκωσία η λατινική αρχιεπισκοπή από το 1507 συντηρεί παιδαγωγό (preceptor) ή δάσκαλο των θρησκευτικών ή ένα δάσκαλο της "γραμματικής". Από το 1521 με τα εισοδήματα των ορθόδοξων μοναστηριών τοποθετούνται στα μεγάλα κέντρα της Κύπρου (Αμμόχωστο, Λευκωσία) δάσκαλοι και για τους Έλληνες κατοίκους. Οποσδήποτε σε κάθε περιοχή όπου υπάρχουν ιερείς κάποιου πνευματικού επιπέδου ή συμβολαιογράφοι (νοτάριοι) προσφέρεται η δυνατότητα για κάποιου βαθμού εκπαίδευση των νέων. Παράδειγμα είναι η περίπτωση του Ιωάννη Ζυγομαλά. Αυτός στο (βενετοκρατούμενο) Ναύπλιο

ήταν διερμηνέας (για τα ιταλικά), γραμματέας του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου και πρωτοπαπάς. Ζούσε με τα ιδιωτικά μαθήματα και την εργασία σε θέσεις του βενετικού δημοσίου.

Κάτω από τις δύσκολες αυτές συνθήκες ήταν αναπόφευκτη η αναχώρηση των νέων σε χώρες όπου υπήρχαν ανώτερα σχολεία και Πανεπιστήμια. Κατά την περίοδο 1514-1521 λειτούργησε στη Ρώμη το **Ε λ λ η ν ι κ ό Γ υ μ ν ά σ ι ο** με πρωτοβουλία του Λέοντα Ι' (της οικογένειας των Μεδίκων της Φλωρεντίας). Πρώτος του διευθυντής ήταν ο Ιανός Λάσκαρις. Από τους δώδεκα μαθητές που γράφτηκαν το 1514 οκτώ ήταν Ζακύνθιοι, δύο Κερκυραίοι, ένας Μανιάτης και ένας Κρητικός. Μέσα στο κλίμα της Αντιμεταρρύθμισης ο πάπας Γρηγόριος ΙΓ' οργανώνει στη Ρώμη αρκετά ανώτερα σχολεία για μη Ιταλούς και ανάμεσα σ'αυτά θα ιδρύσει στα 1576 το **Ε λ λ η ν ι κ ό Κ ο λ λ έ γ ι ο** (Collegio Greco). Αυτό τότε τέθηκε υπό την εποπτεία τεσσάρων καρδινάλιων, Σαβέλλι, Σιρλέτο, Σαντόρο και Καράφα, σπουδαίων ουμανιστών. Τα μαθήματα που εκεί διδάσκονταν ήταν: α) αρχαία Ελληνικά, με βάση τις Γραμματικές "Επιτομή" (του Κων. Λάσκαρι) και "Ερωτήματα" (του Μανουήλ Χρυσολωρά), β) λατινικά, με βάση τα εγχειρίδια του Γκουαρίνο ντα Βερόνα, του Σινδικίνου και του Αλβαρέθ, γ) φιλοσοφία του Αριστοτέλη, δ) θεολογία, του Θωμά Ακινάτη και κειμένων των πατέρων της Δυτ. και Ανατολικής Εκκλησίας. Το 1583, στην ίδια οικοδομική ενότητα, τελείωσε και η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου. Οι τρόφιμοι έδιναν όρκο πίστewς στις αποφάσεις της Συνόδου της Φλωρεντίας, ωστόσο πολλοί παρέμειναν ακραιφνείς ορθόδοξοι.

Κατά την περίοδο 1576-1700 έλαβαν το πτυχίο (στη βαθμίδα του διδάκτορα) φιλοσοφίας ή θεολογίας ή το μικτό 96 σπουδαστές, από τους οποίους οι 53 ήταν Έλληνες από την Ανατολή, ενώ οι υπόλοιποι ήταν Σλαβικής καταγωγής, συνίτες ή Ελληνοαλβανοί της Ν. Ιταλίας. Στο κολλέγιο όμως φοίτησαν πολλαπλάσιοι νέοι, συνολικά 690, και από αυτούς οι 439 προέρχονταν από τις τουρκοκρατούμενες ή βενετοκρατούμενες περιοχές. Συγκεκριμένα: Κρητικοί 84, Επτανήσιοι 76, Χιώτες 74, Κύπριοι 51, Κυκλαδίτες 33, Πελοποννήσιοι 29, Κωνσταντινουπολίτες 24, Μακεδόνες 17, Δωδεκανήσιοι 14, Αθηναίοι 10, Ηπειρώτες 7, Μικρασιάτες 6, Θεσσαλοί 6 και

λοιποί 8. Πολλοί ήταν εκείνοι που έλαβαν θέσεις σε πανεπιστημιακά ή άλλα ανώτερα ιδρύματα και σχολεία, όπως: το Φλαγγινιανό της Βενετίας, η Πατριαρχική Σχολή της Πόλης, τα πανεπιστήμια της Πάντοβας, Πίζας, Μπολόνιας κ.ά. Όλοι οι τρόφιμοι υπηρέτησαν ή ως διδάσκαλοι σχολείων ή ως ιερείς ή ανέπτυξαν πνευματική δράση. Ενδεικτικά σημειώνουμε ορισμένα ονόματα: Πέτρος Αρκούδιος, Κερκυραίος με μεγάλη δράση στην Πολωνία και στη Ρωσία, Εμμανουήλ Αχιλλεΐος, συνεργάτης του Κύριλλου Λούκαρη, Ιωάννης-Ματθαίος Καρυοφύλλης, με πνευματική δράση στην Κρήτη, Γεώργιος Μοσκέτης, στο πανεπιστήμιο της Πίζας και απεσταλμένος στην Ελληνική Ανατολή του δούκα Κόσιμου Β' της Τοσκάνης, Ιωάννης Μινδόνης, με δράση στην Τραπεζούντα, Φραγκίσκος Κόκκος, στην Πατριαρχική Σχολή, Λέων Αλλάτιος, μεγάλος ουμανιστής και με τεράστια επιρροή στο παπικό περιβάλλον, Θεόφιλος Κορυδαλεύς και Ιωάννης Κωττούνιος, οι μεγαλύτεροι νεοέλληνες φιλόσοφοι της Τουρκοκρατίας, Νεόφυτος Ροδινός, ουμανιστής και μισσιονάριος στην Ήπειρο, Λεονάρδος Φιλαράς, διπλωμάτης του δουκάτου της Πάρμας, Πανταλέων Λιγαριδής, με εκπαιδευτική δράση στην Πόλη και Βλαχία, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, διευθυντής της Πατριαρχικής Σχολής και Μέγας Διερμηνέας της Πύλης, Νικόλαος Παπαδόπουλος-Κομνηνός, καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Πάντοβας και ιστορικός του ίδιου Ιδρύματος, Ιωάννης Πατούσας, συγγραφέας της Εγκυκλοπαιδείας Φιλολογικής. Το Κολλέγιο λειτουργεί και σήμερα για καθολικούς.

Η πραγματική εστία του Ελληνισμού υπήρξε το **Πανεπιστήμιο της Πάντοβας**, η alma mater της παιδείας μας κατά την μεταβυζαντινή περίοδο. Στο Αρχείο του Πανεπιστημίου σώζονται τόσο οι κατάλογοι των πτυχιούχων όσο και των φοιτητών. Τον ΙΣΤ' αιώνα οι περισσότεροι προέρχονται από την Κρήτη και ακολουθούν οι Κύπριοι και οι Επτανήσιοι (Κερκυραίοι). Με την πάροδο του χρόνου τα ποσοστά καταγωγής μεταβάλλονται προς όφελος των Επτανησίων, που θα κυριαρχήσουν τον ΙΗ' αιώνα. Στο Πανεπιστήμιο πληρώνονταν δίδακτρα και αυτό το γεγονός αποτελούσε ασφαλώς εμπόδιο για τους πτωχότερους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Ιωάννη Βαρούχα, από την Κρήτη, που το 1595 απέτυχε στις πτυχιακές του εξετάσεις και ζητούσε να του επιστραφούν τα λίγα χρήματα που είχε καταβάλει. Συναντούμε και μια περίπτωση Έλληνα που βοηθήθηκε από

το βενετικό κράτος: το 1532 η Γερουσία απένειμε ετήσια χορηγία στον Γεώργιο Κόμη, Κορίνθιο, ως αμοιβή για την αφοσίωσή του στο κράτος, ώστε να συνεχίσει "τη σπουδή των ελληνικών γραμμάτων". Τα δίδακτρα καταβάλλονταν ανά τρίμηνο, αρχίζοντας τον Σεπτέμβριο.

Το Ελληνικό στοιχείο είχε ειδικούς λόγους για να φοιτά στην Πάντοβα. Ήδη από το 1406 η Βενετία είχε απαγορεύσει στους υπηκόους της να σπουδάζουν σε ξένα πανεπιστήμια. Στη Πάντοβα οι φοιτητές είχαν ατέλειες, κάποια αυξημένη νομική προστασία και οι κρατικές αρχές δεν μπορούσαν να τους επιβάλουν ποινή χωρίς την παρουσία του πρύτανη. Η "Patavina libertas" κατοχύρωσε κάποια μορφή ασύλου. Το Πανεπιστήμιο είχε επίλεκτο καθηγητικό προσωπικό. Το 1543 έγινε η πανεπιστημιακή κλινική, το 1545 άνοιξε ο βοτανικός κήπος (κυρίως με φυτά προερχόμενα από την Κρήτη) και το 1594 εγκαινιάστηκε το ανατομείο.

Την κρατική εποπτεία ασκούσαν τρεις Αναμορφωτές (Riformatori), που παρακολουθούσαν και τα συγγράμματα, καθώς και την πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη. Οι σπουδαστές ήταν οργανωμένοι ανάλογα με την πατρίδα τους σε "εθνότητες" (nazioni) και η καθεμά τους είχε τον αρχηγό της (σύνδικο). Διακρίνονταν τρεις ομάδες εθνότητων: των σπουδαστών "Εκείθεν των Άλπεων" (oltramontani), "Ένθεν των Άλπεων" (citramontani), όπου κατατάσσονταν οι Ιταλοί, και "Υπερπόντιων" (oltramarini), όπου υπάγονταν οι Δαλματοί, Βαλκάνιοι, Σικελοί και, φυσικά, οι Έλληνες. Ανάμεσα σ'αυτούς που δίδαξαν στις δυο πανεπιστημιακές σχολές (των Ιατροφιλοσόφων και των Νομικών) υπήρξαν δεκαπέντε Έλληνες.

Ακολουθώντας την αρχή της ανεξιθρησκείας, η Βενετία το 1615 ίδρυσε το Βενετικό Κολλέγιο (Collegio Veneto), μια κρατική υπηρεσία (στελεχωμένη με πανεπιστημιακούς) από την οποία οι μη Καθολικοί (δηλ. οι Προτεστάντες και οι Διαμαρτυρόμενοι) μπορούσαν να λαμβάνουν το πτυχίο χωρίς να ομολογούν το θρησκευτικό τους "πιστεύω" στον τοπικό καθολικό επίσκοπο. Οι Έλληνες σπουδαστές (όπως και οι ξένοι) διέμεναν στη Πάντοβα σε οικοτροφεία (Collegi), που παρείχαν και φροντιστηριακά μαθήματα. Για τους Έλληνες υπήρχαν δυο τέτοια ιδρύματα, το Κολλέγιο Παλαιόκαπα (1633-1784)

και το Κωππουιανό (1653-1784, οπότε συγχωνεύτηκε με του Παλαιόκαπα), που και τα δυο τους λειτουργούσαν με κληροδοτήματα. Ο Αριστοτελισμός υπήρξε το φιλοσοφικό σύστημα που επικρατούσε στη Πάδοβα και τόσο η Καθολική όσο και η Ορθόδοξη Εκκλησία δέχονταν τη γραμμή αυτή. Οι Έλληνες σπουδαστές αποδείχτηκαν από τους πιο δραστήριους. Κατά τις πανεπιστημιακές εορτές, ή για γύμνασμα, οι σπουδαστές εκφωνούσαν λόγους ή συνέθεταν ρητορικά ή ποιητικά κείμενα και από τους ελληνικής καταγωγής αποφοίτους έχουμε 71 λόγους και άλλα έργα, συνολικά 134 κείμενα. Σημειώνουμε την περίπτωση του Αλέξανδρου Συγκλητικού, από την Κύπρο, που εξελέγη διευθυντής της πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης (1632-1646) και του Αθανασίου Περισιάνη, Κεφαλλήνιου, που διορίστηκε διευθυντής της Βιβλιοθήκης της Αγ. Ιουστίνης της Πάντοβας και κατόπιν πέρασε στην Πανεπιστημιακή (ώς τα 1773).

Στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας η ελληνική παρουσία έφθασε πολλές φορές σε υψηλά ποσοστά, π.χ. τη δεκαετία 1661-1670 σε 6.2%, τη δεκαετία 1711-1720 σε 7.08% και τη δεκαετία 1791-1800 σε 8.9% επί του συνόλου των σπουδαστών. Στους καταλόγους των σπουδαστών συγκαταλέγονται οι κυριώτερες προσωπικότητες του μεταβυζαντινού Ελληνισμού:

π.χ. ΙΕ' αιώνας: Ιωάννης Αργυρόπουλος (καθηγητής στη Ρώμη και στη Φλωρεντία), Θωμάς Διπλοβατάτζης (νομικός στη Βενετία, Πίζα, Ρώμη), Ιακός Λάσκαρις (πρεσβευτής της Γαλλίας στη Βενετία).

ΙΣΤ' αιώνας: Μάξιμος Μαργούνιος (θεολόγος), Φραγκίσκος Πόρτιος (καθηγητής των ελληνικών στη Μόδενα, Φερράρα, Γενεύη), Μιχαήλ Σοφιανός (καθηγητής της Φιλοσοφίας και στην αυλή της Σαβοΐας), Ιωάννης Ζυγομαλάς (καθηγητής της Πατριαρχικής Ακαδημίας).

ΙΖ' αιώνας: Συμεών Καβάσιλας (ιεροκήρυκας του Οικουμενικού Πατριαρχείου), Θεόφιλος Κορυνδαλλεύς, αδελφοί Ιωαννίκιος και Σωφρόνιος Λυκούδης (θεολόγοι στη Μόσχα), Κύριλλος Λούκαρις (οικ. πατριάρχης), Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Παναγιώτης Νικουσίος (Μέγας Διερμηνέας της Πύλης), Μελέτιος Πηγάς (πατριάρχης Αλεξανδρείας και οικουμενικός).

ΙΗ' αιώνας: Ανθρακίτης Μεθόδιος (νεωτεριστής φιλόσοφος), Ευγένιος Βούλγαρις, Ιωάννης Καποδίστριας (κυβερνήτης της Ελλάδος), Βικέντιος Δαμοδός (φιλόσοφος), Ιωσήφ Μοισιόδαξ (φιλόσοφος), Νικηφόρος Θεοτόκης (σχολάρχης στην Κέρκυρα), Ιωάννης Βηλαράς (ποιητής).

Στα 1593 η Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας ίδρυσε Ελληνική Σχολή, για τα παιδιά των μελών της. Σ' αυτήν δίδαξαν ο Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, ο Γεράσιμος Βλάχος, ο Αλοΐσιος Γραδενίγος κ.ά. Ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρος ως τον θάνατό του (1616), φρόντιζε για τη Σχολή αυτή, που δεν σταμάτησε έστω και ελλιπώς να λειτουργεί ως τον 19ο αιώνα. Ωστόσο ήταν αισθητή η έλλειψη άλλου ανώτερου, καλά οργανωμένου, σχολείου, που ο Θωμάς Φλαγγίνης, από την ~~Κέρκυρα~~ ανέλαβε να ιδρύσει. Ο Φλαγγίνης (1578-1648) σπούδασε στη Βενετία και Πάντοβα, άκουσε τον Μάξιμο Μαργούνιο, και συνδέθηκε με πολιτικά πρόσωπα της εποχής, όπως ο Τζιρόλαμο Τρεβιζάν (βάιλος στην Κωνσταντινούπολη) και ο Λορέντσο Μαρτσέλλο, ενώ έγινε έμμισθος δικηγόρος στο βενετικό δημόσιο. Με τον χρόνο ο Φλαγγίνης απέκτησε μεγάλη κινητή και ακίνητη περιουσία στη βενετική ενδοχώρα. Ήταν εμπορικός πράκτορας με διακίνηση στη Σμύρνη, Κύπρο και στην λοιπή Ανατολή. Έγινε μέλος Ακαδημιών και συγκρότησε πλουσιότατη βιβλιοθήκη, ενώ βοηθούσε την παιδεία, όπως την Σχολή της Ζακύνθου, ή λογίους, όπως τον ποιητή Ιωάννη Ανδρέα Τρωίλο, συνθέτη του "Ροδολίνου".

Στα 1625 ο Φλαγγίνης υποβάλλει υπόμνημα προς την βενετική υπηρεσία των Αναμορφωτών (αρμόδεια για την παιδεία) όπου προτείνει την ίδρυση Ελληνικού Φροντιστηρίου (Collegio) στα πλαίσια της Ελληνικής Κοινότητας στη Βενετία και το οποίο θα συντηρείται από κάποια φορολογία που θα επιβαλλόταν στους Έλληνες εμπόρους που έφθαναν στη Βενετία. Με τη διαθήκη του το 1644 ο Φλαγγίνης άφησε μέρος της περιουσίας του για την ίδρυση Φροντιστηρίου. Ωστόσο μόλις τριάντα έξι χρόνια μετά το πρώτο υπόμνημα (1625), δόθηκε η άδεια από το κράτος και έτσι το 1665 το Φροντιστήριο άρχισε να λειτουργεί. Στο κληροδότημα Φλαγγίνη προστέθηκε τότε και η προσφορά του Κύπριου Βενάρδου Άκρη, από 2.400 δουκάτα. Η εποπτεία του ιδρύματος είχε ανατεθεί στις Υπηρεσίες για την παιδεία και για τα ευαγή ιδρύματα της Βενετίας και στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας. Τον

διευθυντή όριζαν οι Αναμορφωτές, ενώ η Ελληνική Αδελφότητα βοηθούσε απλώς στην καλή λειτουργία και στην γενικότερη τάξη μέσα στο Φροντιστήριο, καθώς μάλιστα αυτό ήταν κτισμένο δίπλα στο ναό του Αγ. Γεωργίου των Ελλήνων.

Στην Φλαγγίνη Σχολή φοιτούσαν ως εσωτερικοί υπότροφοι (από το κληροδότημα Φλαγγίνη) δώδεκα μαθητές και ο αριθμός αυτός παρέμενε σταθερός. Υπήρχαν παράλληλα εξωτερικοί μαθητές, Έλληνες αλλά και Βενετοί. Από το 1665 έως το 1798 φοίτησαν εσωτερικοί μαθητές 517. Ως προς τον τόπο καταγωγής τους πρώτη είναι η Κεφαλληνία και ακολουθούν: Κρήτη, Κέρκυρα, Ζάκυνθος, Βενετία, Κωνσταντινούπολη, Δαλματία, Αθήνα, Χίος, Κύπρος, Ιωάννινα, Λευκάδα κ.ά. Από τους απόφοιτους πολλοί διακρίθηκαν και ωφέλησαν τον Ελληνισμό: Ο Αυγουστίνος Καπέλλος ίδρυσε την Ακαδημία των Ευκάρπων στην Κέρκυρα. Ο Γεώργιος Καλαφάτης (1669) έγινε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας και διευθυντής του Κωττουιανού. Ο Ιωάννης Αβράμιος (1683) με δράση στη Βενετία, Ζάκυνθο και Ρουμανία. Ο Αθανάσιος Σκιαδάς (1710) καθηγητής της ελληνικής στην Ακαδημία της Μόσχας και επιμελητής εκδόσεων στη Βενετία. Ο Βικέντος Δαμοδός (1715) δικηγόρος και δάσκαλος στην Κεφαλληνία. Ο Γεώργιος Βενδότης (1773) τυπογράφος στη Βιέννη. Από μαθητές της Φλαγγινείου το 1708 εκδόθηκαν τα "Ανθη Ευλαβίας" και το 1716 τα " Graeciae Obsequia". Πρόκειται για δύο ποιητικές συλλογές που αποτελούν ενδιαφέροντα κείμενα της λογοτεχνίας του ελληνικού 18ου αιώνα.

Απώστια σχολεία δεν μπορούμε ν' αναζητήσουμε στον ελληνικό χώρο, με τα σημερινά δεδομένα. Οι κοινότητες, καθώς ανερχόταν η οικονομική τους επιφάνεια, ίδρυναν μεγαλύτερα ή μικρότερα σχολεία. Τον ΙΣΤ' αιώνα στις τουρκοκρατούμενες περιοχές είναι λίγες οι δυνατότητες. Καλύτερη παρουσιάζεται η κατάσταση στις βενετικές κτήσεις. Σ' αυτές οι Αρχές, σύμφωνα με τα ισχύοντα στη Δύση, δέχονται να βοηθήσουν στην εκπαίδευση των υπηκόων τους. Και εδώ ωστόσο το βάρος επωμίζεται η ιδιωτική πρωτοβουλία. Ιερωμένοι, καθολικοί και ορθόδοξοι, συμβολαιογράφοι και λόγιοι διδάσκουν αντί πληρωμής τα τέχνα των ευπόρων· ακόμη και οι μικροί υπάλληλοι, όπως οι διερμηνείς, αναλαβαίνουν στις μικρές κυρίως κτήσεις,

εκπαιδευτικά καθήκοντα. Στα τρία μεγάλα νησιά, Κύπρο, Κρήτη και Κέρκυρα, το δημόσιο ταμείο ή η Εκκλησία, στη θέση του κράτους, χρηματοδοτούν ύστερα από επίμονες παρακλήσεις των κατοίκων την πρόσληψη δασκάλων. Στη Λευκωσία η λατινική αρχιεπισκοπή συντηρεί ένα παιδαγωγό (proceptor) ή δάσκαλο της "θεολογίας" (= θρησκευτικών) και ένα δάσκαλο της γραμματικής (grammatico) για τα ανώτερα μαθήματα. Οι δάσκαλοι αυτοί δίδασκαν μόνο Βενετούς. Το 1521 επιτρέπεται ο διορισμός δασκάλου γραμματικής με μισθό 50 δουκάτων το χρόνο από τα εισοδήματα των ελληνικών μοναστηριών "για χάρη των παιδιών της Λευκωσίας", προφανώς των Ελλήνων, και η τοποθέτηση ενός δασκάλου "θεολογίας" σε κάθε ελληνική επισκοπή. Στην Αμμόχωστο διορίστηκε το 1507 δάσκαλος "για να εκπαιδεύει τα τέκνα όλων των κατοίκων". Μόνο στον πληθυσμό της Κερύνιας αρνήθηκε η Βενετία τη μισθοδοσία δύο δασκάλων, της ελληνικής και της λατινικής. Στην Κρήτη πρέπει να υπήρχαν δάσκαλοι και στις τρεις μεγάλες πόλεις, Χανιά, Ρέθυμνο και Χάνδακα, αλλά για την τελευταία μόνο διασώζεται συγκεκριμένη μνεία. Αναφέρεται σχετικά ο *Peritio de Sanctis*, που διδάσκει τα τέκνα των ευγενών. Την εποχή αυτή η Κρήτη είναι σπουδαίο κέντρο αντιγραφής κωδίκων, πράγμα που δηλώνει την ύπαρξη ομάδας μορφωμένων. Στην Κέρκυρα μαρτυρείται ο διορισμός "παιδαγωγού", ο οποίος μισθοδοτείται από το τοπικό ταμείο. Τέλος, και για τη Σκύρο έχουμε πληροφορία ότι υπήρχε εκεί το 1531 δάσκαλος της ελληνικής.

Την ανάληψη διδακτικών καθηκόντων από τους συμβολαιογράφους και τους δημόσιους γραμματείς πιστοποιεί και μία αναφορά του Ιωάννη Ζυγομαλά προς τη βενετική Γερουσία το 1563. Ο Ιωάννης υπενθυμίζει τα αξιώματα που κατείχε στο βενετοκρατούμενο Ναύπλιο, τις θέσεις του διερμηνέα, του γραμματέα του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου και του πρωτοπαπά. Τον καιρό της τουρκικής επιδρομής βρισκόταν έξω από την πόλη, αλλά επέστρεψε μετά την άλωσή της για να διασώσει ένα εξάδελφό του, τον οποίο τελικά βρήκε νεκρό. Τότε τον κατακράτησε ο Κασίμ παπάς και επί έξι χρόνια δίδαξε γράμματα στα παιδιά του. Μετά την απελευθέρωσή του, για να διαθρέψει την πολυμελή του οικογένεια, είχε τρία αγόρια και μία κόρη, ο Ζυγομαλάς περιήλθε την Κρήτη, Κωνσταντινούπολη, Ζάκυνθο και Κέρκυρα, όπου κήρυττε και ζούσε βιοποριστικά από τη μόρφωσή του. Ο Ιωάννης

εκλιπαρεί από την Γερουσία την παραχώρηση των προσόδων μιάς από τις τρεις επόμενες εκκλησίες της Ζακύνθου: της Παναγίας Ξεροκαστελιώτισσας, της Παναγίας Φιολήτισσας ή του Αγίου Νικολάου των Ξένων. Ο Ιωάννης Ζυγομάλας αποτελεί τυπικό παράδειγμα Έλληνα λόγιου της εποχής, που χωρίς μόνιμη εργασία περιπλανάται από τόπο σε τόπο και βρίσκει καταφύγιο στα ιδιωτικά μαθήματα και στην ιερωσύνη. Τα ίδια χρόνια ζει στο Ναύπλιο ο Νικόλαος Μαλαξός, με την πλούσια συγγραφική δράση, που με τη μόρφωσή του πρέπει να ωφέλησε την πόλη του.

Το 1532 η γερουσία απένειμε ετήσια χορηγία στον Γεώργιο Κόμη (Comi), Κορίνθιο, ως αμοιβή για τις υπηρεσίες του προς την πατρίδα του Μονεμβασία, ώστε να μπορέσει να συνεχίσει "τη σπουδή των ελληνικών γραμμάτων".

Η ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΙΣΤ΄ ΑΙΩΝΑ

Ο δέκατος έκτος αιώνας αποτελεί ορόσημο για τον Ελληνισμό, γιατί τότε αρχίζει να αναλαμβάνει δυνάμεις και να εισέρχεται και πάλι πρωταγωνιστής στον ευρωπαϊκό χώρο. Βέβαια δεν υπάρχει κάποιο αυτόνομο κρατικό σχήμα που να εκπροσωπεί τους Έλληνες, αλλά μέσα από τις παροικίες, που βρίσκονται σ' όλη τη Δυτική και Ανατολική Ευρώπη, το ελληνικό όνομα παίρνει θέση με την οικονομική και πνευματική του ισχυρή παρουσία.

Η Βενετία αποτελεί το κέντρο της ελληνικής δραστηριότητας στη Δύση. Παράλληλα, τον ΙΣΤ΄ αιώνα, η Βενετία είναι ένα κράτος με ιδιαίτερη ακτινοβολία στα Γράμματα και στις Τέχνες και, παρά τις αδυναμίες της στον πολιτικό τομέα, έχει πολλές οικονομικές και ηθικές δυνάμεις που την επιβάλλουν διεθνώς.

Στις αρχές του ΙΣΤ' αι. το βενετικό κράτος κατέχει μεγάλες εκτάσεις στην ηπειρωτική Ιταλία. Τα σύνορά του φθάνουν προς νότο στις εκβολές του Πάδου, δυτικά ως τη Φερράρα και τη Βισσέντσα, προς βορρά εγγίζουν τις Άλπεις και ανατολικά εκτείνονται μέχρι τα παράλια της Δαλματίας. Η Βενετία είναι η πρώτη δύναμη της ιταλικής χερσονήσου, με μόνο αξιόλογο αντίπαλο το δουκάτο του Μιλάνου. Η βενετική διπλωματία χαρακτηρίζεται ως μία από τις καλύτερες της εποχής της και μέριμνά της είναι η διατήρηση ισορροπίας στον ευρωπαϊκό χώρο, η διαφύλαξη κυρίως του status quo της Ιταλίας. Στην Ανατολή όμως η βενετική αυτοκρατορία διέρχεται δύσκολες στιγμές.

Η Βενετία την επομένη της συνθήκης του 1503, με την οποία τερματιζόταν ο πόλεμος 1499 - 1502 με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, έβλεπε το αποικιακό της κράτος να μειώνεται όχι τόσο εδαφικά, όσο, θα λέγαμε, ποιοτικά. Πράγματι, η Γαληνότατη Δημοκρατία έχανε εδάφη μικρής σχετικά εκτάσεως, τη Ναύπακτο, τη Μεθώνη, την Κορώνη και τον κόλπο της Πύλου (το Castel Zonchio), ενώ συγχρόνως κέρδιζε τη Ζάκυνθο και την Κεφαλληνία, που

διέθεταν ευρείες καλλιεργήσιμες εκτάσεις και αποδείχθηκαν αντάρχεις σε γεωργικά προϊόντα. Για ένα κράτος όμως ναυτικό και εμπορικό, όπως η Βενετία, τα λιμάνια που τώρα περνούσαν στους Τούρκους είχαν μεγάλη σημασία: κατείχαν θέση «κλειδιών» για τον έλεγχο καίριων θαλάσσιων περιοχών, όπως το νότιο Ιόνιο και το νότιο Αιγαίο, και εξασφάλιζαν την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου. Έτσι, οι αδελφές πόλεις Μεθώνη και Κορώνη (τα Μοθωκόρωνα) ήταν οι καθιερωμένοι σταθμοί των πλοίων που ανέβαιναν ή κατέβαιναν την Αδριατική θάλασσα και η Ναύπακτος έλεγχε τη ναυτική και εμπορική κίνηση του Κορινθιακού κόλπου. Ο περιορισμός εξάλλου του Ναυπλίου και της Μονεμβασίας στην περιτειχισμένη τους σχεδόν ζώνη, αφαιρούσε από τα λιμάνια αυτά κάθε ουσιαστική στρατηγική σημασία, προδικάζοντας έτσι το τέλος τους. Το γεγονός πάλι ότι μερικά νησιά του Αιγαίου εξακολουθούσαν να παραμένουν κάτω από τη βενετική κυριαρχία ή προστασία (στην περίπτωση μικρών Φράγκων ηγεμόνων) δεν πρέπει ν' αποδοθεί σε πραγματική στρατιωτική ισχύ, αλλά κυρίως στην ανεκτικότητα των Τούρκων και σε διπλωματική επιδεξιότητα. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η Βενετία παύει πλέον να είναι αδιαφιλονίκητος πρωταγωνιστής στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Αναγκάζεται τώρα να μοιρασθεί την εξουσία με τους Οθωμανούς ή, μερικές φορές, να υπομένει καρτερικά τις απαιτήσεις τους.

Αλλά και η ευρωπαϊκή πολιτική κατάσταση, όπως διαμορφωνόταν, ήταν αντίθετη προς τα βενετικά συμφέροντα. Γύρω από τη Μεσόγειο άρχισαν ν' αναφαίνονται, δίπλα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα κράτη της Γαλλίας και της Ισπανίας, που με ορμητικότητα επιζητούσαν επέκταση της επιρροής τους και στην Ανατολή. Γι' αυτό, στο γενικό κλίμα ανταγωνισμού που δημιουργήθηκε, δεν φαίνεται παράξενη η συμφωνία των διομολογήσεων που ο Φραγκίσκος Α΄ της Γαλλίας υπέγραψε το 1535 με την Τουρκία. Παράλληλα η Γένοβα, παλαιά ναυτική δύναμη της Μεσογείου, εξακολουθούσε να ενοχλεί το βενετικό εμπόριο με ορμητήριο την κτήση της Χίο, ενώ τρεις νέες μικρές αλλά σφριγηλές πόλεις εμφανίζονται στο προσκήνιο: η Ραγούζα, η Αγκώνα και η Φλωρεντία. Οι Τούρκοι είχαν μάλιστα κάθε λόγο να ευνοούν τους εμπόρους των πόλεων αυτών, οι οποίες δεν διέθεταν αποικίες και επομένως δεν είχαν

πολιτικές βλέψεις στην Ανατολή. Ήδη από το 1461 η Φλωρεντία είχε συνάψει μια πρώτη προξενική συμφωνία με την Τουρκία.

Η οθωμανική απειλή, που πολλές φορές έπαιρνε μορφή αλαζονείας, στηρίζεται από την εποχή αυτή σε στέρεες βάσεις. Η αυτοκρατορία έχει αποκτήσει ισχυρή εσωτερική συνοχή και οικονομική και στρατιωτική ευρωστία. Το 1517 ο Σελίμ Α΄ πληροφορείται λεπτομερώς από τον Πιρί πασά, το Μεγάλο Βεζίρη, τη νέα πραγματικότητα που διαμορφώθηκε στη Δύση ύστερα από τις ανακαλύψεις, και το 1518 διατάσσεται η κατασκευή μεγάλου στόλου, ο οποίος θα μπορέσει άφοβα πλέον ν' αντιπαραταχθεί στον βενετικό ή, όπως θ' αποδειχθεί επανειλημμένα, και στον ενωμένο χριστιανικό της Δύσεως. Ιδιαίτερα ύστερα από την ατυχία των χριστιανικών ναυτικών δυνάμεων που υπεχώρησαν μπροστά στους Οθωμανούς στον κόλπο της Πρέβεζας (1538), η υπεροχή γίνεται πιο αισθητή και, μπορούμε να πούμε, οριστική. Βέβαια, δεν ήταν η ευρωπαϊκή εξάπλωση σε νέες ηπείρους εκείνη που προκάλεσε το ναυτικό εξοπλισμό της Τουρκίας, αλλά δεν μπορούμε ν' αρνηθούμε το γεγονός ότι οι Οθωμανοί είχαν συνείδηση της νέας καταστάσεως που έτεινε να δημιουργηθεί στη Μεσόγειο, με την παρουσία ισχυρών αναμφισβότως ευρωπαϊκών δυνάμεων, που είχαν όμως την κύρια προσοχή τους στραμμένη στις υπερατλαντικές χώρες και ήταν μεταξύ τους διηρημένες. Οι βενετικές αποικίες μπορεί να μην αποτελούν για την Οθωμανική Αυτοκρατορία ουσιαστικό κίνδυνο, όμως την ενοχλούν (η όψιμη απόκτηση της Κύπρου (1489) υπήρξε γι' αυτήν δυσάρεστη έκπληξη) και γίνονται αιτία διαρκών προστριβών. Πολύ χαρακτηριστικό σχετικά είναι το αντιβενετικό πνεύμα, που κυριαρχεί ακριβώς μετά τη σύναψη της συνθήκης του 1503 στις τάξεις του τουρκικού στρατού, και το οποίο αποδεικνύει με πόση εχθρότητα αντιμετωπιζόταν η βενετική παρουσία στην Ανατολή. Η πληροφορία προέρχεται από αναφορά Έλληνα πληροφοριοδότη των Βενετών, που διέσχισε το Μοριά το Μάιο του 1503: Οι Τούρκοι στις μεταξύ τους συζητήσεις θεωρούν τις βενετικές κτήσεις παρείσακτες στον κορμό της αυτοκρατορίας τους και προβλέπουν γρήγορη την κατάκτησή τους.

Το πρώτο μέσο που μεταχειρίσθηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία για ν' αποκτήσει την κυριαρχία της θάλασσας, πριν ακόμη προχωρήσει στη

δημιουργία ισχυρού στόλου, ήταν η πειρατεία. Υπήρξε ένα ημιεπίσημο όπλο που χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από όλα τα κράτη και είχε ως κύριο στόχο την καταπόνηση του αντιπάλου, εκτός από τα υλικά οφέλη που απέφερε. Έτσι, ο Σουλτάνος επέτρεπε στα πειρατικά πλοία να κινούνται ελεύθερα στα ύδατα της επικράτειάς του, παρενοχλώντας συνεχώς τις βενετικές κτήσεις, χωρίς ο ίδιος να εκτίθεται επίσημα. Τα βενετικά έγγραφα και ιδιαίτερα το Ημερολόγιο του Μαρίνου Σανούδου περιγράφουν τις αδιάκοπες επιδρομές των πειρατών, που λήστευαν πλοία, λεηλατούσαν νησιά, αποτολμούσαν αποβάσεις στην Κρήτη ή έφθαναν ως τα παράλια της Αδριατικής. Το 1503 εμφανίζεται ο πειρατής Caradromis, κατόπιν ο Kemal (ο Camali των Δυτικών), και μετά το 1510 δρουν δύο άλλοι, ο Caracassan και ο Kurd-Oglu (ο Curtogoli των Δυτικών). Αργότερα, γύρω στα 1530, θα γίνει ο τρόμος της Μεσογείου ο περίφημος Χαΐρεδίν Μπαρμπαρόσσα, που θ' αποσπάσει πολλές κτήσεις από τους Βενετούς.

Παρ' όλα αυτά οι σχέσεις της Βενετικής Δημοκρατίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1503 ως το 1537 ήταν στην εξωτερική, επίσημη, μορφή τους φιλικές. Η Βενετία με την ειρήνη του 1502 (που επικυρώθηκε το 1503) ξαναποκτούσε το δικαίωμα να διατηρεί βάιλο στην Κωνσταντινούπολη με ετήσια θητεία και να παραμένουν οι υπήκοοί της επί ένα χρόνο στο τουρκικό έδαφος· τα όρια αυτά επεκτάθηκαν τελικά σε τρία χρόνια. Επίσης, ρυθμιζόταν η αμοιβαία έκδοση των φυγάδων (χριστιανών ή μουσουλμάνων), ώστε να προλαβαίνονται και από τα δύο μέρη διαρροές πληθυσμού. Η μόνη υποχρέωση, την οποία η Βενετία ανέλαβε απέναντι στους Τούρκους, ήταν η πληρωμή ετήσιας αποζημιώσεως 500 δουκάτων για την κατοχή της Ζακύνθου. Το 1513 ο Βενετός απεσταλμένος (orator) Αντώνιος Giustiniani συνάπτει νέα συμφωνία με τον Σελίμ Α'. Με αυτήν σταθεροποιείται η αμοιβαιότητα που διείπε τις μέχρι τότε σχέσεις των δύο κρατών. Παρέχονται εγγυήσεις για την ασφάλεια των Βενετών εμπόρων σ' όλα τα τουρκικά λιμάνια και ιδιαίτερα της Κωνσταντινουπόλεως, της Κάφφας και της Τραπεζούντας. Ακόμη, ορίζεται ότι οι φυγάδες δούλοι πρέπει ν' αποδίδονται στους νόμιμους κυρίους, εκτός εάν πρόκειται για χριστιανούς που είχαν στο μεταξύ ασπασθεί το μωαμεθανισμό, οπότε αποζημιώνεται ο πρώην κάτοχος με 1000 άσπρα. Η ίδια συμφωνία υπογράφηκε στα 1517 και 1521· φερμάνι του 1530

επαναλαμβάνει τα προνόμια των Βενετών. Η μόνη αλλαγή που προστίθεται το 1517 αφορά την υποχρέωση της Βενετίας ν' αποζημιώνει την Πύλη για την κατοχή της Κύπρου με 8000 δουκάτα το χρόνο, ποσό το οποίο ως τότε πλήρωνε στον Σουλτάνο της Αιγύπτου.

Και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη, Βενετία και Τουρκία, προσπάθησαν να τηρήσουν με συνέπεια, μπορούμε να πούμε, τις παραπάνω συμφωνίες. Αν και οι σχέσεις τους διαταράχθηκαν αρκετές φορές, δεν έφθασαν ποτέ στην ανοικτή ρήξη. Έτσι λοιπόν οι Βενετοί επεδείκνυαν διακριτικότητα και φιλική συμπεριφορά, όταν τουρκικά πλοία ζητούσαν τη βοήθειά τους ή υπήρχαν παράπονα για ενέργειες εχθρικού χαρακτήρα των υπηκόων τους. Αναφέρουμε για παράδειγμα ορισμένα περιστατικά: Το Μάρτιο 1509 τουρκικό καράβι κατέφυγε στην Κρήτη και του δόθηκαν εφόδια για τη συνέχιση του πλου του. Ιδιαίτερα αυστηρή ήταν η θέση που έλαβε η βενετική Γερουσία απέναντι στους κατοίκους της Σκύρου και της Σκιάθου, ύστερα από καταγγελίες ότι επιδίδονταν σε πράξεις πειρατείας: διατάσσεται ο αντιναύαρχος να μεταβεί το Μάρτιο 1517 στα νησιά, για να προβεί σε ανακρίσεις και να επιβάλει κυρώσεις. Τελικά αποδείχθηκε ότι ένοχοι ήταν ναυτικοί άλλων περιοχών, οι οποίοι απλώς εύρισκαν καταφύγιο εκεί. Μέτρα διατάχθηκαν το 1532 και εναντίον Αλβανών κατοίκων του Ναυπλίου, που προέβαιναν σε επιδρομές στις γύρω τουρκοκρατούμενες περιοχές. Το 1524 ο Σουλτάνος διαμαρτυρήθηκε για την παροχή ασύλου, παρά τις συμφωνίες, σε 70 γενιτσάρους που είχαν διαφύγει με βενετικά πλοία από τη Ρόδο στην Κρήτη και σε νησιά του Αιγαίου· σε νέες παραστάσεις προέβηκε και το 1533, όταν υπήκοοί του κατέφυγαν στην Κεφαλληνία.

Η πρόθεση της Βενετίας να σεβασθεί τις συμφωνίες καταφαίνεται και από την ουδέτερη στάση, που τήρησε σ' όλα τα πολεμικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Μεσόγειο και απέναντι στις αντιτουρκικές κινήσεις που εκδηλώθηκαν. Οι προσπάθειες για τη συγκρότηση σταυροφορίας που σημειώθηκαν κατά την περίοδο αυτή δεν κατέληξαν σε θετικό αποτέλεσμα. Έτσι π.χ. το 1505 ο πάπας Ιούλιος Β' επεδίωξε να συνασπίσει τους βασιλείς της Γαλλίας και της Πορτογαλίας και τους Ιππότες της Ρόδου, αλλά η συμμαχία του Καμπραί (1508) ματαίωσε το σχέδιό του. Άκαρπες πάλι

παρέμειναν οι πρωτοβουλίες του Λουδοβίκου ΙΒ΄ της Γαλλίας το 1510 και του πάπα Λέοντα Ι΄ το 1513, και ούτε το 1522, όταν η Ρόδος ήταν στενά πολιορκημένη από τους Τούρκους, μπόρεσε η Ευρώπη να συνασπισθεί. Καλή τύχη δεν είχαν και οι επιχειρήσεις των Β. Salviati και Andrea Doria στη δυτική Πελοπόννησο και στο Ιόνιο Πέλαγος τα χρόνια 1531 - 1533. Σημειώνουμε ότι η βενετική Γερουσία είχε διατάξει τότε τον αντιναύαρχο Βικέντιο Capello να παρέχει βοήθεια αδιακρίτως σε χριστιανούς και μουσουλμάνους εκτός από πολεμοφόδια, η χορήγηση των οποίων είχε απαγορευθεί. Τέλος, στη δημιουργία σταυροφορικού πνεύματος ούτε οι εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων συνέβαλαν, που γύριζαν από αυλή σε αυλή και επίμονα, αλλά χωρίς θετικό αποτέλεσμα, ζητούσαν υποστηρικτές για την ελληνική υπόθεση.

Η ουδέτερη και εφεκτική θέση που κράτησε η Βενετία την περίοδο αυτή επικρίθηκε ως φιλοτουρκική. Διατυπώθηκε μάλιστα η κατηγορία ότι το 1509 υποχρέωσε νομομαθή της να γνωματεύσει, ότι δεν αποτελούσε αμάρτημα η επίκληση της βοήθειας των Τούρκων εναντίον χριστιανικών κρατών, και ότι το 1525 - 1529 είχε συνάψει κρυφή συμμαχία με τον Σουλεϊμάν Β΄, η οποία στρεφόταν εναντίον του Καρόλου Ε΄ και του αδελφού του Φερδινάνδου Α΄. Σε μια όμως Ευρώπη με βαθειά αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα, με εσωτερικές διχόνοιες και απροκάλυπτα αντιβενετική πολιτική, όπως αποδείχθηκε με το συνασπισμό του Καμπραί, η Βενετική Δημοκρατία ήταν αναγκασμένη, για λόγους στοιχειώδους αυτοάμυνας, να τηρήσει καιροσκοπική και ισόρροπο στάση στο διεθνή στίβο. Και αυτό, γιατί καμιά από τις άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις δεν διακινδύνευε όπως αυτή ζωτικής σημασίας συμφέροντα στην Ανατολή. Ο ιστορικός Cessi πάνω στο θέμα αυτό κατηγορεί τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη ότι έγιναν συνένοχα των Τούρκων, με την επιδίωξή τους να εξασθενίσουν τη βενετική δύναμη, που ήταν, κατά τη γνώμη του, το μοναδικό φράγμα («προπύργιο») στην οθωμανική προέλαση. Παρ' όλα αυτά η Βενετία δεν παρέμεινε απαθής στις επικλήσεις που προέρχονταν από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές, για βοήθεια και προστασία. Το 1507 ο προβλεπτής Ζακύνθου ανέφερε σε έγγραφό του ότι έγκριτοι κάτοικοι της Κορώνης (*homeni non vulgari*) τον προσκάλεσαν να καταλάβει την πόλη τους, της οποίας η φρουρά βρισκόταν σε κακή κατάσταση (*tristi, mal in ordine*). Το

Συμβούλιο των Δέκα της Βενετίας δέχθηκε ευμενώς το αίτημα, αν και το πράγμα δεν μπόρεσε να έχει πρακτική συνέχεια.

Όπως είδαμε παραπάνω, η Βενετική Δημοκρατία διέρχεται δύσκολες στιγμές για τη σταθερότητα του αποικιακού της κράτους και σε μικρότερο βαθμό της ίδιας της ηπειρωτικής της επικράτειας. Η κόπωση από τους συνεχείς πολέμους στην Ανατολή και στην Ιταλία και η φυσική φθορά, που αναπότρεπτα καταλαμβάνει κοινωνίες με μακρόχρονο βίο όπως η δική της, δημιούργησαν στους κόλπους της τάσεις περισυλλογής και αυτάρκειας: η διάθεση για μακρινά και ριψοκίνδυνα ταξίδια κάμπτεται, κάθε σκέψη για πρόσκτηση νέων εδαφών παραμερίζεται και πνεύμα συντηρήσεως των κεκτημένων κυριαρχεί στην εξωτερική πολιτική. Η τάξη των ευγενών αποκόπτει κάθε επαφή με τις άλλες τάξεις και μεταβάλλεται σε αρτηριοσκληρωτικό οργανισμό. Η βενετική ηγετική τάξη χαρακτηρίζεται ως διεφθαρμένη και ανάξια των περιστάσεων. Ο πλούτος των αστών και των ευγενών θα περιορισθεί τώρα στις επενδύσεις σε ακίνητα και κτήματα, μέρος του όμως θ' αφιερωθεί στον καλλωπισμό της πρωτεύουσας, πράγμα που θα επιτρέψει την άνθιση της βενετικής Αναγεννήσεως. Παρ' όλες πάντως τις αδυναμίες, η Βενετία διατηρούσε ακόμη σφρίγος και κατόρθωσε όχι μόνο να επιβιώσει ως τα τέλη του ΙΗ' αι., αλλά και ν' αναλάβει κατακτητικούς πολέμους, όπως στην Πελοπόννησο τα χρόνια 1685 - 1715.

Η εξασθένηση που εμφανίζει η Βενετία την εποχή αυτή και η στασιμότητα που χαρακτηρίζει την οικονομία της δημιούργησαν στο μεσογειακό χώρο ένα κενό, από το οποίο επωφελήθηκαν πρώτοι οι Έλληνες. Οι εξωτερικοί κίνδυνοι αναγκάζουν τους Βενετούς να ζητήσουν τη βοήθεια των υπηκόων τους και ν' αποδεχθούν τη συνεργασία, στο στρατιωτικό, διοικητικό και οικονομικό τομέα, του πληθυσμού των κτήσεων. Η νέα κατάσταση θα επιτρέψει την ίδρυση της πρώτης ελληνικής παροικίας στη Δυτική Ευρώπη, στην καρδιά του βενετικού κράτους, πράγμα που θα έχει ανυπολόγιστη σημασία για το έθνος και θα ευνοήσει την εκκόλαψη των συνθηκών εκείνων, που θα οδηγήσουν σταθερά σε μια αυτοδύναμη και πάλι ελληνική παρουσία στη Μεσόγειο.

α) Η διοικητική οργάνωση των κτήσεων

Η πολιτική εξέλιξη της Βενετίας υπήρξε καθαρά εμπειρική και πολύ αργά έγινε αισθητή η ανάγκη να λάβει το πολίτευμα κάποια θεωρητική θεμελίωση. Ένα σύνολο εθίμων και παραδεκτών κανόνων, που καθιερώθηκαν με το πέρασμα του χρόνου, καθόριζε τη λειτουργία της δημόσιας ζωής, πράγμα που καθιστούσε πολύ δύσκολη κάθε απότομη αλλαγή της. Τη Βενετική Δημοκρατία κυβερνούσε μια κλειστή τάξη ευγενών εμπόρων, μια αριστοκρατία, η οποία παρ' όλες τις ατέλειές της κατόρθωνε να διατηρεί την κρατική μηχανή και το πολιτειακό σύστημα σε ικανό βαθμό αποδοτικότητας.

Εμπειρική μορφή είχε και το σύστημα της διοικήσεως των βενετοκρατούμενων ελληνικών χωρών, από την πρώτη καταβολή του ως την πιο ώριμη διαμόρφωσή του. Το βενετικό αποικιακό κράτος δημιουργήθηκε από εμπόρους που είχαν ανάγκη απλώς και μόνο ν' αποκτήσουν σταθμούς και καταφύγια, όταν ταξίδευαν στις μακρινές θάλασσες της Ανατολικής Μεσογείου. Ούτε η απόκτηση εδαφών ούτε ο προσεταιρισμός πληθυσμών συγκίνησε ποτέ τη Βενετία. Για το λόγο αυτό, όταν οι ιστορικές συνθήκες την ανάγκασαν να περιλάβει στους κόλπους της εκτεταμένες περιοχές, βρέθηκε απροετοίμαστη για ν' αντιμετωπίσει την κατάσταση· ο επεκτατισμός της δεν είχε ιδεολογικό υπόβαθρο.

Για τους Βενετούς σημασία αποκλειστική, μπορούμε να πούμε, είχε η σταθερή κατοχή της αποικίας, που θα επέτρεπε την απρόσκοπτη λειτουργία των συγκοινωνιών και τον ανεφοδιασμό των ναυτικών και εμπόρων. Η κύρια λοιπόν φροντίδα του κράτους στράφηκε στην εξασφάλιση των προϋποθέσεων αυτών, στην καλή δηλαδή στρατιωτική οργάνωση κάθε τόπου (βασικά της άμυνάς του) και στην ύπαρξη ενός ισχυρού τοπικού οργάνου, που να μπορεί να παίρνει γρήγορες και υπεύθυνες αποφάσεις. Με τον τρόπο αυτό παραδόθηκαν στους τοπικούς κυβερνήτες τόσο η πολιτική, όσο και η στρατιωτική εξουσία. Μόνο στην Κρήτη πραγματοποιήθηκε διαχωρισμός των εξουσιών στην ανώτατη διοικητική βαθμίδα, οι οποίες όμως μπορούσαν να συνενωθούν σε καιρό πολέμου στο πρόσωπο του Δούκα, όπως συνέβηκε πολλές φορές και στη μητρόπολη. Ο συγκεντρωτισμός όμως αυτός δεν χαρακτηρίζει μόνο τις αποικίες· αντανακλά σε τελευταία ανάλυση την

πυραμιδοειδή διάρθρωση που έχει όλη η βενετική αυτοκρατορία, στην κεφαλή της οποίας βρίσκεται η Γερουσία, που χειρίζεται και ελέγχει και τις πολιτικές και τις στρατιωτικές υποθέσεις. Τους τοπικούς κυβερνήτες πλαισίωσαν τρεις κυρίως κατηγορίες διοικητικών υπαλλήλων: οι οικονομικοί, που εισέπρατταν τους φόρους και κρατούσαν τα ταμειακά βιβλία, οι τεχνικοί, που επέβλεπαν τα εκτελούμενα οχρωματικά ή άλλα έργα, και οι γραμματείς (ή γραφείς). Όλοι τους ήταν απ' ευθείας εξαρτημένοι από τον κυβερνήτη και δεν μπόρεσαν ποτέ να δημιουργήσουν ιδιαίτερη τάξη. Εξάλλου οι υπάλληλοι συνήθως άλλαζαν, μόλις έληγε η θητεία κάθε κυβερνήτη, και δεν υπήρχαν περιθώρια για το σχηματισμό ανεξάρτητης γραφειοκρατίας.

Όλα τα διοικητικά όργανα, που υπηρετούσαν στην απέραντη και κατεσπαρμένη στη Μεσόγειο αυτοκρατορία, ήταν στενά εξαρτημένα από το κέντρο. Ο Βενετός αξιωματούχος που διοριζόταν στην υπερπόντια κτήση παρέμενε πάντα άμεσα δεμένος με τη μητρόπολη, από την οποία έπαιρνε διαταγές που ρύθμιζαν ως την κάθε λεπτομέρεια τις πράξεις του, και σ' αυτήν έδινε λόγο με τακτικές αναφορές. Η Γαληνότατη Δημοκρατία καταπολέμησε αμείλικτα κάθε τάση αυτονομίας των αποικιών της, που θα είχε ως αναπόφευκτη συνέπεια τη δημιουργία μιας κάποιας ομοσπονδιακής ένωσης και θα κατέληγε σε περιορισμό της κυριαρχίας της. Καθεστώς λοιπόν διευθυνόμενο, που εξελισσόταν μόνο κάτω από την πίεση των περιστάσεων, καθαρά δηλαδή συντηρητικό, διείπε την πολιτική ζωή της βενετικής αυτοκρατορίας, αφήνοντας ελάχιστες δυνατότητες πρωτοβουλίας στη διάκριση των ομάδων ή των ατόμων. Ιδιαίτερα σε θέματα δημόσιας ασφαλείας και οικονομίας, το κράτος απαιτούσε τυφλή υπακοή και εναντίον του παραβάτου επισείονταν σκληρές κυρώσεις. Η βενετική αριστοκρατία, με όργανό της τη Γερουσία, ήθελε πρώτη αυτή να γνωρίζει και να εγκρίνει κάθε καινοτομία, που τυχόν σκόπευαν να εισαγάγουν οι αρχές της κάθε κτήσεως σε οποιοδήποτε τομέα της εσωτερικής τους ζωής.

Τους τοπικούς κυβερνήτες εξέλεγε η Γερουσία από την τάξη των πατρικίων. Ο βαθμός του κυβερνήτη κάθε κτήσεως ήταν ανάλογος με τη στρατηγική και οικονομική σπουδαιότητα ή την εδαφική έκταση που αυτή είχε. Κατά το πρώτο μισό του ΙΣΤ' αι., οι βενετικές αποικίες έχουν τους

ακόλουθους κυβερνήτες: Η Κέρκυρα διοικείται από βάιλο (baillo), στη δικαιοδοσία του οποίου υπάγονται το Βουθρωτό, η Πάργα και οι Παξοί· η Κεφαλληνία από προβλεπτή (pronveditor), στη δικαιοδοσία του οποίου υπάγεται η Ιθάκη· η Ζάκυνθος από προβλεπτή· τα Κύθηρα από προβλεπτή-φρούραρχο (pronveditor-castellano)· η Μονεμβασία από ρέκτορα (rector), που προσαγορεύεται και podestà· το Ναύπλιο ως το 1519 από ένα προβλεπτή-διοικητή (pronveditor-capitaneo) και ένα ρέκτορα-προβλεπτή, και ύστερα από βάιλο· η Αίγινα, η Τήνος - Μύκονος, η Σκύρος και η Σκιάθος - Σκόπελος από ρέκτορες· η Κρήτη από δούκα (duca), ο οποίος ασκούσε τυπική περισσότερο εξουσία στους ρέκτορες Χανίων, Ρεθύμνου και Σητείας, και τέλος η Κύπρος από τοποτηρητή (luocotenente), που ήταν ισότιμος με το διοικητή (capitaneo) της Αμμοχώστου. Η θητεία των αξιωματούχων αυτών ποίκιλλε από τα δύο χρόνια, που ήταν η συνηθισμένη διάρκεια ως τα τέσσερα, όταν το απαιτούσαν έκτακτες περιστάσεις.

Στην αλυσίδα των βενετικών κτήσεων κεντρική θέση κατείχε η Κρήτη, λόγω της καίριας γεωγραφικής της θέσεως. Από αυτή διαβιβάζονταν οι εντολές της Γερουσίας στην Κύπρο και στα νησιά του Αιγαίου, ιδίως όταν ήταν δύσκολη η απ' ευθείας επικοινωνία, ενώ οι Αρχές της είχαν συνάμα την υποχρέωση να συντάσσουν τακτικές αναφορές για την κατάσταση που επικρατούσε στη Μεσόγειο. Στο αποικιακό διοικητικό σύστημα πρωτεύοντα ρόλο έπαιζε ο βάιλος της Κωνσταντινουπόλεως. Η καθημερινή επαφή με τους Τούρκους του επέτρεπε να ενημερώνεται συνεχώς για τα πράγματα της Ανατολής και να πληροφορεί ανελλιπώς τις κατά τόπους βενετικές αρχές. Ο βάιλος υπεράσπιζε απέναντι στο Σουλτάνο τα δικαιώματα των βενετών υπηκόων, χωρίς διάκριση φυλής (Ελλήνων, Εβραίων κλπ.), και ήταν υπεύθυνος για κάθε ζήτημα που αναφύοταν μεταξύ του οθωμανικού και του βενετικού κράτους.

Η εξεύρεση προσώπων κατάλληλων για τη διοίκηση των αποικιών ήταν πάντα δύσκολη, τον δέκατο έκτο αιώνα όμως το πρόβλημα γίνεται οξύτερο. Ο διαρκής πολεμικός συναγερμός που επικρατούσε στη Μεσόγειο απέτρεπε πολλούς, που είχαν τα απαιτούμενα προσόντα και τη διάθεση, αλλά δίσταζαν ν' αναλάβουν τις τεράστιες ευθύνες. Έτσι, μόνο μετά τέσσερα χρόνια ύστερα από τη σύναψη της ειρήνης του 1503 έγινε δυνατή η αποστολή βάιλου στην

Κωνσταντινούπολη, ενώ βλέπουμε γερουσιαστές ν' αρνούνται διαδοχικά την εκλογή τους, παρά τις ποινές που επέσειε το κράτος. Προθυμία παρουσιάζεται μόνο για τις θέσεις που υπόσχονται οικονομικά ωφέλη, οπότε οι εκλεγέντες προσφέρονται ακόμη να δανείσουν το δημόσιο ταμείο.

Η εξουσία των τοπικών κυβερνητών δεν ήταν απόλυτη. Περιοριζόταν πρώτα - πρώτα από τους συμβούλους, συνήθως δύο, που τους περιστοιχίζαν (αυτοί μαζί με τον κυβερνήτη αποτελούν το λεγόμενο *reggimento*) και τα Συμβούλια των ευγενών ή των φεουδαρχών της αποικίας. Πάνω απ' όλα όμως οι πράξεις τους περιστέλλονταν από την ίδια τη μητρόπολη. Τις σχέσεις κέντρου και κτήσεων, ως και τα μερικότερα ζητήματα της εσωτερικής διοικήσεως, καθόριζαν οι εντολές (*commissiones*) που η βενετική Γερουσία ενεχειρίριζε σε κάθε κυβερνήτη, που έφευγε για την έδρα του, και οι κεφαλαιώδεις τοπικές διατάξεις (*capitula*). Την παραχώρηση και διατύπωση των διατάξεων αυτών, που καθιέρωναν μία μορφή αυτοδιοικήσεως, προκαλούσαν οι ίδιοι οι κάτοικοι με αίτησή τους, την οποία εξουσιοδοτημένη πρεσβεία (*ambasceria*) υπέβαλλε στη Γερουσία.

Οι εντολές, τις οποίες παίρνει ο Βενετός αξιωματούχος που φεύγει για τη θέση του, είναι πάντοτε αυστηρές. Οφείλει να περιφρουρήσει τα συμφέροντα του δημοσίου, να σεβασθεί τα προνόμια και τα έθιμα των γηγενών και ν' απονέμει σύμφωνα με τους νόμους τη δικαιοσύνη. Ιδιαίτερα επιμένει η μητρόπολη να μην αποσπώνται με διάφορες προφάσεις χρήματα από τους κατοίκους, καθορίζοντας συγχρόνως λεπτομερώς τα δικαιώματα (τα τέλη) για κάθε πράξη της Γραμματείας, καθώς και τα δώρα που δικαιούνται να παίρνουν οι υπάλληλοι από την κοινότητα. Έτσι, το Σεπτέμβριο του έτους 1519 η Γερουσία καλεί το ταμείο του Χάνδακα να διαχειρίζεται με πνεύμα οικονομίας τα χρήματα των κληροδοτημάτων· επιβάλλει τη φύλαξη των εισπράξεων του δημοσίου σε χρηματοκιβώτιο, το ένα κλειδί του οποίου θα κρατεί ο δούκας και το άλλο ο στρατιωτικός διοικητής· προστάζει τους ρέκτορες Χανιών, Ρεθύμνου και Σητείας ν' αποστέλλουν τακτικά τις εισφορές τους στο Χάνδακα για τις στρατιωτικές ανάγκες του νησιού, και καθορίζει τις αμοιβές των αξιωματούχων όταν εξέρχονται σε περιοδεία. Ο δούκας, ο γενικός στρατιωτικός διοικητής και οι ρέκτορες δικαιούνται να επιθεωρούν

μόνο μία φορά το χρόνο την περιοχή της δικαιοδοσίας τους· ο γενικός στρατιωτικός διοικητής δεν μπορεί να παραμείνει εκτός έδρας πάνω από δύο μήνες και να ξοδεύει περισσότερα από τρία δουκάτα την ημέρα, ενώ οι ρέκτορες κατά τη διάρκεια της περιόδου τους έχουν ημερήσια αποζημίωση δύο δουκάτα.

Δυστυχώς όμως η πραγματικότητα, την οποία αντιμετώπιζαν καθημερινά οι κάτοικοι των αποικιών, δεν αντικατόπτριζε τις καλές προθέσεις της μητροπόλεως. Συνεχή ήταν τα παράπονα του πληθυσμού για τις αδικίες των υπαλλήλων, και όσο η κτήση ήταν απομακρυσμένη από το κέντρο, τόσο οι τοπικές αρχές συμπεριφέρονταν αυθαίρετα. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στα απομονωμένα νησιά του Αιγαίου, Αίγινα, Τήνο, Μύκονο και Β. Σποράδες, όπου ήταν αισθητή η έλλειψη κρατικής εποπτείας. Οι κυριότερες κατηγορίες των υπηκόων είναι οι εξής: α) Ότι οι κυβερνήτες ασχολούνται με το εμπόριο κατά τη διάρκεια της θητείας τους, πράγμα που απαγορεύεται, και μονοπωλούν τα προϊόντα, διαμορφώνοντας κατά το συμφέρον τους τις τιμές. Αυτά καταγγέλλουν οι κάτοικοι της Τήνου, των Β. Σποράδων των Κυθήρων και της Μονεμβασίας. β) Ότι δεν γίνονται σεβαστά τα κατοχυρωμένα προνόμια της κοινότητας. Τη διαμαρτυρία αυτή υποβάλλουν οι Κερκυραίοι, οι Σκυριανοί και οι Αιγινίτες. γ) Ότι οι αξιωματούχοι πλουτίζουν σε βάρος του λαού, χρησιμοποιώντας διάφορους εκβιασμούς, όπως αναφέρουν οι κάτοικοι της Κέρκυρας και της Ζακύνθου. δ) Ότι εκτελέσθηκαν άτομα χωρίς δίκη. Αυτή η βαρεία κατηγορία διατυπώθηκε εναντίον του διοικητή της Αμμοχώστου Βαρθολομαίου da Mosto, ο οποίος συγχρόνως υποχρέωνε τους χωρικούς να εργάζονται χωρίς αποζημίωση στα κτήματά του, υπεξαιρούσε πυρομαχικά, έκλεπτε άλογα των στρατιωτών και, τέλος, νόθευε τα σιτηρά, για να τα πωλήσει ύστερα στην κοινότητα. Μόνο δύο περιπτώσεις συναντήσαμε, κατά τις οποίες οι υπήκοοι εκφράζονται με ευμένεια για τη συμπεριφορά του τοπικού κυβερνήτη, μία το 1503 από τη Μονεμβασία και άλλη το 1505 από τη Ζάκυνθο. Τέλος, από την Κρήτη προέρχεται μια αναφορά, που με πολλή ειλικρίνεια ομολογεί ότι οι Σύμβουλοι που αποστέλλονται στο νησί είναι άπειροι και νέοι και πρέπει να περιορισθεί η θητεία τους στα δύο χρόνια, με ετήσιο μισθό 500 δουκάτα.

Μεγάλη εντύπωση προκαλούν οι καταγγελίες όταν προέρχονται από υπάλληλο του ίδιου του βενετικού κράτους. Ο διοικητής του φρουρίου Μπούρτζι (Castel del Scoglio) του Ναυπλίου Στέφανος Michiel σε έκθεσή του, της 20 Απριλίου 1531, αναφέρει σοβαρά παραπτώματα του προϊστάμενου του βάιλου Σιλβέστρου Pisani. Στην αρχή ο Michiel παραπονείται ότι οι προηγούμενες εκθέσεις του δεν εισακούστηκαν, αυτός όμως εξακολουθεί τις διαμαρτυρίες, γιατί η συνείδηση δεν του επιτρέπει την αποσιώπηση, όταν μάλιστα η κατάσταση του φρουρίου του έχει επιδεινωθεί. Πυρομαχικά δεν διαθέτει, γιατί ο βάιλος τα ξόδευσε άσκοπα. Τα πυροβόλα έχουν αχρηστευθεί και στη θέση του αρχηγού των πυροβολητών έχει τοποθετηθεί ακατάλληλο πρόσωπο, το οποίο έχει προσλάβει το γιό του και τον ανεψιό του, και έχει νυμφευθεί αυτόχρονα Ελληνίδα, πράγμα αντίθετο στις υπάρχουσες διαταγές· η γυναίκα του εργαζόταν ως υπηρέτρια στο σπίτι του βάιλου. Οι στρατιώτες βρίσκονται σε άθλια κατάσταση και δικαιούνται να λάβουν καθυστερημένους μισθούς δέκα μηνών. Ο Michiel ξόδευσε από προσωπικά του χρήματα για την πληρωμή των ανδρών, ενώ ο βάιλος αρνήθηκε κάθε βοήθεια. Η αναφορά καταλήγει με έκκληση προς τη Γερουσία για την αποστολή εφοδίων και τροφίμων. Την αλήθεια των καταγγελιών επιβεβαιώνει η μαρτυρία του νέου βάιλου Αλβίτζε Contarini, ο οποίος τονίζει ότι ο Michiel διέθεσε 50 δουκάτα για την εκτέλεση οχυρωματικών έργων.

Τον έλεγχο των κυβερνητών των κτήσεων ασκούσε η Βενετία με ειδικούς υπαλλήλους, τους λεγόμενους Επιθεωρητές της Ανατολής ή Ανακριτές της Ανατολής (Sindici Orientis, Sindici et Inquisitori in (di) Levante). Αυτοί ήταν πάντα δύο και η θητεία τους διαρκούσε το πολύ δύο χρόνια. Η περιοδεία τους άρχιζε από τις πιο μακρινές αποικίες, την Κύπρο και τα νησιά του Αιγαίου και κατέληγε στην Κέρκυρα, για να περάσουν αμέσως μετά στη Βενετία. Οι Επιθεωρητές ήταν εξουσιοδοτημένοι να εξετάσουν τη διαγωγή των κυβερνητών και τις πράξεις των υπαλλήλων, ν' ακούσουν τα παράπονα των κατοίκων, ν' αναθεωρήσουν δικαστικές αποφάσεις και να ελέγξουν την ετοιμότητα του στρατού. Τους συνόδευαν ένας γραμματέας και ένας λογιστής, οι οποίοι, όπως και αυτοί, λάβαιναν ποσοστά από τις εκδικαζόμενες αποφάσεις. Για την πρόληψη παρανομιών ή μεροληπτικών μέτρων, ο εκλεγόμενος ως

Επιθεωρητής δεν έπρεπε να είχε υπηρετήσει την τελευταία δεκαετία στις κτήσεις που επισκεπτόταν ή να είχε εκεί στενό συγγενή του, μετά δε την επιστροφή του παρέμενε δεκαοκτώ μήνες στη διάθεση της Γερουσίας (contumacia). Παράλληλα με την επιθεώρηση, που πηγή και αφετηρία είχε την ίδια τη μητρόπολη, στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας υπήρχε μεταξύ των κτήσεων κάποια αλληλοεπόπτευση, με βάση το βαθμό που έφερε ο κυβερνήτης. Η Κρήτη είχε στη σφαίρα δικαιοδοσίας της τη Μονεμβασία, το Ναύπλιο και τα νησιά του Αιγαίου, η Κέρκυρα τα λοιπά Ιόνια νησιά, και το Ναύπλιο την Αίγινα και τις Β. Σποράδες. Η αποστολή ενός ανώτερου υπαλλήλου μιας κτήσεως σε άλλη γινόταν, όπως συμπεραίνουμε από τα έγγραφα, σε έκτακτες περιστάσεις και ύστερα από διαταγή της Γερουσίας. Για σοβαρά ζητήματα, εφόσον δεν υπήρχε η δυνατότητα να σταλεί γερουσιαστής ή Επιθεωρητής, επωμιζόταν την εντολή ο Γενικός Προβλεπτής της Θάλασσας (Pronveditor General da Mar).

Η συνεχής και αυστηρή εποπτεία των Αρχών της μητροπόλεως σ' όλη την έκταση του αποικιακού κράτους είχε ως αποτέλεσμα να μη δημιουργηθούν σ' αυτό επικίνδυνες ρωγμές, αλλά να υπάρχει παντού η αίσθηση της κεντρικής εξουσίας. Βέβαια, όπως αποδεικνύουν τα παραδείγματα που παραθέσαμε πιο πάνω, η επαγρύπνηση αυτή δεν απέκλεισε την εκδήλωση κρουσμάτων κακοδιοικήσεως, όχι μόνο στις απόκεντρες κτήσεις, αλλά και στην Κρήτη και στα Επτάνησα· κρούσματα ατασθαλιών και αρνητικές πλευρές υπάρχουν στο βενετικό διοικητικό σύστημα. Παρ' όλα όμως αυτά δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το αίσθημα ευθύνης, την ευθιξία απέναντι στη νόμιμη τάξη και κυρίως το υψηλό φρόνημα πατριωτισμού, που ως συνεκτικός δεσμός πέτυχαν να διατηρήσουν έξι σχεδόν αιώνες μιαν απέραντη, με τα μέτρα της εποχής, αυτοκρατορία.

β) Η στρατιωτική οργάνωση των κτήσεων

Το βενετικό αποικιακό κράτος, αν θέλουμε να το περιγράψουμε σχηματικά, μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ένα σύνολο φρουριών. Αυτό βέβαια ίσχυε

περισσότερο κατά την πρώτη περίοδο της ιδρύσεώς του, οπωσδήποτε όμως η βασική αυτή μορφή και το πνεύμα που τη διέπτε διατηρήθηκαν ως το τέλος. Όπως αναφέραμε και αμέσως προηγουμένως, κύριος σκοπός των Βενετών ήταν η κατάληψη και η διατήρηση ορισμένων στρατηγικών σημείων, κοντά πάντα στη θάλασσα, και γι' αυτό προσδόθηκε πρωταρχική σημασία στην ύπαρξη καλής στρατιωτικής οργανώσεως. Ο στρατός ξηράς και ο στόλος αποτελούσαν τα στηρίγματα της αυτοκρατορίας. Ο πρώτος είχε βασική αποστολή την αντιμετώπιση εξωτερικών κινδύνων και κατά δεύτερο λόγο την καταστολή εσωτερικών ανταρσιών. Ο δεύτερος, για μία θαλάσσια δύναμη όπως η Βενετία, είχε σπουδαιότερο ρόλο. Ήταν ο κρίκος που συνέδεε την αλυσίδα των κτήσεων, μεταξύ τους και με τη μητρόπολη, και εξασφάλιζε την κυριαρχία στη θάλασσα. Μόνο ένα ισχυρό ναυτικό μπορούσε να παρέχει προστασία στο βενετικό εμπόριο, πάνω στο οποίο στηριζόταν η ευημερία του κράτους. Παρακάτω θα γνωρίσουμε τη στρατιωτική διάρθρωση των κτήσεων, την ιεραρχία, τα σώματα και την αριθμητική ισχύ των ναυτικών και πεζικών δυνάμεων, ως και την κατάσταση των οχυρωματικών και λιμενικών έργων.

Στρατός Ξηράς. Γενικός αρχηγός των δυνάμεων ξηράς όλων των κτήσεων δεν υπήρχε. Κάθε τόπος είχε το δικό του ανεξάρτητο διοικητή, που έδινε λόγο είτε στον αμέσως ανώτερό του, είτε απ' ευθείας στη Βενετία. Με βάση τις πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας, προσπαθήσαμε να καταρτίσουμε πίνακα των διοικητών· δεν επαναλαμβάνουμε μόνο τους κυβερνήτες των αποικιών, που συγκέντρωναν την πολιτική και στρατιωτική εξουσία, γιατί τους αναφέρουμε λεπτομερώς στο οικείο κεφάλαιο.

Κέρκυρα: Ένας διοικητής - προβλεπτής ως το 1505 (*capitano e protonveditor di Corfù*) και τρεις φρούραρχοι (*castellani*), δύο στα κάστρα της πόλεως και ένας στο Αγγελόκαστρο. Το 1505 καταργείται η θέση του διοικητή - προβλεπτή και θεσπίζεται του διοικητή της πόλεως (*capitano del borgo*), που ανακαλείται το 1562, για να επανέλθει ο διοικητής - προβλεπτής. Τα χρόνια 1532 και 1534 στάλθηκε στην Κέρκυρα Έκτακτος Γενικός Προβλεπτής (*Provisor General di Corfù*).

Πάργα: Διοικητής, που διορίζεται από τις Αρχές της Κέρκυρας.

Βουθρωτό: Φρούραρχος, που διορίζεται από τις Αρχές της Κέρκυρας.

Κεφαλληνία: Ένας φρούραρχος και ένας διοικητής, του οποίου η θέση καταργήθηκε το 1517.

Ζάκυνθος: Δύο διοικητές.

Κύθηρα: Τρεις διοικητές, Μυλοποτάμου, Αγίου Δημητρίου και της πόλεως (borgo di Capsali, όπως λεγόταν η πρωτεύουσα).

Μονεμβασία: Φρούραρχος.

Ναύπλιο: Τέσσερεις φρούραρχοι, Ναυπλίου, Φραγκικού κάστρου, Μπούρτζι και Θερμησίου.

Τήνος - Μύκονος (αποτελούν ενιαία διοίκηση): Φρούραρχος.

Σκόπελος - Σκίαθος (αποτελούν ενιαία διοίκηση): Φρούραρχος.

Κρήτη: Αρχηγός του στρατού ο γενικός διοικητής Χάνδακος (Capitan General di Candia). Φρουράρχους έχουν η Σητεία, το Παλαιόκαστρο (Χάνδακας), η Σούδα, το Σέλινο, ο Αποκόρωνας, η Κίσαμος και ο Άγιος Νικήτας. Στα Σφακιά εδρεύει προβλεπτής, που εξαρτάται από τον Χάνδακα.

Κύπρος: Την αρχιστρατηγία έχει ο διοικητής Αμμοχώστου (Capitano di Famagosta), που ονομάζεται και διοικητής Κύπρου. Λοιποί βαθμοφόροι: δύο φρούραρχοι Αμμοχώστου, διοικητής Πάφου, διοικητής (ή φρούραρχος) Κερύνιας, διοικητής Σαλαμίνας και διοικητής Λεμεσού· έπαρχοι (civitani) Πεντάγιας, Αυδήμου, Μαζωτού, Χρυσοχού και Καρπασίας. Φρούρια κατοικημένα: Κερύνιας, Αμμοχώστου, Αγίου Παρίωνος, Βουφαβέντου και Καντάρας.

Υπάρχουν δύο βαθμοί υπαξιωματικών: οι λοχίες (contestabili), που διοικούσαν σώμα 25 ανδρών, και οι δεκανείς (carogali).

Κατά την περίοδο που μελετούμε, η κατάσταση του στρατού παρουσιάζεται αποκαρδιωτική. Από τα χρόνια του β' τουρκοβενετού πολέμου η πειθαρχία

του είχε κλονισθεί και η μαχητική του ικανότητα είχε υποστεί κάθετη πτώση. Για ν' αντιμετωπίσει η Βενετία την κρίση αυτή εισήγαγε την υποχρεωτική με κλήρωση στρατιωτική θητεία. Καθιέρωσε λοιπόν καταλόγους στρατευσίμων κάθε περιοχής (ηλικίας 18 - 50 ετών, *uomini da fati*) και από αυτούς κληρώνονταν οι αναγκαίοι κάθε φορά άνδρες(κληρωτοί). Οι μονάδες αυτές ονομάσθηκαν *cernide* ή *ordinanze* και είχαν δικό τους διοικητή. Κύρια αποστολή τους ήταν η φύλαξη των παραλίων και άλλων οχυρών τοποθεσιών, αποτελούσαν δηλαδή ένα είδος σημερινής πολιτοφυλακής. Της εποχής αυτής διαθέτουμε ένα μόνο ονομαστικό κατάλογο στρατευσίμων, των Χανιών και του Αποκόρωνα.

Το μισθοφορικό στρατό (*provisionati*) απαρτίζουν Ιταλοί, που στα έγγραφα αποκαλούνται *franchi* ή *italiani*, καθώς και Έλληνες και Αλβανοί, που ξεχωρίζουν με την ελληνική ονομασία *stradioti* και είναι πάντοτε ιππείς. Στο ιππικό ανήκουν και οι Βενετοί ευγενείς - φεουδάρχες, που έχουν την υποχρέωση να συντηρούν ένα άλογο ή, ως αντισήκωμα, να πληρώνουν ορισμένο ποσό στο δημόσιο. Υπάρχουν ακόμη δύο άλλα στρατιωτικά σώματα. Στην Κύπρο συναντούμε τους Τουρκόπουλους, που ήταν εξελληνισμένοι ή εκλατινισμένοι Τούρκοι και έχουν την πρώτη αρχή τους στο Βυζάντιο, ενώ στην Κρήτη υπάρχουν ειδικά τμήματα τοξοτών, για τη συγκρότηση των οποίων κάθε χωριό παρέχει ένα ή δύο άνδρες. Τα χρόνια αυτά γενικεύεται η χρήση του τυφεκίου (*schiorro*).

Σχετικά με τον αριθμό των στρατιωτικών δυνάμεων δεν διαθέτουμε δυστυχώς παρά ελάχιστες πληροφορίες. Από όσα πάντως μπορέσαμε να συναγάγουμε με τη βοήθεια των εγγράφων, ο στρατός που στάθμευε στις αποικίες πρέπει να κυμαινόταν γύρω στις 4000 άνδρες. Την εποχή αυτή η Βενετία είχε απορροφηθεί από τους πολέμους της Ιταλίας και μόνο όταν διέβλεπε κάποιο κίνδυνο απέστελλε δυνάμεις στα υπερπόντια εδάφη. Σε αλληπάλληλες αναφορές τους οι Βενετοί αξιωματούχοι τονίζουν την ανεπάρκεια των διαφόρων φρουρών, αλλά ποτέ δεν κατορθώνουν να λάβουν ουσιαστική ενίσχυση. Η αδυναμία του δημόσιου θησαυροφυλάκιου ν' αντιμετωπίσει τα έξοδα μισθοδοσίας, αλλά και η δυσκολία, όπως φαίνεται, της εξευρέσεως μισθοφόρων, απέβαιναν μοιραίες για την καλή επάνδρωση του

στρατού. Τα στοιχεία που κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε σχετικά είναι τα ακόλουθα:

Κύπρος: Το 1510 υπάρχουν 1400 μισθοφόροι στρατιώτες (ενώ είναι αναγκαίοι 5000) και 451 ιππείς (266 τουρκόπουλοι και 275 stradioti). Το 1529 υπηρετούν 894 ιππείς και 1008 πεζοί.

Βουθρωτό: Το 1517 υπηρετούν 25 μισθοφόροι.

Κέρκυρα: Το 1519 αριθμούνται 100 μισθοφόροι (ενώ χρειάζονται 3000). Το 1534 οι στρατεύσιμοι ανέρχονται σε 4032.

Κρήτη: Το 1521 οι κληρωτοί υπολογίζονται 2000. Το 1534 υπάρχουν 400 ιπποτείες (cavallerie): 250 στο Χάνδακα και Σητεία, 100 στα Χανιά και 50 στο Ρέθυμνο. Οι στρατεύσιμοι υπολογίζονται 46400 άνδρες. Το 1536 οι στρατεύσιμοι των Χανιών ήταν 9.000.

Ναύπλιο: Το 1525 οι στρατεύσιμοι ανέρχονται σε 2761 και το 1531 σε 3868. Το 1536 οι μισθοφόροι είναι 100 άνδρες: 75 στην πόλη και 25 στο Φραγκικό κάστρο.

Ζάκυνθος: Το 1528 οι στρατεύσιμοι ανέρχονται σε 4486 άνδρες.

Η εκπαίδευση των στρατιωτικών τμημάτων γινόταν σε τακτά διαστήματα και κάθε χρόνο (συνήθως την ημέρα της εορτής του Αγίου Μάρκου, 25 Μαρτίου) λάβαινε χώρα η γενική επίδειξη (mostra), όπου δοκιμαζόταν η ικανότητα των ανδρών. Οι τοπικοί κυβερνήτες των κτήσεων διεκτραγωδούν την αταξία που βασιλεύε στις γραμμές του στρατεύματος. Ο διοικητής Χάνδακος Αλέξανδρος Contarini (1532) φθάνει μάλιστα στο σημείο να προτείνει την κατάργηση της ετήσιας επιδείξεως, γιατί αποτελούσε «ντροπή» (vergogna) για το κράτος. Ιδιαίτερα ελλιπής ήταν η εκγύμναση του ιππικού. Στην Κεφαλληνία πολλοί stradioti είχαν εγκαταλείψει την έδρα τους πηγαίνοντας στη Βενετία, όπου εξακολουθούσαν να παίρνουν το μισθό τους.

Η αποδιοργάνωση αυτή του στρατού είχε την αιτία της σε πολλούς λόγους. Οι φρουρές δεν είχαν ανανεωθεί και πολλοί άνδρες υπηρετούσαν τριάντα

συνεχή χρόνια, με αποτέλεσμα να είναι ακατάλληλοι για κάθε πολεμική δράση. Μεταξύ πληθυσμού και στρατιωτών είχαν αναπτυχθεί στενές σχέσεις, φιλικές και συγγενικές, αφού αρκετοί ήταν εκείνοι που είχαν νυμφευθεί γυναίκες του τόπου. Η απουσία τακτικού ελέγχου και η έλλειψη οικονομικών μέσων δημιουργούσαν κλίμα αδιαφορίας και δυσφορίας στους στρατιώτες, απλούς και βαθμοφόρους, που όχι σπάνια προέβαιναν σε καταπιέσεις σε βάρος του πληθυσμού, κυρίως των χωρικών, γεγονός που επέτεινε την απειθαρχία. Επειδή τα τοπικά ταμεία δεν επαρκούσαν για την κάλυψη των αναγκών, οι βενετικές πόλεις της ιταλικής ενδοχώρας (Terzaferma) είχαν αναλάβει την ενίσχυσή τους, διαθέτοντας χρήματα για τη συντήρηση αριθμού οπλιτών. Η Κρήτη βοηθούσε τακτικά το Ναύπλιο, τη Μονεμβασία και την Τήνο.

Τη γενική κατάσταση επιδεινώναν ο ανεπαρκής εξοπλισμός, η έλλειψη εφοδίων και στρατώνων και η απουσία καλών οχυρωματικών έργων. Μετά όμως το 1499, καθώς ο τουρκικός κίνδυνος αύξανε, η ανησυχία της βενετικής Γερουσίας γινόταν έντονη και τότε λαβαίνονταν επείγοντα μέτρα. Οι ανάγκες της αυτοκρατορίας ήταν ωστόσο πολλές, οι τόποι που χρειάζονταν προστασία σκορπισμένοι και απομακρυσμένοι μεταξύ τους, ενώ τα απαιτούμενα έξοδα ήταν τεράστια. Ακόμη, σε πολλές περιοχές, όπως στο Ναύπλιο, στην Μονεμβασία, στην Τήνο, δεν υπήρχαν τα απαραίτητα οικοδομικά υλικά, που έπρεπε να μεταφερθούν από μακριά. Παρ' όλη τη βοήθεια που απέστελλε η μητρόπολη και την εθελοντική εργασία των κατοίκων, τα έργα διαρκούσαν ολόκληρες δεκαετίες και μερικά που άρχισαν στις αρχές του αιώνα, με πολλή δυσκολία αποπερατώθηκαν γύρω στα 1540 - 1550. Την προσπάθεια που ανέλαβε το βενετικό κράτος για την οχύρωση των κτήσεων, αλλά και τη γύμνια σε εφόδια και οχυρώσεις μας δείχνει ο ακόλουθος πίνακας:

1500. Αποφασίζεται η εσπευσμένη οχύρωση της Κέρκυρας.

1501. Η Γερουσία υπόσχεται ν' αποστέλλει κάθε χρόνο 3000 δουκάτα ως την αποπεράτωση των έργων του Χάνδακα.

1503. Αρχίζει η κατασκευή του φρουρίου της Κεφαλληνίας.

1504. Αρχίζει ο νέος τειχισμός της Κέρκυρας, ώστε να περιληφθεί όλος ο πληθυσμός.

1506. Αποστέλλονται στο Ναύπλιο 150 βαρέλια πυρίτιδας.

1507. Αποστέλλονται στην Αμμόχωστο ποικίλα εφόδια.

1510. Αρχίζουν έργα στο Νέο Φρούριο της Κέρκυρας.

1511. Αποστέλλονται στη Μονεμβασία 100 δουλ. για την επισκευή της γέφυρας του φρουρίου.

1515. Χορηγείται άδεια κατασκευής πυρίτιδας στη Σκύρο.

1520. Αποστέλλονται στην Κρήτη μηχανικοί και υλικά.

1520-1521. Οι Αρχές της Κρήτης ζητούν την αποστολή 60000 δουκάτων για την εκτέλεση οχυρωματικών έργων σε ετήσιες δόσεις των 600 δουκάτων. Η Γερουσία όμως αποφασίζει τον καταμερισμό των εξόδων ως εξής: Για πέντε χρόνια θα πληρώνουν: το δημόσιο ταμείο 3000 δουλ., οι ευγενείς και φεουδάρχες 6000 δουλ. και ο καθολικός κλήρος και οι Εβραίοι 1500 δουλ. Από τα δικαστικά τέλη θα προστεθούν άλλα 1500 δουκάτα.

1521. Τελείωσε ο τειχισμός της Κέρκυρας από την πλευρά της θάλασσας.

1523. Αρχίζει στο Χάνδακα η κατασκευή του φρουρίου του μώλου.

1527. Αποφασίζεται η χορήγηση στο ταμείο Κυθήρων 100 δουκάτων το χρόνο και για πέντε συνεχή χρόνια.

1528. Αποστέλλονται στα Χανιά πολεμοφόδια.

1529. Ο τοποτηρητής της Κύπρου Σιλβέστρος Μίνιο αναφέρει ότι τα οχυρωματικά έργα της Αμμοχώστου έχουν προχωρήσει ικανοποιητικά.

1532. Αποστέλλεται μηχανικός στην Κέρκυρα.

1537. Αποστέλλονται στη Μονεμβασία υλικά και 300 δουκάτα.

Ναυτικό. Η Βενετία είχε ιδρύσει μία κεντρική ναυτική διοίκηση στην Κέρκυρα, που κάλυπτε όλες τις κτήσεις του Ιονίου και του Αιγαίου Πελάγους, την αρχηγία της οποίας είχε ο Γενικός Διοικητής της Θάλασσας (Capitan General da Mar), ο αρχιναύαρχος όπως θα λέγαμε σήμερα. Ξεχωριστή διοίκηση υπήρχε για την περιοχή του Αδριατικού Κόλπου.

Τυπικά όλες οι αποικίες είχαν την υποχρέωση να διατηρούν μία ή περισσότερες γαλέρες. Επειδή όμως τα έξοδα που απαιτούσαν ο εξοπλισμός και η συντήρηση ενός πλοίου, περίπου 450 - 600 δουκάτα, ήταν δυσβάστακτα για τον προϋπολογισμό των μικρών τοπικών ταμείων, τελικά μόνο η Κρήτη, τα νησιά του Ιονίου και μερικές φορές η Κύπρος είχαν τη δυνατότητα να εκπληρώσουν την υποχρέωση αυτή. Οι λόγοι αυτοί ανάγκαζαν το κράτος να διατηρεί ετοιμοπόλεμες τις λιγότερες σε αριθμό γαλέρες και για το βραχύτερο δυνατό χρονικό διάστημα. Έτσι, τον καιρό του χειμώνα ο στόλος περιοριζόταν σημαντικά ή και παροπλιζόταν, όταν υπήρχαν πληροφορίες ότι η τουρκική αρμάδα δεν θα έβγαινε στο Αιγαίο. Κάθε καλοκαίρι μοίρα πλοίων αγκυροβολούσε κοντά στα Κύθηρα, παρακολουθώντας την κίνηση στις γύρω θάλασσες· το 1529 στάλθηκαν στον Κάβο Μαλέα τέσσερεις γαλέρες. Μόνο στην έδρα του αντιναύαρχου, στην Κέρκυρα, στάθμευαν πάντοτε ένα ή δύο καράβια για την αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών. Όπως μας δείχνει ο επόμενος πίνακας, ο στόλος (η ναυτική μοίρα δηλαδή που έδρευε στην Κέρκυρα) δεν ξεπέρασε ποτέ τις 12 γαλέρες, με μέσο όρο τις έξι μονάδες. Σε περίπτωση πολέμου το κράτος μετέτρεπε τα εμπορικά πλοία σε πολεμικά, ώστε η ναυτική δύναμη ν' αυξάνει σημαντικά.

ΓΑΛΕΡΕΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΕΝΕΣ

1513, Δεκέμβριος : Κρήτη 12, Νάξος 1, Ζάκυνθος -Κεφαλληνία 1,

Ναύπλιο 1, Κέρκυρα 2.

1515, Ιανουάριος : Κρήτη 8.

- 1519, Δεκέμβριος : Κρήτη 6.
- 1521, Αύγουστος : Κύπρος 2.
- 1522, Μάρτιος : Κρήτη 4.
- 1524, Φεβρουάριος : Κρήτη 4.
- 1526, Απρίλιος : Κρήτη 8.
- 1527, Ιούλιος : όλων των κτήσεων 12 (Κρήτη 2).
- 1530, Απρίλιος : " " " 5.
- 1534, Σεπτέμβριος : Κρήτη 10 και Κέρκυρα 3.
- 1535, Μάρτιος : Κύπρος 2 φούστες των 22 εδράνων.

Οι αποικίες, που είχαν αναλάβει την παράδοση πολεμικών πλοίων, φρόντιζαν τόσο για την επάνδρωση τους, όσο και για τον υλικό εξοπλισμό τους· διέθεταν επίσης τους κυβερνήτες (sorgacomiti). Κατά τον ΙΣΤ' αι. η εξεύρεση πληρωμάτων γίνεται πολύ δύσκολη. Η εθελοντική ναυτολόγηση ικανοποιούσε μερικά μόνο τις ανάγκες, και οι Αρχές κατέφευγαν στη βίαιη στρατολογία των κατοίκων. Το μέτρο αυτό είχε ως αποτέλεσμα μικροανταρσίες και τη διαφυγή πληθυσμών σε απρόσιτα μέρη (όπως συμβαίνει στην Κρήτη). Το 1522 η Βενετία διέταξε την αναζήτηση 6.000 ανδρών από την Ιταλική της ενδοχώρα. Ακόμη, προσπάθησε ν' αναπληρώσει τα κενά με την υπόσχεση παροχής αμνηστίας σ' όποιον κατάδικο (για απλό φόνο) δεχόταν να υπηρετήσει έξι μήνες στις γαλέρες. Η κακομεταχείριση και οι σκληρές συνθήκες ζωής πάνω στη γαλέρα, η καθυστέρηση των μισθών και η πρόσθετη εργασία τον καιρό του χειμώνα σε οχυρωματικά έργα επέτειναν τις δοκιμασίες των πληρωμάτων, που ξεσπούσαν σε βιαιοπραγίες, όταν το καράβι τους στάθμευε σε λιμάνι. Ούτε και από την πλευρά του υλικού εξοπλισμού ήταν οι υπερπόντιες κτήσεις αυταρκείς. Τότε η μητρόπολη αναγκάζεται ν' αποστέλλει

κάθε είδους εξαρτήματα και εφόδια, ακόμα και στην Κρήτη, ενώ γίνονται πρόθυμα προσφορές από ιδιώτες για τον εξοπλισμό μιας γαλέρας. Το 1524 η Γερουσία διέταξε τις Αρχές της Κέρκυρας να προμηθευτούν όσα χρειάζονται από τον Ναύσταθμο και τις αποθήκες (Ia Tapa) της Βενετίας. Ο ρέκτορας Χανιών βεβαιώνει το 1536 ότι, παρά τις οικονομικές δυσκολίες, μπορούν να εξοπλισθούν στην πόλη έξι γαλέρες αντί δύο, αρκεί μόνο να γίνει καλύτερη εκμετάλλευση των τοπικών πόρων.

Στο ναυτικό τομέα ανήκουν και τα λιμενικά έργα. Μετά το 1500 αρχίζουν στο Χάνδακα και στα Χανιά οι εργασίες για την διευθέτηση των λιμανιών. Τότε αποφασίζεται να κατασκευασθούν δύο νεώσοικοι στα Χανιά και ένας στο Ρέθυμνο και να διπλασιασθούν οι πέντε που υπάρχουν στο Χάνδακα. Το 1536 είχε αποπερατωθεί ένας νεώσοικος στα Χανιά και δύο άλλων είχαν κατασκευασθεί οι εξωτερικοί τοίχοι και απέμενε η συμπλήρωση της ξύλινης στέγης.

Η στρατιωτική ισχύς της Βενετίας στο χώρο της Ανατολής παρουσιάζεται, τα χρόνια που μελετούμε, αρκετά μειωμένη. Σ' αυτό συνέβαλλαν οι παράγοντες που παραπάνω θίξαμε, η οικονομική ύφεση, η αύξηση της τουρκικής δυνάμεως και οι περισπασμοί σε πολέμους στην Ιταλία. Ο πολεμικός ωστόσο μηχανισμός εξακολουθεί να λειτουργεί σε ικανοποιητικό βαθμό και να είναι υπολογίσιμος. Δεν μπορεί βέβαια η Βενετία να κινητοποιήσει τις χιλιάδες των ανδρών που διαθέτει η Οθωμανική αυτοκρατορία, η πείρα όμως των στελεχών, η άριστη οχυροματική τέχνη και η αφοσίωση των αυτοχθόνων, της επιτρέπουν να υπερασπίζεται ακόμη αποτελεσματικά το αποικιακό της κράτος.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΝ ΙΣΤ' ΑΙΩΝΑ

Η Βενετική Δημοκρατία σε κάθε τόπο που κατακτούσε άφηνε άθικτο το κοινωνικό καθεστώς που προϋπήρχε· σεβόταν δηλαδή την ιδιοκτησία, τα προνόμια και τα ήθη και έθιμα των γηγενών. Η μόνη μεταβολή, που επέφερε, ήταν η αντικατάσταση της αυτοχθονης ηγεσίας, πολιτικής και εκκλησιαστικής, με Βενετούς. Η Κέρκυρα, η Ζάκυνθος και η Κύπρος διατήρησαν το προηγούμενο κοινωνικό φεουδαρχικό σύστημα, ενώ η Κρήτη έλαβε από τους Βενετούς νέα διοικητική διαίρεση.

Ο Βενετός κυβερνήτης και οι αξιωματούχοι, που τον περιστοιχίζαν, στέλνονταν από την μητρόπολη και αποτελούσαν τις Αρχές της κάθε κτήσεως. Η συμμετοχή Ελλήνων στο δημόσιο βίο εμφανίζεται πολύ αργά κυρίως μετά το γ' τουρκοβενετικό πόλεμο (1540), όταν δηλαδή η Βενετία αισθάνθηκε άμεσα την τουρκική απειλή και, υπό την πίεση των περιστάσεων, επέτρεψε την εγγραφή τους στην Χρυσή Βίβλο των τοπικών ευγενών. Την εισδοχή των Ελλήνων στην διοίκηση διευκόλυναν και οι μικτοί γάμοι που υπήρξαν ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες για την προσέγγιση των δύο εθνοτήτων.

Οι κοινωνίες των βενετικών κτήσεων προσπαθούσαν, όπως είναι φυσικό, να μιμηθούν τη βενετική, όπως αυτή διαμορφώνεται και εξελίσσεται στην μητρόπολη. Αυτό βέβαια αφορά κυρίως τον βενετικής καταγωγής πληθυσμό, που βρίσκεται σε συχνή επικοινωνία με το κέντρο. Οι αυτοχθόνες διατηρούν το δικό τους παλιό τρόπο ζωής, δέχονται όμως επιδράσεις, τουλάχιστον σε ορισμένα εξωτερικά γνωρίσματα (την ενδυμασία, τη διατροφή και το λεξιλόγιο). Παράλληλα, υφίστανται και οι Βενετοί άποικοι την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού και πολλοί είναι εκείνοι που αφομοιώνονται, κυρίως θρησκευτικά.

Ο συγχρωτισμός Ελλήνων και Βενετών, παρατηρείται σχεδόν αποκλειστικά στα αστικά στρώματα, συνέτεινε στη δημιουργία ενός κράματος

ψυχοσυνθέσεως και ενός ιδιάζοντος πολιτισμού, με δύο βασικά κέντρα, την Κρήτη (ο "κρητοβενετικός" πολιτισμός, veneto-cretese) και τα Επτάνησα (ο "επτανησιακός" πολιτισμός). Έτσι, στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές διαμορφώθηκε μια ιδιότυπη κοινωνική ζωή, ξεχωριστή από τη σύγχρονη της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, αλλά και αλλιώςτική από το δυτικό τρόπο ζωής. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε την πληθυσμιακή και οικιστική κατάσταση, τα κοινωνικά στρώματα στις πόλεις και στην ύπαιθρο, την εσωτερική διοίκηση των κτήσεων, στις σχέσεις τους με τη μητρόπολη, και, κατόπιν, τους κοινωνικούς θεσμούς.

α) Πληθυσμός και οικιστική κατάσταση

Την εποχή που εξετάζουμε, οι συνεχείς πόλεμοι και οι συχνές επιδημίες είχαν αποδεκατίσει ολόκληρους πληθυσμούς και ερημώσει εκτεταμένες περιοχές. Η Ζάκυνθος και η Κεφαλληνία στις αρχές του ΙΣΤ' αι. παρουσίαζαν εικόνα εγκαταλήψεως και η Κρήτη με την επιδημία του 1523 έχασε το ένα δέκατο τουλάχιστο του πληθυσμού της. Το κράτος κατέβαλλε συνεχείς προσπάθειες για την πύκνωση του πληθυσμού. Η βενετική αποικιακή αυτοκρατορία είχε τεράστιες ανάγκες σε ανθρώπινο δυναμικό. Η διατήρηση του εμπορικού και του πολεμικού στόλου, η καλλιέργεια της γης και η στρατιωτική μηχανή απαιτούσαν την διαρκή απασχόληση μεγάλου αριθμού ανδρών. Για τον λόγο αυτό ευνοήθηκε με κάθε τρόπο η προσέλευση αποίκων από τα τουρκοκρατούμενα μέρη, παραχωρώντας κτήματα για εκμετάλλευση και μακροχρόνιες φορολογικές απαλλαγές. Η πολιτική αυτή εφαρμόσθηκε ιδιαίτερα στα Ιόνια νησιά Ζάκυνθο και Κεφαλληνία, με άριστα αποτελέσματα, όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από τη γειτονική Πελοπόννησο. Το 1485 η Ζάκυνθος είχε μόνο 36 οικογένειες, που σε τέσσερα χρόνια αυξήθηκαν σε 136, ενώ η απογραφή του 1516 απέδωσε 752 οικογένειες. Το μεσημβρινό τμήμα του νησιού ήταν σχεδόν ακατοίκητο από το φόβο των πειρατών. Όπως δείχνει ο παρατιθέμενος πίνακας, σε όλες τις κτήσεις, για τις οποίες διαθέτουμε στοιχεία, παρατηρείται σταθερή αύξηση του πληθυσμού.

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΤΗΣΕΩΝ

- 1505 Κέρκυρα 6.000 χωρικοί.
- 1506 Κέρκυρα (πόλη) 9.700 κάτοικοι
- 1510 Κέρκυρα (νήσος) 30.000 κάτ (η πόλη 13.200 κάτ).
- 1510 Νομός Ρεθύμνου 45.000 κάτ.
- 1510 Κρήτη 300.000 κάτ.
- 1515 Ζάκυνθος 20.000 κάτ.
- 1519 Νομός Ρεθύμνου 39.000 κάτ.(η πόλη 7.000 κάτ.).
- 1521 Λευκωσία 18.000 κάτ.
- 1523 Κύπρος 147.701 κάτ. (Λευκωσία 16.000, Αμμόχωστος 6.500, Κερύνεια 950 κάτ., απελεύθεροι 77.066, πάροικοι 47.185).
- 1525 Ναύπλιο 8.249 κάτ.
- 1527 Ναύπλιο 12.000 κάτ.
- 1528 Ζάκυνθος 17.255 κάτ.
- 1529 Ναύπλιο 13.299 κάτ.(η πόλη 9.431 κάτ.).
- 1529 Κύπρος 143.000 κάτ (Λευκωσία 17.000, Αμμόχωστος 9.500, Κερύνεια 1000, Σαλαμίνα, Λεμεσός και Πάφος 3.000 κάτ., απελεύθεροι 52.500, πάροικοι 54.000).
- 1534 Κρήτη 175.268 κάτ.
- 1534 Κύπρος 155.000 κάτ.
- 1534 Κέρκυρα (πόλη) 14.246 κάτ. (άνδρες 6.825, γυναίκες 7.421).
- 1534 Ζάκυνθος 24-25.000 κάτ.
- 1536 Νομός Χανίων 9.000 άνδρες ηλικίας 20-50 ετών.

Ο συνολικός πληθυσμός των βενετοκρατούμενων ελληνικών χωρών γύρω στα 1520 μπορεί να υπολογισθεί 400.000 περίπου άτομα. Οι κάτοι-κοι των πόλεων αντιπροσωπεύουν το τέταρτο σχεδόν του αριθμού αυτού, ενώ οι στρατεύσιμοι άνδρες (20-50 ετών) αποτελούν το ένα πέμπτο.

Η οικιστική κατάσταση των κτήσεων την περίοδο αυτή είναι σχεδόν πρωτόγονη. Οι πόλεις σχηματίζονται προοδευτικά από τη συνένωση μικρών συνοικισμών και παραμένουν άρρηκτα δεμένες με την ύπαιθρο όπως συμβαίνει σ' όλο το Μεσαίωνα. Η κατασκευή των σπιτιών γίνεται με φτωχά υλικά, ξύλα και πηλό, και η χωριτικότητα τους είναι ιδιαίτερα μικρή. Η πυκνοκατοίκηση παραμένει το χαρακτηριστικό των πόλεων της εποχής. Μόνο στο Χάνδακα υπάρχουν σπίτια κτισμένα με πέτρα, με βάση κάποιο στοιχειώδες πολεοδομικό σχέδιο, όπως μαθαίνουμε από τις περιγραφές των αποτελεσμάτων του σεισμού του 1508. Στην Κύπρο μόνο η Λευκωσία έχει μορφή πόλεως. Τα κτίσματα συνωστίζονται στο στενό περίβολο των τειχών, ενώ λείπει ο προγραμματισμός έργων κοινής ωφέλειας. Γενικά, η οικιστική κατάσταση βελτιώνεται μετά τα μέσα του αιώνα, όταν τα οικονομικά των αποικιών καλυτερεύουν και ανεβαίνει το επίπεδο της ζωής.

Το οξύ στεγαστικό πρόβλημα επιδεινώναν οι συχνοί σεισμοί και τα διαρκώς εκτελούμενα οχυρωματικά έργα. Όπως βλέπουμε στον πίνακα, οι ελληνικές χώρες υπέφεραν ολοένα από σεισμικές δονήσεις, που κρατούσαν τους πληθυσμούς σε αγωνία και επεσώρευαν καταστροφές. Τα λίθινα οικοδομήματα ήταν πολύ ευαίσθητα και στην παραμικρή δόνηση, ενώ η πρώτη κατάρρευση προκαλούσε θύματα.

-Η έλλειψη των απαραίτητων υλικών και παράλληλα η επιτακτική ανάγκη κατασκευής οχυρωματικών έργων αποτελούσαν τον δεύτερο σοβαρό ανασχετικό παράγοντα στην ομαλή οικοδομική εξέλιξη. Το 1507 και το 1521 η μητρόπολη αναγκάστηκε ν' αποστείλει στη μακρινή Αμμόχωστο κάθε είδους εφόδια, για το κτίσιμο ή την επισκευή σπιτιών.

ΣΕΙΣΜΟΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΙΚΩΝ ΚΤΗΣΕΩΝ

1508, Μαΐου 29 Χάνδακας.

1513, Απριλίου 16 και Σεπτεμβρίου 13 Ζάκυνθος.

1515, Κεφαλληνία.

1517, Χάνδακας.

1521, Αυγούστου 16 Ζάκυνθος.

1522, [Ιανουάριος ή Φεβρουάριος] Ζάκυνθος.

1522, Απριλίου 9 Χάνδακας.

1525, Φεβρουαρίου 16/17 Κρήτη.

1531, Σεπτεμβρίου 12 Κέρκυρα.

1531, Νοεμβρίου 6 Χάνδακας.

1573, Ιεράπετρα

1595, Κρήτη

Στην Κέρκυρα, αντίθετα, για την οχύρωση της πόλεως χρησιμοποιήθηκαν ως πρώτη ύλη τα αστικά οικοδομήματα. Το 1522, και παλαιότερα, κατεδαφίσθηκαν εκκλησίες και το 1536 απαλλοτριώθηκαν 2.000 σπίτια έτσι που η πόλη παρέμεινε με 150 μόνο κατοικίες ανέπαφες. Για τις κατεδαφίσεις αυτές η Βενετία αρνήθηκε ν' αποζημιώσει τους κατοίκους, όπως ξεκάθαρα το διατύπωσε σε ειδική απάντησή της σε σχετικό αίτημα του λαού της Κερύνιας (1522). Η Γερουσία αποφάσισε ότι, όταν η χρησιμοποίηση οικιών αποβλέπει στην κατασκευή κοινωνικών έργων, δεν υπάρχει υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως, όπως άλλοτε συνηθιζόταν σε παρόμοιες περιπτώσεις και στην Ιταλία.

Η αύξηση που παρουσιάζει ο πληθυσμός των βενετοκρατούμενων περιοχών πρέπει ωστόσο να συνδυασθεί με το ίδιο φαινόμενο, που παρατηρείται γενικότερα σ' όλο το μεσογειακό χώρο. Ειδικότερα στα Βαλκανικά και στην Ανατολική Μεσόγειο την άνοδο του πληθυσμού ευνόησε η σχετική ειρήνη, που επικράτησε μετά τις μεγάλες οθωμανικές κατακτήσεις των μέσων του ΙΕ' αιώνα. Ο β' και ο γ' τουρκοβενετικός πόλεμος και οι διάφορες τοπικές συγκρούσεις δεν προκάλεσαν πληθυσμιακή πτώση. Παρατηρούμε μόνο μετακινήσεις από τις τουρκικές χώρες προς τα βενετικά εδάφη ή από τα παράλια προς τα μεσόγεια, από το φόβο των πειρατών. Η πολιτική ειρήνη επέφερε τη βελτίωση τόσο των συνθηκών διαβιώσεως, όσο και της οικονομίας ειδικότερα, πράγμα που επέτρεψε τη συνεχή πύκνωση των πληθυσμών. Παρ' όλες τις πολεμικές περιπέτειες, από την εποχή αυτή ο Ελληνισμός δυναμώνει αριθμητικά.

β) Τάξεις και δικαιώματα του πληθυσμού

Όπως συνέβαινε και στη Δύση, στις βενετικές κτήσεις υπήρχε σαφής διάκριση των κοινωνικών τάξεων. Την ανώτερη βαθμίδα κατείχαν οι ευγενείς (nobili) και οι φεουδάρχες (feudati), που και οι δύο στα έγγραφα ονομάζονται zentilhomeni, την επόμενη οι αστοί (cittadini) και την τελευταία ο λαός των πόλεων (popolari ή popolari) και της υπαίθρου (villani ή contadini). Οι χωρικοί διακρίνονταν σε απελεύθερους (franchi ή francinati) και παροίκους (parici).

Η μόνη τάξη που είχε πλήρη πολιτικά δικαιώματα ήταν η πρώτη, των ευγενών και φεουδαρχών. Αυτή αποτελείτο κυρίως από τους βενετούς αποίκους, αλλά περιλάβαινε και αυτόχθονες ευγενείς και άρχοντες Έλληνες, στα μέρη που είχε διαμορφωθεί αριστοκρατική τάξη πριν από την κατάκτηση. Στην Κέρκυρα, Ζάκυνθο και Κεφαλληνία στην άρχουσα τάξη εισήλθαν τα πρώτα χρόνια και πολλοί ιθαγενείς κάτοικοι ταπεινής καταγωγής ή επήλυδες στρατιώτες, μετά όμως τη σταθεροποίηση της βενετικής κατοχής η τάξη αυτή κηρύχθηκε κλειστή και έγινε δύσκολη η εισδοχή νέων μελών. Στην Κρήτη, αντίθετα αποκλείστηκαν αμέσως μετά την κατάκτηση οι ντόπιοι άρχοντες και μόνο με τη πάροδο του χρόνου κατόρθωσαν λίγες οικογένειες, από τις παλαιές των Αρχοντόπουλων, να περιληφθούν στους ευγενείς του νησιού. Το 1528 η Βενετία επέτρεψε την αγορά φεούδων από τους Έλληνες. Στην Κύπρο οι παλαιές αρχοντικές οικογένειες διατήρησαν τα τοπικά τους φέουδα συνεργαζόμενες με τους Βενετούς, όπως συνέβηκε προηγουμένως με τους Φράγκους.

Οι ευγενείς που έχουν υπερβεί το εικοστό πέμπτο έτος αποτελούν το Γενικό Συμβούλιο (general et universal Consiglio) κάθε κτήσεως, το οποίο συνέρχεται σε τακτές συνελεύσεις. Από τους κόλπους του εκλέγονται οι καλύτεροι τοπικοί αξιωματούχοι και ένα ολιγάριθμο σώμα, το κύριο Συμβούλιο (Consiglio), που βοηθεί τους Βενετούς υπαλλήλους στο έργο τους. Στην Κέρκυρα και Ζάκυνθο το Συμβούλιο αριθμεί 150 μέλη· για την Κεφαλληνία δεν έχουμε ακριβή αριθμό. Στην Κρήτη από τα μέλη του Maggoir Consiglio των ευγενών

εκλέγονται 90 "togati" (εντολοδόχοι ή εξουσιοδοτημένα μέλη), που βοηθούν το Δούκα στη διεκπεραίωση των διαφόρων υποθέσεων της διοικήσεως. Τα Χανιά και το Ρέθυμνο είχαν τις δικές τους τοπικές συνελεύσεις. Στην Κύπρο οι ευγενείς συνέρχονται στη Λευκωσία. Το 1506 ζητήθηκε η σύσταση Μικρού Συμβουλίου από 120 μέλη, αλλά η αίτηση απορρίφθηκε. Στις πόλεις Κερύνια και Αμμόχωστο υπάρχουν, όπως μαρτυρούν τα έγγραφα, και τοπικά συμβούλια ευγενών και οι φεουδάρχες που κατοικούν στην ύπαιθρο υποχρεούνται να διατηρούν σπίτι και στην πόλη.

Ο τίτλος ευγενείας ήταν κληρονομικός και τη γνησιότητα των τέκνων έκριναν ειδικοί δικαστές, οι iudici ecclesiastici. Επειδή όμως συνέβαιναν ανωμαλίες, κυρίως με την παρείσφρηση νόθων τέκνων, η βενετική Γερουσία διέταξε την εγγραφή κάθε νεογέννητου αρρένου τέκνου σε ειδικό βιβλίο, ώστε να μην υπάρξουν στο μέλλον αμφισβητήσεις. Για να γίνει δεκτό νέο μέλος στη τάξη των ευγενών έπρεπε να είναι μόνιμος κάτοικος του τόπου από δεκαετία και οι γονείς και οι πάπποι του να μην έχουν ασκήσει χειρωνακτικό επάγγελμα· τα μέλη της τάξεως αυτής είναι συνήθως μεγαλοκτηματίες ή έμποροι. Με την πάροδο όμως του χρόνου πολλοί ευγενείς είχαν ξεπέσει οικονομικά και ασκούσαν διάφορες τέχνες χωρίς αυτό να προκαλέσει την στέρηση των δικαιωμάτων τους. Οι ευγενείς ήταν απαλλαγμένοι από κάθε προσωπική προσφορά εργασίας (anagaria) και μόνο χρηματικά συνεισέφεραν, όταν καλούνταν, για τις ανάγκες του δημοσίου. Η μοναδική υποχρέωση τους ήταν να υπηρετούν στο στρατό, οι κτηματίες ως ιππείς (συντηρώντας το αλογό τους) και οι υπόλοιποι στο ναυτικό ή το πεζικό ως αξιωματούχοι.

Οι τοπικοί κυβερνήτες είχαν περιορισμένη εξουσία πάνω στην τάξη των ευγενών, οι οποίοι μπορούσαν σχεδόν ελεύθερα και χωρίς την παρέμβαση των τοπικών Αρχών ν' αποτείνωνται απ' ευθείας στη μητρόπολη, για τα διάφορα θέματα που αναφύονταν. Το προνόμιο αυτό κατείχαν κυρίως όσοι έφεραν τη βενετική ευγένεια, όσοι δηλαδή κατάγονταν από τους πρώτους Βενετούς αποίκους. Οι αποφάσεις που εξέδιδε η βενετική Γερουσία αποτέλεσαν με τον καιρό, όπως θα δούμε και παρακάτω, την πάγια νομοθεσία κάθε τόπου. Οι Ασίζες της Ρωμανίας καθόριζαν ειδικά την νομική θέση των φέουδων (τιμαρίων) και τα προβλήματα της νομής και της κληρονομικής τους

διαδοχής. Οι Βενετοί που είχαν αποκτήσει τον τίτλο τους στην αποικία αποτελούσαν μέσα στο σώμα των ευγενών ιδιαίτερη κατηγορία, κατά κάποιο τρόπο κατώτερη· αυτή ήταν οι ονομαζόμενοι Κρήτες ή Επτανήσιοι ευγενείς. Διάκριση γινόταν και για τους ευγενείς ελληνικής καταγωγής. Έτσι, για την εκλογή των τοπικών αξιωματούχων συντάχθηκαν το 1510 στο Ρέθυμνο χωριστοί κατάλογοι Βενετών και Κρητών ευγενών, και ήταν πάντα η μεγαλύτερη τιμή που απονεμόταν στους πρώτους. Το 1502 οι Βενετοί ευγενείς των Χανιών φοβήθηκαν τον παραγκωνισμό τους και τον υποβιβασμό τους σε θέση μειοψηφίας και αντέδρασαν σθεναρά· ζήτησαν από τη Γερουσία ν' αφαιρεθούν οι τίτλοι ευγενείας που είχε παραχωρήσει ο Γενικός Προβλεπτής της Θάλασσας. Ακόμη, διαμαρτυρήθηκαν για την αγορά τιμαρίων από τους Έλληνες, πράγμα που ήταν αντίθετο στην απόφαση της 13 Μαρτίου 1371. Και τα δύο αιτήματα έγιναν αποδεκτά. Με την πάροδο ωστόσο του χρόνου επήλθε συγχρωτισμός μεταξύ των παλαιών και νέων και των Βενετών και Ελλήνων ευγενών, ώστε τελικά να λησμονείται η διαφορετική καταγωγή και να δημιουργείται μιά τοπική, θα λέγαμε, ιθαγένεια.

Για τον ακριβή αριθμό των ευγενών της κάθε αποικίας ελάχιστες πληροφορίες έχουμε στη διάθεσή μας. Στην πόλη του Ρεθύμνου το 1510 υπάρχουν 40 Βενετοί ευγενείς και το 1519 καταμετρούνται σ' όλο το διαμέρισμα 95 Βενετοί και 134 Κρήτες ευγενείς. Στην Κύπρο το 1522 αναφέρονται 140 φεουδάρχες ιππείς, ο αριθμός των οποίων το 1534 κατέρχεται σε 134. Ο Βροκίνης για το χρονικό διάστημα 1432-1540 αναγράφει 78 ευγενείς οικογένειες (46 βενετικές και 32 ελληνικές) στην Κέρκυρα. Λιγιστά επίσης είναι τα στοιχεία που κατέχουμε για την αριθμητική δύναμη των Ελλήνων ευγενών στα διάφορα τοπικά συμβούλια. Από τον κατάλογο των απεσταλμένων των κτήσεων και από τους δημοσιευμένους καταλόγους των ευγενών οικογενειών μπορούμε με σιγουριά να συμπεράνουμε ότι το ελληνικό στοιχείο κατείχε τις μισές σχεδόν θέσεις, για να περάσει σε ακόμη υψηλότερα επίπεδα στα τέλη του ΙΣΤ' αιώνα.

Η δεύτερη τάξη είναι των αστών. Σ' αυτήν ανήκουν όσοι είναι έμποροι ή κτηματίες, αλλά δεν φέρουν κανένα τίτλο ευγενείας. Για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της τάξεως αυτής δεν έχουμε σαφείς ειδήσεις. Από τις

αρχαιακές πηγές μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι αστοί ήταν απαλλαγμένοι από την υποχρέωση να προσφέρουν προσωπική εργασία προς το δημόσιο (anagaria), στη θέση της οποίας πλήρωναν ορισμένη φορολογία (το "estimo", όπως ονομάζεται στην Κρήτη), στρατεύονταν μόνο ως αξιωματικοί, είχαν το δικαίωμα να εκλέγονται σε κατώτερα τοπικά αξιώματα, δεν είχαν όμως τη δυνατότητα να συνέρχονται σε σώμα. Στα κείμενα μας οι αστοί καλούνται cittadini ή borgenses, η πρώτη όμως ονομασία αποδίδεται και σε ευγενείς. Δύο μόνο φορές μπορέσαμε να διακρίνουμε, χωρίς καμία αμφιβολία, την αστική ιδιότητα των προσώπων. Αυτό καταφαίνεται στην πρεσβεία των Κρητών του έτους 1520, όπου αναφέρονται χωριστά οι ευγενείς και οι αστοί, και, η δεύτερη περίπτωση, στο κείμενο της πρεσβείας που απέστειλαν τον Οκτώμβριο 1522 οι κάτοικοι της Κερύνιας στη Βενετία. Στην τελευταία αναφέρονται ως αστοί (cives) ο πρωτόπαπας Πόρφυρος Τρύψης και ο strenuo Balliario Pontio, προφανώς στρατιωτικός.

Στις μικρές αποικίες (τα Κύθηρα, τη Μονεμβασία, το Ναύπλιο, τις Β. Σποράδες) δεν υπάρχουν ευγενείς, τουλάχιστον τόσοι, όσοι θα μπορούσαν να συγροτήσουν σώμα, και την ηγετική τάξη αποτελούν οι αστοί. Αυτοί δεν έχουν βέβαια τα προνόμια των ευγενών, διατηρούν όμως το δικαίωμα ν' αντιπροσωπεύουν την κοινότητα. Μεταξύ των Ελλήνων αστών υπάρχουν πολλοί ευκατάστατοι, που διαθέτουν στην υπηρεσία τους παροίκους ή που δανείζουν ακόμη το δημόσιο ταμείο. Η οικονομική ευεξία τους επιτρέπει να έρχονται σε έμμεση επαφή με τις Αρχές, που υπολογίζουν στη δυναμική τους και τους φέρονται με διακριτικότητα και ευμένεια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν φυσικά αυτό είναι προς το συμφέρον της, η βενετική Γερουσία διευκολύνει επίτηδες τη συμμετοχή των αστών στο τοπικό Συμβούλιο. Έτσι, στην Αμμόχωστο απορρίπτεται αίτημα των ευγενών για τον περιορισμό του Συμβουλίου σε 30 μέλη. Πολλοί από τους αστούς, χάρις στις υπηρεσίες τους προς το κράτος, αποκτούν την κρητική ή επτανησιακή ευγένεια.

Στην τρίτη τάξη ανήκει ο λοιπός πληθυσμός των πόλεων και της υπαίθρου. Η εργατική τάξη των αστικών κέντρων που σχηματίστηκε με τη βαθμιαία ανάπτυξη της οικονομίας, ιδίως του εμπορίου, έχει καλύτερους όρους διαβίωσης από τους χωρικούς. Δεν υπόκειται στην άμεση εξουσία ενός

μόνο ατόμου, του φεουδάρχη, έχει λιγότερες υποχρεώσεις προσφοράς προσωπικής εργασίας και σε περίοδο πολέμου τα μέλη της υπηρετούν σε ελαφρά στρατιωτικά σώματα. Στα Χανιά οι "ποπολάρτοι" έχουν κατορθώσει να εκλέγονται στις θέσεις των κατώτερων γραφέων (*le scrivanie de tutti li officii si dentro come de fuora, excettuando la cancellaria grande*).

Τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού των κτήσεων αποτελούν οι χωρικοί. Οι αποικίες ήταν για τη Βενετία η κύρια πηγή προμήθειας γεωργικών προϊόντων και για το λόγο αυτό δόθηκε πρωταρχική σημασία στην καλή εκμετάλλευση της γης.

Οι χωρικοί (πάροιχοι) και οι δούλοι, που εισάγονται κυρίως από την Τουρκία, έχουν λύσει με τον καλύτερο τρόπο το πρόβλημα της φθηνής εργασίας. Για τη θέση των χωρικών υπάρχουν εκτενείς εκθέσεις Βενετών αξιωματούχων, οι οποίοι καταβάλλουν προσπάθεια να δικαιολογήσουν το υφιστάμενο καθεστώς, ανάγοντάς το ως την ελληνική αρχαιότητα. Η Βενετική Δημοκρατία δεν επιτρέπει καμιά χαλάρωση των διατάξεων που καθορίζουν το δεσμό των χωρικών με τον κύριο τους. Απέναντι στο αίτημα των "άγραφων" χωρικών της Κρήτης, όσων δηλαδή ήλθαν στο νησί μετά τη βενετική κατάκτηση, ν' αποκτήσουν την ελευθερία τους, η βενετική Γερουσία αντιτάσσει σταθερή άρνηση.

Στην Κύπρο υπάρχει η κατηγορία των απελεύθερων χωρικών (*francomati*). Αυτοί διατηρούν την ελευθερία τους πληρώνοντας στον τιμαριούχο το δέκατο, συνήθως των προϊόντων τους. Δεν μπορούν να συνάψουν γάμο χωρίς την άδεια των Αρχών και επιγαμία τους με πάροιχο τους υποβιβάζει στην τελευταία τάξη. Ολοι οι άνδρες ηλικίας 15-60 ετών έχουν την υποχρέωση να παρέχουν δωρεάν υπηρεσία στο δημόσιο 10 ημερών το χρόνο ή να πληρώνουν στη θέση της το ποσό των 5 *bizanti*. Έκθεση του 1534 αναφέρει τις ημέρες αγγαρίας σε έξι και το αντισήκωμα σε τρία *bizanti*. Το 1529 οι απελεύθεροι ανέρχονται σε 52.500 άτομα. Ελεύθεροι χωρικοί υπάρχουν και στις άλλες κτήσεις, αλλά δεν έχουν τη νομική, θα λέγαμε, κατοχύρωση που υφίσταται στην Κύπρο και γι αυτό ελάχιστα διαφέρουν από τους άλλους.

Οι πάροικοι είναι πραγματικοί δούλοι και θεωρούνται αναπόσπαστο μέρος του φέουδου. Οι ίδιοι οι Βενετοί κυβερνήτες περιγράφουν με μελανά χρώματα τις άθλιες συνθήκες διαβιώσεώς τους και συνιστούν τη λήψη άμεσων μέτρων για την θεραπεία των πιά κραυγαλέων αδικιών. Οι υποχρεώσεις των παροίκων της Κύπρου, όπως περιγράφονται σε έκθεση του 1529, είναι: η προσφορά δωρεάν εργασίας τριών ημερών το χρόνο στον κύριό τους, ή η πληρωμή 15 bizanti στη θέση της, η παράδοση του δέκατου των προϊόντων και η απασχόληση για λίγες μέρες κάθε χρόνο σε δημόσια έργα. Ανάλογες υποχρεώσεις, που δείχνουν να είναι σχετικά ελαφρές, πρέπει να είχαν και οι χωρικοί των άλλων κτήσεων. Η πραγματικότητα όμως ήταν διαφορετική. Τόσο οι πάροικοι που ανήκαν σε ιδιώτη φεουδάρχη, όσο και εκείνοι που καλλιεργούσαν κτήματα του δημοσίου γίνονταν αντικείμενο σκληρής εκμεταλλεύσεως, γιατί ούτε ημερήσιο ωράριο εργασίας υπήρχε ούτε τα δικαιώματά τους γίνονταν σεβαστά. Οι ενοικιαστές των δημοσίων κτημάτων προσπαθούσαν ν' αποσπάσουν στο χρονικό διάστημα της ενοικιάσεως τα μεγαλύτερα κέρδη και καταπίεζαν τους χωρικούς· οι τοπικές αρχές τους απασχολούσαν τους μήνες με τις περισσότερες αγροτικές εργασίες (καλοκαίρι - φθινόπωρο) στα οχυρωματικά και άλλα δημόσια έργα και οι φεουδάρχες αγγάρευαν χωρίς αμοιβή τα ζώα τους. Η συνεχής κακομεταχείριση ανάγκαζε ολόκληρες οικογένειες παροίκων να εκπατρίζονται κρυφά. Για να τεθεί κάποιος φραγμός σ' αυτή την κατάσταση, θεσπίζεται το 1507 στην Κύπρο ο διορισμός δύο Επιθεωρητών (auditori), που θα περιέχωνται το νησί για ν' ακούν τα παράπονα των παροίκων και να επανορθώνουν τις αδικίες.

Σ' όλες τις κτήσεις του το βενετικό κράτος έθεσε φραγμούς στην απελευθέρωση των παροίκων, διαφυλάσσοντας στενά το συμφέρον του. Αυστηροί περιορισμοί επιβλήθηκαν στην Κύπρο, όπου μόνο το 1516, για την ενίσχυση αποκλειστικά του ταμείου, επιτράπηκε σε 200 παροίκους να εξαγοράσουν την ελευθερία τους πληρώνοντας 50 δονάτα. Επίσης, το 1521 η Γερουσία χορήγησε το δικαίωμα σε κάθε Κύπριο φεουδάρχη να ελευθερώσει τέσσερεις παροίκους στη διάρκεια της ζωής του. Για τον αριθμό των παροίκων των αποικιών οι ειδήσεις είναι μηδαμινές. Μόνο για την Κύπρο γνωρίζουμε το συνολικό αριθμό δύο ετών. Το 1523 υπήρχαν 47.185 και το 1529

καταμετρούνται 54.000 πάροικοι, και απ' αυτούς οι περισσότεροι ανήκαν στο δημόσιο. Γενικά μπορούμε να υπολογίσουμε ότι πάροικοι και απελεύθεροι μαζί αποτελούσαν τα 2/3 του πληθυσμού κάθε κτήσεως.

Ο λαός, που στο σύνολό του αποτελείται από Έλληνες, είναι η πιό αδύνατη μερίδα του πληθυσμού. Η μοίρα του είναι τραγική, γιατί το αριστοκρατικό πολίτευμα της Βενετικής Δημοκρατίας, δεν του παρέχει καμία δυνατότητα να ξεπεράσει το φραγμό των τάξεων και ν' ανέλθει στις ανώτερες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας. Η αμάθεια, από την άλλη πλευρά τον κρατεί δέσμιο στην υποτελή του θέση. Η αρχαία παράδοση όμως της Βενετίας να σέβεται τα έθιμα κάθε τόπου και το πνεύμα κοινωνικής ανοχής, ο πραγματισμός, που χαρακτηρίζει τους εμπόρους, όπως ήταν οι Βενετοί, μετρίαζαν την καταπίεση και πρόσφεραν κάποιο αίσθημα ελευθερίας. Σ' όλες τις κτήσεις παρατηρείται στην αρχή της κατακτήσεως πνεύμα συνεργασίας μεταξύ αποίκων και γηγενών, που βαθμιαία θα εκλείψει, όταν οι παλαιοί έμποροι μεταβάλλονται σε κτηματίες.

Στις βενετικές κτήσεις, πλάι στις κοινωνικές τάξεις, συναντούμε και τρεις ξεχωριστές ομάδες πληθυσμού. Η Κύπρος, με την κεντρική της θέση στην Εγγύς Ανατολή, έχει προσελκύσει πολλούς ξένους, που έλαβαν από τους Βενετούς πολλά προνόμια. Πρόκειται για τους ονομαζόμενους " Λευκούς Βενετούς" (Veneziani bianchi), που μπορούν να χαρακτηρισθούν ως οι προστατευόμενοι του κράτους. Είναι αραβικής κυρίως καταγωγής (αναφέρονται ως " suriani"), αλλά περιλαμβάνουν και Έλληνες μη Κύπριους, και όλοι τους είναι εγκαταστημένοι στις περιοχές Αυδήμου, Πάφου και Χρυσοχού. Στα τέλη του ΙΕ' αι. η βενετική Γερουσία τους παραχώρησε απαλλαγή από κάθε προσωπική αγγαρεία σε έργα του δημοσίου, ως και από την πληρωμή του φόρου του αλατιού (την υποχρεωτική αγορά ποσότητας αλατιού από το μονοπώλιο) επί δεκαετία, που ανανεώθηκε το 1507.

Στην Κέρκυρα υπήρχε πολυάριθμη κοινότητα Αθιγγάνων που συγκρότησαν χωριστό φέουδο· ο τιμαριούχος του είχε ευρύτατες δικαιοδοσίες επί των υποτελών του, και τις μεταξύ τους σχέσεις καθόριζαν λεπτομερώς τα τοπικά έθιμα. Οι Αθιγγανοί ακολούθησαν το δικό τους τρόπο ζωής ως το τέλος της

Βενετοκρατίας, σύμφωνα με τις παραδόσεις της φυλής τους, σ' ένα καθεστώς κλειστής αγροτικής οικονομίας.

Το πολυπληθέστερο ξένο στοιχείο των βενετικών κτήσεων αποτελούσαν οι Εβραίοι. Η μαζική εγκατάσταση και ο διασκορπισμός της φυλής αυτής στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τα νεώτερα χρόνια συνδέεται με τον διωγμό που υπέστη στην Ισπανία κατά την τελευταία δεκαετία του ΙΕ' αι., καθώς και με την αντιεβραϊκή πολιτική που άσκησαν τα ευρωπαϊκά κράτη κατά τις αρχές του ΙΣΤ' αιώνα. Σε σύγκριση με τον λοιπό δυτικό κόσμο, η Βενετική Δημοκρατία τήρησε φιλοεβραϊκή στάση και ευνόησε γενικά την εγκατάσταση Ιουδαίων εμπόρων στα εδάφη της.

Εβραίοι βρίσκονται εγκατεστημένοι σ' όλες τις βενετικές κτήσεις, με ισχυρότερα ερείσματα στην Κέρκυρα και στην Κρήτη. Παντού κατοικούν, σχεδόν αποκλειστικά, στις πόλεις, εκτός από λίγους που έχουν κτηματική περιουσία ή που κατόρθωσαν ν' αγοράσουν φέουδα, οι οποίοι ζούν στην ύπαιθρο. Όλοι τους σχεδόν επιδίδονται στο εμπόριο και σε κάθε είδους οικονομικές επιχειρήσεις. Η διαρκής ανασφάλεια, την οποία αισθάνονται εξαιτίας των διωγμών, τους ωθεί στην χρησιμοποίηση αθέμιτων μέσων με σκοπό το γρήγορο πλουτισμό, πράγμα που επιδεινώνει τις σχέσεις τους με τους χριστιανούς και εξασθενεί ηθικά τη θέση τους στον ευρωπαϊκό χώρο.

Οι Εβραίοι των πόλεων ήταν περιορισμένοι σε χωριστές συνοικίες (zudecca ή ghetto). Μόνο στην Κέρκυρα είχαν το δικαίωμα να εγκαθίστανται όπου ήθελαν, παρά τις διαμαρτυρίες των κατοίκων. Οι χριστιανοί του νησιού ζήτησαν, χωρίς θετικό αποτέλεσμα, να περιορισθούν οι Εβραίοι στο Κάτω Κάστρο ή σε μία από τις συνοικίες της Αγίας Μαρίας, της Αγ. Παρασκευής ή του Αγίου Αθανασίου Τρούφου. Η Βενετία προστάτευσε τους Εβραίους από τη μισαλλοδοξία των χριστιανών, αλλά ως αντάλλαγμα απαίτησε την οικονομική συνδρομή τους σε ώρες κρίσιμες για το κράτος ή απλώς για την εκτέλεση δημοσίων έργων. Οι Κρήτες Εβραίοι ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν στο δημόσιο 4.000 υπέρπυρα το χρόνο. Το 1532 Εβραίος χρηματιστής του Ναυπλίου έλαβε την εντολή να δανείσει στο τοπικό ταμείο 1.000 δουκάτα. Παρ' όλα αυτά η ελευθερία των Εβραίων δεν ήταν απεριόριστη: Το 1532 η

Βενετική Γερουσία απαγόρευσε στις Αρχές της Κέρκυρας να τους νοικιάζουν κτήματα ή φέουδα

Οι ευγενείς, οι αστοί και ο λαός των κτήσεων, παρά τις μεταξύ τους διαφορές και τα ιδιαίτερα πολιτικά δικαιώματα που έχουν, αποτελούν μπροστά στην κεντρική εξουσία της μητροπόλεως μία μόνο τάξη, είναι όλοι τους υπήκοοι· ούτε οι αριστοκράτες που κατάγονται από τις παλαιές οικογένειες της μητροπόλεως αντιμετωπίζονται διαφορετικά. Η βενετική Γερουσία επιφυλάσσει στον εαυτό της κάθε δικαίωμα (βέτο) για κάθε ζήτημα των αποικιών. Την ισοπεδωτική αυτή αντιμετώπιση που υφίσταται ο πληθυσμός των υπερπόντιων εδάφων έρχεται να μετριάσει ένας θεσμός, που μπορεί να χαρακτηριστεί, με τα δεδομένα της εποχής, ως δημοκρατικός. Πρόκειται για τη δυνατότητα που έχουν όλοι οι κάτοικοι των αποικιών ν' απευθύνονται απ' ευθείας στα ανώτατα όργανα του κράτους παρακάμπτοντάς τις τοπικές αρχές. Κάθε υπήκοος μπορεί να υποβάλει τα αιτήματα του στη Γερουσία και να ζητήσει ικανοποίηση. Όπως όμως πάντα συμβαίνει με την ακαμψία της γραφειοκρατίας, η χρήση του δικαιώματος αυτού αποδεικνυόταν δύσκολη. Γιά να φθάσει ως τη μητρόπολη, ο πολίτης έπρεπε πρώτα να πετύχει την έγκριση των τοπικών αρχών που θα τον εφοδίαζαν συγχρόνως με σχετική βεβαίωση, πιστοποιώντας την βενετική του υπηκοότητα, έπειτα να λάβει άδεια ταξιδιού και στο τέλος να υποβληθεί σε όχι ευκαταφρόνητα έξοδα για τη μετάβαση και την επιστροφή. Οι αξιωματούχοι των κτήσεων δεν ευνούσαν ασφαλώς την προσφυγή των πολιτών στις προϊστάμενες αρχές, όταν μάλιστα υπήρχαν παράπονα σε βάρος τους. Τοιουτοτρόπως, στην πραγματικότητα μόνο οι αναφορές προσωπικού καθαρά χαρακτήρα κατόρθωναν να φθάνουν ως την Βενετία. Οι περισσότερες από αυτές περιείχαν συνήθως αιτήματα οικονομικής φύσεως, την παροχή αμοιβής για υπηρεσίες που ο ενδιαφερόμενος είχε προσφέρει στο κράτος.

Αυτό που ήταν δύσκολο στον απλό πολίτη μπορούσε να κατορθωθεί με τη συνεργασία όλων των κατοίκων. Όταν ανέκυπταν ζητήματα που δεν ήταν δυνατόν να επιλυθούν επιτόπια ή όταν υπήρχε διαφωνία με τον κυβερνήτη, τότε ο νόμος έδιδε την δυνατότητα να γίνει προσφυγή στη μητρόπολη με τη σύσταση πρεσβείας (ambasceria), που θα υπέβαλλε τα αιτήματα

αυτοπροσώπως στη Γερουσία. Η σχετική αναφορά έπρεπε να υποβληθεί γραπτώς, όπως γραπτή ήταν και η απάντηση. Οι αποφάσεις, που κατά καιρούς η μητρόπολη εξέδιδε πάνω σε συγκεκριμένα αιτήματα των κατοίκων, αποτέλεσαν ένα είδος καταστατικού χάρτη της κάθε αποικίας, τα λεγόμενα *capitula*, που μόνο η Γερουσία μπορούσε στο μέλλον ν' ανατρέψει. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε ένα νομικό πλαίσιο, στο οποίο κράτος και πολίτες ήταν υποχρεωμένοι να κινηθούν.

Την πρωτοβουλία της αποστολής πρεσβείας είχαν οι ευγενείς, αφού αυτοί συνήθως κατείχαν το δικαίωμα να συνέρχονται σε σώμα· μόνο όπου οι αστοί ή ο λαός είχαν τα τοπικά προνόμια αναφέρονται πρεσβείες αμιγείς από άτομα άλλων τάξεων. Αλλά και όπου μόνο οι ευγενείς είχαν πολιτικά δικαιώματα, είχε δοθεί η δυνατότητα στις άλλες τάξεις να στέλλουν αντιπροσώπους, όταν θίγονταν προβλήματα που τις ενδιέφεραν. Το 1521 μαρτυρείται η αποστολή πρεσβείας από ελεύθερους χωρικούς της Κύπρου· παρόμοια περίπτωση μνημονεύεται μόνο μία άλλη φορά το 1437 από παρόικους (*villanos*) της Κέρκυρας. Επίσης, στη συνέλευση των ευγενών μπορούσαν να παρίστανται και των άλλων τάξεων ή κατηγοριών άτομα, που εξέθεταν τα ζητήματά τους, τα οποία κατόπιν οι ευγενείς μετέφεραν στη μητρόπολη. Στην επιλογή των μελών της πρεσβείας (ή των αντιπροσώπων των τάξεων) επενέβαιναν συνήθως οι τοπικές αρχές, ιδίως όταν επρόκειτο να συμπεριληφθούν και αστοί ή χωρικοί. Στη συνέλευση ήταν παρών ο κυβερνήτης, ενώ στις μικρές κτήσεις πρωτοστατούσαν ο Έλληνας επίσκοπος, οι προεστώτες και ο στρατιωτικός διοικητής. Μπορούμε να πούμε, ότι τα αιτήματα των κατοίκων διατυπωμένα προφορικά καταγράφονταν από τους απεσταλμένους και υποβάλλονταν στη μορφή τους αυτή στη Γερουσία. Οι τοπικές αρχές των κτήσεων λάβαιναν απλή μόνο ενημέρωση πριν από την αναχώρηση της πρεσβείας και μετά ήταν υποχρεωμένες να εφαρμόσουν τις αποφάσεις της Γερουσίας. Η κάθε πρεσβεία μπορούσε να θίξει όλα τα θέματα που ενδιαφέρουν τους κατοίκους, οικονομικά, κοινωνικά, εκκλησιαστικά κ.ά. Πολύ συχνά συναντούμε τους ευγενείς να διαμαρτύρονται για την καταπάτηση των δικαιωμάτων τους από τους κυβερνήτες ή την καταστράτηγηση του προνομίου τους να εκλέγουν τους τοπικούς αξιωματούχους. Οι Κύπριοι ζητούν να εκδικάζονται οι σοβαρές υποθέσεις σε πρώτο βαθμό στη νήσο και κατόπιν να γίνεται προσφυγή στη

μητρόπολη. Παράπονο εκφράζει και ο λαός της Μονεμβασίας, επειδή ο κυβερνήτης παραμελεί το καθήκον του να κατεβαίνει από το κάστρο δύο φορές την εβδομάδα, για ν' ακούει τα αιτήματά τους.

Στο πλαίσιο της πολιτικής που εφάρμοσε η Βενετία απέναντι στις λαϊκές ελευθερίες, σε συνάφεια προς τα προνόμια κάθε τόπου, τοποθετείται και η παρουσία στις κτήσεις αρχόντων με κάποια λαϊκή, μπορούμε να πούμε, προβολή. Στην Κύπρο συναντούμε τους ομωτούς (1-2 σε κάθε χωριό), στην Κέρκυρα τους γέροντες (vecchiardi), στο Ναύπλιο μνημονεύεται ένας πρωτόγερος και στη Σκύρο εκλέγονται κάθε τρία χρόνια τέσσερεις γέροντες (seniores). Εξάλλου, η εισδοχή Ελλήνων σε διάφορες κατώτερες διοικητικές θέσεις, κυρίως στις οικονομικές υπηρεσίες, έγινε αφορμή να δημιουργηθεί κλίμα συνεργασίας μεταξύ Βενετών και Ελλήνων. Ακόμη, η πρώτοι χρησιμοποιούν τους δεύτερους για τη συλλογή πληροφοριών σε κάθε καιρό πολέμου, όσο και ειρήνης, ή για τη διεκπεραίωση λεπτής φύσεως αποστολών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Θεόδωρος Παλαιολόγος, που υπηρέτησε πιστά την Βενετία επί πενήντα χρόνια και τιμήθηκε για το έργο του με ξεχωριστές για υπήκοο διακρίσεις. Έτσι σχηματίζεται σιγά σιγά μιά κατηγορία Ελλήνων που εισχωρούν στη δημόσια ζωή με περισσότερο ή λιγότερο υπεύθυνες θέσεις, που θα ωφελήσουν γενικότερα τον Ελληνισμό, όπως παρόμοια παρατηρείται και στα τουρκοκρατούμενα μέρη. Μια παρατήρηση θα μπορούσε στο σημείο αυτό να γίνει, είναι ότι στις Βενετικές κτήσεις λαβαίνει χώρα ουσιαστικός συγχρωτισμός μεταξύ κατακτητή και υποτελών, με τη δημιουργία μιας διαφυλετικής, αν είναι θεμιτή η έκφραση, κοινωνικής τάξεως σε αστικό επίπεδο, πράγμα που επιτρέπει να γεννηθεί ένας εγχώριος πολιτισμός με ελληνικά και βενετικά στοιχεία. Το φαινόμενο αυτό δεν απαντάται στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Όσον αφορά, τέλος, τα κοινοτικά προνόμια που οι Τούρκοι έχουν παραχωρήσει σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας, αντίστοιχα των οποίων δεν έχουμε στο βενετικό χώρο, σημειώνουμε ότι η έλλειψη αυτή αντισταθμίζεται με τον οικονομικό φιλελευθερισμό και τις αστικές ελευθερίες που εγγυάται για τους υπηκόους της η Βενετική Δημοκρατία.

Το πνεύμα της αμοιβαίας προσεγγίσεως, που με τον καιρό επικράτησε, δείχνει ο σεβασμός των Βενετών προς τα τοπικά έθιμα και η θέλησή τους να μην διαταράξουν το ρυθμό ζωής της κάθε αποικίας, έστω και αν αυτός ήταν ξένος προς την δική τους νοοτροπία. Στη Σκύρο ο ρέκτορας σημειώνει με έκπληξη ότι οι κάτοικοι του νησιού εργάζονται ουσιαστικά μόνο δύο μέρες την εβδομάδα. Η Κυριακή είναι αργία, η Δευτέρα αφιερώνεται στο κρασί, η Τρίτη και η Τετάρτη είναι εργάσιμες, η Πέμπτη αφιερώνεται στα σιτηρά, ενώ η Παρασκευή και το Σάββατο είναι για τους παντρεμένους και αυτές ημέρες αργίας. Οι Βενετοί δεν επιμένουν ν' αλλάξουν τις συνήθειες του πληθυσμού. Στην Κρήτη, κατά τον καταρτισμό των εορτάσιμων ημερών οι Αρχές έλαβαν υπόψη χωρίς διάκριση τις θρησκευτικές ανάγκες Ορθοδόξων και Καθολικών. Η Κυριακή είναι η μόνιμη αργία όλου του χρόνου. Οι άλλες ημέρες αργίας είναι: Μαρτίου 25 Ευαγγελισμού - Απριλίου 23 Αγίου Γεωργίου, 25 Αγίου Μάρκου - Μαΐου 1 Αποστόλων Φιλίπου και Ιακώβου, 3 Ευρέσεως Τιμίου Σταυρού, 9 Παναγίας της Piazza (τοπική εορτή), 10 εορτή των λουλουδιών (ημιαργία) - Ιουνίου 24 Αγ. Ιωάννου Βαπτιστού, 29 Αγ. Πέτρου και Παύλου - Ιουλίου 2 Αγ. Ζώνης Θεοτόκου, 22 Αγ. Μαγδαληνής (αργούν μόνο τα δημόσια γραφεία), 25 Αποστ. Ιακώβου - Αυγούστου 6 Μεταμορφώσεως, 10 Αγ. Λαυρεντίου, 15 Κοιμήσεως Θεοτόκου, 16 Αγ. Ρόκκου, 24 Αποστ. Βαρθολομαίου, 29 Αγ. Ιωάννου Προδρόμου - Σεπτεμβρίου 8 Γενεθλίων Θεοτόκου 14 Υψώσεως Τιμίου Σταυρού, 21 Αποστ. Ματθαίου (αργούν μόνο τα δημόσια γραφεία), 29 Αρχαγγέλων Μιχαήλ, Γαβριήλ και Ραφαήλ, 30 Αγ. Ιερωνύμου - Οκτωβρίου 2 Αγ. Νείλου, 4 Αγ. Φραγκίσκου, 8 Αγ. Πελαγίας, 18 Αποστ. Λουκά Ευαγγελιστού, 26 Αγ. Δημητρίου, 28 Αγ. Συμεώνος - Νοεμβρίου 1 Αγίων Πάντων, 9 Αγ. Παρασκευής, 11 Αγ. Μαρτίνου (αργούν μόνο τα δημόσια γραφεία), 21 Εισοδίων της Θεοτόκου, 25 Αγ. Αικατερίνης, 30 Αποστ. Ανδρέα - Δεκεμβρίου 4 Αγ. Βαρβάρας, 6 Αγ. Νικολάου, 8 Αμιάντου Συλλήψεως Θεοτόκου, 13 Αγ. Λουκίας, 21 Αποστ. Θωμά, 25 Γεννήσεως Χριστού, 26 Αγ. Στεφάνου. Λείπουν από το έγγραφο οι αργίες των μηνών Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου.

Το κοινωνικό καθεστώς του βενετικού κράτους, όπως και των άλλων της εποχής, χαρακτηρίζουν η ανισότητα και η καταπίεση των ασθενέστερων, που

επωμίζονται τα περισσότερα οικονομικά βάρη. Το πρακτικό όμως πνεύμα που διέπει την άρχουσα τάξη, οι ίδιοι οι θεσμοί που εξελίχθηκαν εμπειρικά στο πλαίσιο μιας στιβαράς κεντρικής εξουσίας, παρέχουν τις αναγκαίες δικλίδες για την εκτόνωση ή την αποτροπή επικίνδυνων καταστάσεων. Η μεσαία τάξη είναι ασφαλέστερη στα βενετοκρατούμενα εδάφη παρά στις τουρκοκρατούμενες περιοχές.

γ) Τα κοινωνικά αίτια της επανάστασης του
Γεωργίου Καντανολέου στην Κρήτη
(1523-1528)

Κατά την τρίτη δεκαετία του ΙΣΤ' αι. έλαβε χώρα στο νομό των Χανίων της Κρήτης η επανάσταση του Καντανολέου ή Λυσσογιώργη, που είχε γεννήσει παλαιότερα πολλά ερωτηματικά στους ιστορικούς και είχε συνδεθεί με το επεισόδιο των "Κρητικών Γάμων". Τα τελευταία όμως χρόνια λύθηκε το πρόβλημα της ορθής χρονολογήσεώς της και συγχρόνως έγινε γνωστή η πραγματική εξέλιξη των γεγονότων. Εμείς, για να μη προβούμε απλώς σε επαναλήψεις, θα διεξέλθουμε στις γενικές της μόνο γραμμές την όλη πορεία της επαναστάσεως, επιμένοντας μόνο στα στοιχεία που προσκόμισαν οι νεώτερες έρευνες.

Ο πληθυσμός των Σφακιών και γενικότερα του νοτιοανατολικού τμήματος του νομού των Χανίων κυριαρχείται σε όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας από ισχυρό πνεύμα αυτονομίας, το οποίο υπέβαλε και συντηρούσε μια διαρκή κατάσταση κρυφής ανταρσίας. Λίγα χρόνια πριν από την επανάσταση του Καντανολέου οι βενετικές αρχές απαγορεύουν την οπλοφορία και επικηρύσσουν τις οικογένειες των Λιγνών και Ψαρομιλίγγων, καταβάλλοντας μια ακόμη προσπάθεια να υποτάξουν την περιοχή. Το 1523 όμως φαίνεται πως η κατάσταση είχε υπερβεί τα συνήθη όρια και πως είχαν σημειωθεί μεταξύ του πληθυσμού εκδηλώσεις φανεράς πλέον ανταρσίας. Σε γράμμα σταλμένο από τα Χανιά αναφέρεται ότι 600 άνδρες είχαν καταλάβει την περιοχή Κεραμειών, που καθόλου δεν δέχονταν να παραδώσουν στους φεουδάρχες τη νόμιμη προσφορά σε προϊόντα. Οι Βενετοί έδωσαν τότε στους κατοίκους προθεσμία ενός έτους για την επάνοδό τους στη νομιμότητα. Οι Αρχές δεν έκριναν σκόπιμο να επιβάλουν την τάξη με τη βία, γιατί φοβούνταν μήπως το γεγονός γίνει γνωστό στους Τούρκους, που θα μπορούσαν να επωφεληθούν από την αναταραχή. Το έγγραφο δεν μνημονεύει το όνομα του Καντανολέου μεταξύ των επαναστατών, μπορούμε όμως να θεωρήσουμε το γεγονός σαν την έναρξη της επαναστάσεως.

Το κίνημα σιγά σιγά πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις και ο έλεγχός του άρχισε να ξεφεύγει από τα χέρια των Βενετών. Η εκτέλεση δύο Σφακιανών αρχηγών, των Μανώλη και Γιάννη Σαρακηνού, δεν ωφέλησε σε τίποτε. Σ' όλο το 1526 και το πρώτο εννεάμηνο του 1527 η Βενετία διστάζει ν' αναλάβει δράση, επειδή δεν είχε στη διάθεσή της επαρκείς στρατιωτικές δυνάμεις για την καταστολή της ανταρσίας. Στα τέλη Οκτωμβρίου 1527 παίρνεται η απόφαση να εκκινήσει ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Ιερώνυμος Coper για την κατάπνιξη της επανάστασης. Το εκστρατευτικό σώμα δεν πρέπει να ξεπερνούσε τους 1500 άνδρες, μεταξύ των οποίων υπήρχαν 200 τυφεκιοφόροι (schiorpetteri). Οι αντίπαλες δυνάμεις των επαναστατών δεν πρέπει να υπερέβαιναν τους 2.000 άνδρες. Ο Coper κατορθώνει μέσα σε ένα μήνα, το Νοέμβριο 1527, την κατάπνιξη του κινήματος και την εξόντωση του αρχηγού του. Μικροομάδες μόνο εξακολούθησαν να δρουν για λίγο ακόμη χρόνο. Τον Ιανουάριο 1528 ένας ντόπιος, ο Ιωάννης Τζελαΐτης (Celaiti), συνέλαβε κοντά στο χωριό Ροδοβάνι και παρέδωσε στους Βενετούς τους Γεώργιο Χορτάση του Ιωάννη, Ανδρόνικο Χορτάση (αδελφό του) και Λέοντα Θεοτοκόπουλο του Γεωργίου, κατοίκους των Λάκκων, που κρεμάστηκαν.

Για την πρόληψη κάθε μελλοντικής αναζωπυρώσεως των ταραχών η Βενετία εξόρισε στην Κύπρο και σε νησιά του Αιγαίου 592 άτομα και απαγόρευσε την κατοίκηση στα επαναστατημένα χωριά. Διώχθηκαν ακόμη και 1050 Κόντοι που είχαν δηλώσει υποταγή. Παρά τα κατασταλτικά μέτρα που εφαρμόστηκαν, λίγους μόνο μήνες μετά την καταστολή του κινήματος μερικοί εξόριστοι επιχειρούν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Τον Απρίλιο 1528 ένα καράβι με κυβερνήτη τον Ιωάννη Βαπτιστή Gritani πήρε 18 μέλη της οικογένειας των Κόντων, που είχαν περιορισθεί στην Πάφο, για να τα μεταφέρει αντί πληρωμής 4 δουκάτων το άτομο, στην Κρήτη. Τελικά τρεις από τους φυγάδες αρρώστησαν, τέσσερεις αποβιβάστηκαν στη Σίκινο και μόνο ένδεκα έφθασαν στον προορισμό τους. Επίσης, τον ίδιο καιρό ο κυβερνήτης της γαλέρας Gritti απέλυσε τους κωπηλάτες, που ήταν επαναστάτες, και τους αποβίβασε στη Σητεία. Την 2 Μαΐου 1528 άλλο καράβι, ιδιοκτησίας του Αλοΐσιου Darmer, με πλοίαρχο τον Γεώργιο de Polo, μετέφερε από την Κύπρο, στη Σητεία πέντε εξόριστους. Η λαθραία επιστροφή συνεχιζόταν παρά

τα σκληρά μέτρα που είχαν ληφθεί και τον απαγχονισμό ορισμένων στο Ρέθυμνο. Τον Μάρτιο 1529 η βενετική Γερουσία απέκλεισε τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου επιείκειας. Με τον καιρό όμως η περιοχή Αλικάμπου άρχισε να κατοικείται από τους παλαιούς κατοίκους, που στα 1536 ζήτησαν πλέον επίσημα την εγκατάσταση στην πατρίδα τους. Τότε εκδηλώθηκε από μέρους των Βενετών η σκέψη να νοικιασθούν όλα τα κτήματα των επαναστατών που είχαν δημευθεί. Η ετήσια απόδοσή τους υπολογίστηκε τότε σε 900 (ή 600 κατ' άλλους) μίζούρες σιταριού (17.000 ή 11.400 λίτρα), το ζήτημα όμως δεν είχε συνέχεια.

Η επανάσταση κατεστάλη, όπως είδαμε, από στρατιωτικής πλευράς σε σύντομο χρονικό διάστημα. Η ήττα όμως στο πεδίο της μάχης δεν πτόησε τον πληθυσμό, που ποτέ δεν συνθηκολόγησε με τους κατακτητές. Το 1594 ο διοικητής Φίλιππος Pasqualigo αναφέρει ότι οι κάτοικοι εξακολουθούν τις βιαιοπραγίες και δεν υποτάσσονται σε κανένα. Στη διαρκή έξαψη των πνευμάτων συνέβαλλαν από τη μιά μεριά η συμπεριφορά των Βενετών, που υπήρξαν ιδιαίτερα σκληροί απέναντι στους επαναστάτες, και από την άλλη η ασυνέπεια που τήρησαν οι ίδιες οι Αρχές προς όλες τις υποσχέσεις, που είχαν δώσει σε όσους από τους κατοίκους συνεργάστηκαν μαζί τους.

Στο κίνημα αυτό, που έλαβε το όνομα του αρχηγού του Γεώργιου Καντανολέου και είχε ως επίκεντρο την επαρχία Σελίνου και τη γειτονική περιοχή των Σφακίων, έχουν δοθεί διαφορετικές ερμηνείες από τους ιστορικούς. Άλλοι υποστηρίζουν ότι αιτία ήταν οι καταχρήσεις των τοπικών Βενετών υπαλλήλων και η βάνανυση συμπεριφορά τους, άλλοι προσδίδουν στο γεγονός εθνικό χαρακτήρα, θεωρώντάς το σαν εκδήλωση αυτονομιστικής τάσεως των κατοίκων, και, τέλος, τρίτοι το εμφανίζουν σαν υπόθεση που ενδιέφερε τους τοπικούς άρχοντες (αρχοντορρωμαίους). Τα πραγματικά αίτια νομίζουμε ότι πρέπει να αναζητηθούν και στους τρεις αυτούς παράγοντες. Οι Κρήτες ποτέ δεν ανέχθηκαν τη ξένη κατοχή και πάντοτε προσπαθούσαν να την αποτινάξουν. Την εποχή αυτή η κακοδιοίκηση φαίνεται ότι είχε λάβει διαστάσεις, πράγμα που επέτεινε τη δυσφορία του πληθυσμού, που βρήκε τους φυσικούς του αρχηγούς κατά την εκδήλωση της ανταρσίας μεταξύ των τοπικών γεναρχών. Έτσι ο Γεώργιος Καντανολέος δεν είχε κανένα τίτλο

παλαιάς ευγένειας, ήταν ένας απλός οπλαρχηγός της γενιάς του, ούτε πάλι συναντούμε μεταξύ των επαναστατών το όνομα κάποιου αρχοντορρωμαίου. Για το λόγο αυτό η τρίτη υπόθεση, που προσπαθεί ν' αποδώσει το κίνημα σε υποκίνηση της ανώτερης τάξεως, των ευγενών του τόπου, φαίνεται η ασθενέστερη. Κατά τη γνώμη μας το κίνημα ήταν καθαρά λαϊκό, με καθορισμένα και σαφή αιτήματα, το μετριασμό των φόρων και την παύση των αυθαιρεσιών των Βενετών υπαλλήλων. Ίσως οι κάτοικοι απέβλεπαν και στην απόκτηση κάποιας τοπικής αυτοδιοικήσεως. Δεν φαίνεται πάντως να υπήρχε στο πρόγραμμα των επαναστατών κάποιο σχέδιο γενικού ξεσηκωμού της Κρήτης, πράγμα αδύνατο για την εποχή. Το κίνημα είχε τοπικό χαρακτήρα και η παροχή ορισμένων φορολογικών απαλλαγών θα μπορούσε να το είχε αποσοβήσει. Αυτό καταφαίνεται από την εκούσια παράδοση πολλών επαναστατών, ύστερα από τη παροχή διαφόρων υποσχέσεων από μέρους των Βενετών.

Το ερώτημα που εύλογα προκύπτει είναι, γιατί δεν παρουσιάστηκαν και στις άλλες περιοχές της βενετοκρατούμενης Ελλάδας κινήματα, αφού παντού οι συνθήκες διαβιώσεως του ελληνικού στοιχείου ήταν οι ίδιες; Το γεγονός αυτό πρέπει νομίζουμε ν' αποδοθεί στον φιλήσυχο χαρακτήρα των κατοίκων των άλλων περιοχών σε σύγκριση με τους Κρήτες και στη διαφορετική διαμόρφωση του εδάφους. Ούτε η Κύπρος προσφέρεται για μεγάλης εκτάσεως ανταρτοπόλεμο, τουλάχιστο με τα μέτρα της εποχής εκείνης. Στις άλλες βενετικές κτήσεις οι κάτοικοι έβρισκαν διέξοδο από τις καταπιέσεις με τη φυγή σε γειτονικές τουρκοκρατούμενες περιοχές ή στην Ιταλία.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΝ ΙΣΤ' ΑΙΩΝΑ

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μισό αιώνα περίπου μετά την Αλωση, είναι αναγκασμένο ν' αντιπαλαίει προς οικονομικές δυσκολίες και ν' αγωνίζεται να διαφυλάξει τα προνόμιά του. Το 1537 ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Α' κατοχυρώνει και πάλι την ελευθερία της λατρείας, την οποία από την εποχή της Αλώσεως είχαν επιτύχει οι χριστιανοί υπήκοοί του. Η Καθολική Εκκλησία, αντίθετα, υπό την ηγεσία του Ιουλίου Β', του Λέοντα Γ' και του Κλήμεντα Ζ' διατηρεί ακμαίες τις δυνάμεις της· παρά τις εσωτερικές αδυναμίες και την κρίση που σοβεί και θα ξεσπάσει σε λίγο με την αποσχίση των Λουθηρανών. Η Ορθοδοξία είναι υποχρεωμένη να δίνει αγώνα οπισθοφυλακής για να διατηρήσει απλώς τα κεκτημένα, ενώ οι Δυτικοί με την κοσμική εξουσία που κατέχουν, δεσπόζουν στον ευρωπαϊκό χώρο.

Το μεγάλο θέμα που απασχολεί, συγκλονίζει και διαιρεί, θα λέγαμε, την Ορθόδοξη Εκκλησία, αλλά και τον Ελληνισμό γενικότερα των βενετικών κτήσεων, είναι η μορφή που πρέπει να λάβουν οι σχέσεις με τους Καθολικούς. Γιατί το πρόβλημα δεν είναι αποκλειστικά εκκλησιαστικό, αλλά έχει διττή πολιτικο-θρησκευτική υπόσταση. Την περίοδο αυτή που ο Ελληνισμός δεν έχει καμία ανεξάρτητη πολιτική αντιπροσώπευση και η Εκκλησία έχει ως ένα σημείο αντικαταστήσει την κρατική εξουσία, η υπαγωγή στο ένα ή στο άλλο δόγμα αποκτά συνάμα φυλετικό, εθνικό, χαρακτήρα. η αποδοχή του Καθολικισμού συνεπάγεται, αν και αυτό δεν είναι απόλυτο, τη βαθμιαία γλωσσική αφομοίωση και τη συνεργασία με τον κατακτητή· υπό το πρίσμα αυτό δεν είναι δύσκολο να κατανοηθούν όλες οι προστριβές και ανώμαλες καταστάσεις που δημιουργήθηκαν γύρω από το εκκλησιαστικό.

Στη Βενετική Δημοκρατία η Εκκλησία είναι χωρισμένη από το κράτος, το οποίο δεν επέτρεπε ανάμιξη στα εσωτερικά του. Με την ιδιαίτερη όμως σημασία που έχει προσλάβει στις αποικίες η θρησκευτική τοποθέτηση του κάθε ατόμου, οι Βενετοί είναι αναγκασμένοι από τα πράγματα να πάρουν προληπτικά μέτρα απέναντι στους Ορθοδόξους και να μεροληπτούν υπέρ του

λατινικού κλήρου. Τα οικονομικά προνόμια που παραχωρήθηκαν στους λατίνους ιεράρχες και στα μοναστήρια ερμηνεύονται από την ανάγκη ν' αποκτήσει το κράτος ευρύτερες βάσεις με την παρουσία πολυπληθών μοναχικών ταγμάτων, κατακτώντας με τον τρόπο αυτό και τη συμπάθεια του Πάπα. Η υποστήριξη της Καθολικής Εκκλησίας ήταν αναγκαία στους αποίκους, που βρίσκονταν σε ξένο και εχθρικό μερικές φορές περιβάλλον. Εξάλλου, η ευμενής διάθεση των Βενετών προς τον Καθολικισμό εύκολα κατανοείται, αφού αυτή είναι η πατρική θρησκεία τους. Για τον έλεγχο λοιπόν του ντόπιου ορθόδοξου κλήρου των κτήσεων και την πρόληψη κάθε εθνικής του πρωτοβουλίας, η Βενετία κατάργησε από τη εποχή ήδη της κατακτήσεως, όλες σχεδόν τις επισκοπικές έδρες που υπήρχαν στις ελληνικές περιοχές, στερώντας έτσι τον πληθυσμό από τους φυσικούς του αρχηγούς. Τα χρόνια αυτά ορθόδοξες επισκοπές υπάρχουν στην Κεφαλληνία, Μονεμβασία, Σκύρο και Κύπρο. Τις υπόλοιπες κτήσεις διοικούσαν πρωτοπαπάδες. Ο αρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας έχει την υποχρέωση να χειροτονεί τους ιερείς της Κρήτης, που από το 1509 όμως πήγαιναν στην Κόρινθο, αν και αυτό γινόταν κατά παράβαση των διαταγών της Γερουσίας. Η Βενετία πρόσεχε πολύ να μη χειροτονούνται ιερείς, που υπηρετούσαν στις κτήσεις, σε ξένα μέρη, για να μην υφίστανται την επίδραση της ελλαδικής Εκκλησίας. Το 1506 δίδεται χάρη σε τέσσερεις κληρικούς (πιθανώς από την Κρήτη) που είχαν φυλακισθεί στη Μονεμβασία, επειδή χειροτονήθηκαν σε τουρκοκρατούμενη περιοχή (ίσως στην Κόρινθο). Εκτός από την αυστηρή παρακολούθηση των κινήσεων των κληρικών έχουν ληφθεί μέτρα και για τον αριθμό τους. Στην Κύπρο καθορίζεται με ακρίβεια η αριθμητική δύναμη των εφημερίων. Τα μικρά χωριά πρέπει να έχουν ιερέα με βοηθό, στα χωριά με 30-60 σπίτια θα υπάρχουν δύο ιερείς με τους βοηθούς τους και τέλος στα κεφαλοχώρια θα υπηρετούν τρεις ιερείς. Το 1509 ορίσθηκε να υπάρχει ένας μόνο εφημέριος σε κάθε χωριό της Κρήτης. Ιδιαίτερη σημασία απέδιδε η Βενετία στην παρουσία κληρικών από άλλες περιοχές, που θα μπορούσαν ίσως να υποδαυλίζουν θρησκευτικού ή εθνικού χαρακτήρα ταραχές. Ένας καλόγερος, που είχε σταλεί το 1516 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στα Χανιά, συνελήφθη από τις βενετικές αρχές. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι τη Βενετία ενδιέφερε βασικά η

νομιμοφροσύνη των υπηκόων της και επενέβαινε στα δογματικά ζητήματα όταν υπήρχε ο κίνδυνος να διασαλευθεί η δημόσια τάξη.

Η μορφή που έλαβε η σχέση των δύο Εκκλησιών στο δογματικό πεδίο και κατά την ποιμανση του πληθυσμού χαρακτηρίζεται από συνεχή οξύτητα. Και αυτό ήταν μπορούμε να πούμε φυσικό, αφού επρόκειτο για καθαρά ιδεολογικό αγώνα (όσο και αν υποκρύπτονταν κάποτε οικονομικά συμφέροντα). Η κεφαλή της Ορθοδοξίας, ο Οικουμενικός Πατριάρχης, στο διεκκλησιαστικό θέμα ακολούθησε απόλυτη στάση, απαγορεύοντας κάθε επικοινωνία μεταξύ των δύο δογμάτων. Η θέση αυτή δεν συμβιβαζόταν με την κατάσταση που καθημερινά αντιμετώπιζαν οι Ορθόδοξοι, τους οποίους έβλαπτε κάθε ακραία λύση. Από την πραγματικότητα λοιπόν αυτή ξεπήδησε η ανάγκη να βρεθεί ένας τρόπος συμβιβασμού και συνυπάρξεως, που δεν θα όξυνε τις αντιθέσεις, αλλά και δεν θ' απαλλοτρώνε τα δικαιώματα των Ορθοδόξων. Η Ορθόδοξη Εκκλησία των βενετοκρατούμενων περιοχών έχει να παρουσιάσει τον ΙΣΤ' αι. αρκετές εκκλησιαστικές προσωπικότητες, πράγμα που δεν αποδεικνύει κατάπτωση και καταπίεση εκ μέρους των Βενετών. Τώρα ακμάζουν οι δύο μετέπειτα Άγιοι της Επτανήσου, ο Άγ. Δημήτριος στη Ζάκυνθο και ο Άγ. Γεράσιμος στην Κεφαλληνία, ο δεινός θεολόγος Παχώμιος Ρουσάνος από τη Ζάκυνθο, ενώ στην Κρήτη τα πολυάριθμα μοναστήρια μαρτυρούν ακμαίο θρησκευτικό αίσθημα. Το παράδειγμα των ακραιφνών αυτών Ορθοδόξων δεικνύει με σαφή τρόπο, ότι για την διατήρηση καλών σχέσεων με τους Καθολικούς δεν ήταν υποχρεωτικός ο ασπασμός του αντιθέτου δόγματος ή η δήλωση "υποταγής", όταν μάλιστα υπήρχε η προστασία του βενετικού κράτους.

Το κύριο επιχείρημα με το οποίο προσπάθησαν οι Καθολικοί να υποτάξουν τον κλήρο και το λαό των κτήσεις ήταν η φλωρεντινή ομολογία, την οποία αυτοί θεωρούσαν σε ισχύ. Με το πνεύμα αυτό εκδόθηκαν οι βούλλες των ετών 1514 και 1521 του πάπα Λέοντα Γ' καθώς και οι άλλες του Κλημέντα Ζ', που κατοχύρωναν την ελευθερία των "ενωτικών", και έτσι αντιμετωπίστηκαν οι εφημέριοι του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων Βενετίας. Οι Δυτικοί απέμεναν να θεωρούν τους Ανατολικούς ως πιστούς άλλου "ρυθμού" (πίτο). Μ' αυτή λοιπόν την τακτική και με την ανοχή των Αρχών, που επέτρεπαν την προπαγάνδα όταν δεν ξέφευγε σε βίαιες ενέργειες, η Καθολική Εκκλησία

θέλησε να προσεταιρισθεί τους πληθυσμούς των κτήσεων. Παρ' όλες όμως τις προσπάθειες ελάχιστο μόνο τμήμα πήρε με το μέρος της. Το κληροδότημα του Βησσαρίωνα για τους δεκάξι ενωτικούς κληρικούς της Κρήτης δεν μπόρεσε να δημιουργήσει το κατάλληλο κλίμα στη νήσο. Το ίδιο συνέβει και στην Κύπρο, όπου υπήρξε επιβλητική η παρουσία των λατίνων ιερωμένων. Πολλές φορές η προπαγάνδα γινόταν πειστική, όπως στην Κύπρο το 1520, στην Ζάκυνθο και στην Κεφαλληνία το 1532, ώστε οι τοπικές αρχές να επιπλήξουν τον εκεί καθολικό επίσκοπο. Ακόμη στην επαγρύπνηση των πολιτικών αρχών οφείλουν την πνευματική τους ανεξαρτησία οι ορθόδοξοι ιερείς που υπάγονταν στον λατίνο αρχιεπίσκοπο Κρήτης. Δεν μπορούμε βέβαια ν' αρνηθούμε τη συμπάθεια με την οποία περιέβαλλε το κράτος τους ενωτικούς, αφού αυτοί ήταν πρόθυμοι να συνεργασθούν μαζί του. Γνωστό είναι το παράδειγμα του Αρσένιου Αποστόλη, που συγχωρείται για κάθε του παράπτωμα και υπέρβαση εξουσίας. Ετσι, παραβλέπεται η παράνομη εκ μέρους του διεκδίκηση του θρόνου της Ιεράπετρας, ο οποίος ανήκε στο Μάρκο Μουσσούρο. Τελικά βέβαια ο Αποστόλης δεν κατόρθωσε τίποτε, επειδή αντιστάθηκαν οι Κρητικοί, αλλά και δεν τιμωρήθηκε από τους Βενετούς. Επίσης, στους ανεπιούς ενός άλλου ενωτικού, του Ιωάννη Πλουσιαδηνού, χορηγήθηκαν κτήματα και δημόσιες θέσεις στην Κρήτη.

Τα πενιχρά όμως αποτελέσματα των Καθολικών ιερωμένων οφείλονται περισσότερο στη διαγωγή, που οι ίδιοι επέδειξαν, και στην έλλειψη αισθήματος ευθύνης κατά την άσκηση του λειτουργήματός τους. Διαρκώς η Γερουσία επισημαίνει και καταδικάζει τη μακροχρόνια απουσία των λατίνων επισκόπων από τις έδρες τους· στην Κύπρο το φαινόμενο αυτό είχε γίνει κανόνας, αλλά παρατηρείται και στις άλλες κτήσεις. Τα ήθη των ιερωμένων είχαν πέσει πολύ χαμηλά, χωρίς αυτό να προκαλεί πλέον αίσθηση. Οι εκκλησιαστικές λατινικές περιουσίες μεταβλήθηκαν σε πηγή συντηρήσεως των πτωχών φεουδαρχών της Κρήτης και της Κύπρου, παρεκκλίνοντας από τον αρχικό τους σκοπό. Το φαινόμενο της ανηθικότητας των ιερωμένων παρατηρείται και στον ορθόδοξο κλήρο, τουλάχιστο της Κύπρου. Σε έγγραφο του 1500 περιγράφονται η σιμωνία και η κατασπατάληση των μοναστηριακών περιουσιών, που χαρακτήριζαν την Ελληνική Εκκλησία.

Η Βενετική Πολιτεία, στο πλαίσιο του σεβασμού και της τιμής που επεφύλασσε στον ανώτερο, καθολικό και ορθόδοξο κλήρο, είχε παραχωρήσει στους εκκλησιαστικούς ηγέτες των κτήσεων το προνόμιο να προτείνουν την αποφυλάκιση καταδίκων κατά τις μεγάλες θρησκευτικές εορτές. Στο Ναύπλιο ο καθολικός επίσκοπος, ο πρωτοπαπάς των Ελλήνων και ο πρωτοπαπάς των Αλβανών υπέδειχναν την απελευθέρωση ενός κατάδικου τα Χριστούγεννα, το Πάσχα και την εορτή του Αγίου Μάρκου, προστάτη της Βενετίας. Στην Κέρκυρα ο ορθόδοξος κλήρος μπορούσε ν' αποδώσει την ελευθερία σε εξόριστους ή κατάδικους που είχαν εκτίσει το τρίτο της ποινής τους, με την ευκαιρία τεσσάρων εορτών: των Χριστουγέννων, των Θεοφανείων, της Μεγάλης Παρασκευής και του Αγίου Μάρκου. Το ίδιο προνόμιο είχε και ο κλήρος της Ζακύνθου-Κεφαλληνίας. Στην Κύπρο η λατινική αρχιεπισκοπή Λευκωσίας είχε το δικαίωμα ν' απελευθερώσει όσα νήπια "ευρετούς" αφήναν οι πάροικοι στην είσοδο του καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας.

Η εχθρότητα και καχυποψία, που χαρακτήριζαν κατά τα πρώτα χρόνια της βενετικής κατακτήσεως τις σχέσεις Καθολικών και Ορθόδοξων, άρχισαν με την πάροδο του χρόνου ν' αμβλύνονται. Με τη συμπαράσταση του κράτους δημιουργήθηκαν κοινές ευκαιρίες λατρείας και σε πολλούς ναούς συνυπήρχαν βωμοί και των δύο δογμάτων. Στην Κρήτη Λατίνοι και Έλληνες συλλειτουργούσαν τρεις φορές το χρόνο, τα Θεοφάνεια, των Αγίων Πάντων και του Αγίου Τίτου. Δεν ήταν ασυνήθιστο να βλέπει κανείς καθολικούς να εκκλησιάζονται σε ναό ορθόδοξο, κυρίως εκεί όπου δεν υπήρχε λατινικός, ενώ πολλοί προσχώρησαν στο ανατολικό δόγμα. Η Ορθόδοξη Εκκλησία των βενετοκρατούμενων περιοχών δεν ήταν βέβαια τόσο προστατευμένη σε θέματα δογματικής φύσεως, όσο συνέβαινε στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, διέθετε όμως μεγαλύτερη ίσως ελευθερία ασκήσεως της λατρείας. Η επαγρύπνηση που ήταν υποχρεωμένη να διατηρεί, για να προφυλάξει τους πιστούς της από την προπαγάνδα, την οδήγησε ν' αναζητήσει νέους τρόπους εκφράσεως, τόσο εξωτερικούς όσο και βαθύτερα πνευματικούς, ν' αναπτύξει μίαν πλούσια απολογητική, ενώ ταυτόχρονα είχε την δυνατότητα να είναι άμεσος δέκτης των ρευμάτων που επικρατούσαν στη Δυτική Ευρώπη.

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΤΟΝ ΙΣΤ' ΑΙΩΝΑ

Είναι γνωστό το υψηλό αίσθημα δικαίου που διακατείχε τη βενετική κρατική μηχανή, η οποία κατέβαλλε συνεχή προσπάθεια για την αδέκαστη απονομή της δικαιοσύνης. Οι διαταγές, που διαρκώς η μητρόπολη έστελνε, επιστούσαν την προσοχή των τοπικών κυβερνητών στη γρήγορη και δίκαιη εκδίκαση των υποθέσεων.

Η δικαιοσύνη δεν αποτελούσε στις βενετικές κτήσεις ξεχωριστή εξουσία, αλλά χρέη δικαστών εκτελούσαν οι τοπικές αρχές. Στην Κρήτη και στην Κύπρο οι κατώτεροι αξιωματούχοι δίκασαν τα ελαφρότερα παραπτώματα, ενώ οι βαριές ποινικές υποθέσεις παραπέμπονταν στην κεντρική κυβέρνηση των νησιών. Στην Κέρκυρα η κοινότητα είχε το προνόμιο να εκλέγει δύο δικαστές με ετήσια θητεία, τους *giudici annuali*, που επέλυαν διαφορές για αντικείμενα αξίας μέχρι 100 υπέρπυρα. Αυτοί αποτελούσαν την λεγόμενη *curia pinoi*, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι των ντόπιων και που υπήρχε σ' όλες τις μικρές κτήσεις, έστω και αν δεν γίνεται σαφής μνεία της στα έγγραφα. Τη δικογραφία προετοιμάζαν οι δημόσιοι δικηγόροι (*advocatores*), που ήταν ειδικοί υπάλληλοι, ή οι γραμματείς του κυβερνήτη. Στους διάδικους παρεχόταν το δικαίωμα εφέσεως. Στην Κύπρο και στην Κρήτη χρέη εφέτου εκτελούσαν αντίστοιχα ο Τοποτηρητής και ο Δούκας, ενώ στις άλλες κτήσεις οι υποθέσεις παραπέμπονταν σε αξιωματούχους με ανώτερο βαθμό. Οι Κερκυραίοι εφεσίβαλλαν στο Γενικό Διοικητή της Θάλασσας και οι Κεφαλλήνιοι στις Αρχές της Κέρκυρας. Η Σκύρος υπαγόταν στο Ναύπλιο, ενώ οι λοιπές κτήσεις του Αιγαίου (Μονεμβασία, Τήνος, Ναύπλιο) και τα Κύθηρα κατέφευγαν στην Κρήτη. Χρέη εφετών αναλάβαιναν και οι Επιθεωρητές της Ανατολής κατά τη διάρκεια της τακτικής τους περιόδου. Τέλος, οι κάτοικοι των κτήσεων μπορούσαν να προσφύγουν στην ίδια τη μητρόπολη, που επέιχε θέση, θα λέγαμε, ακυρωτικού δικαστηρίου.

Αναφέρουμε ως παράδειγμα τη διάρθρωση των δικαστικών σωμάτων στην Κέρκυρα, όπου έχουμε τρία σώματα: 1) Της ανώτατης διοίκησης (*reggimento*)

ή πραιτωριανό (pretorio). Σ' αυτό προήδρευε ο βάιλος με τους συμβούλους του. 2) Της υποδιοίκησης (prefetizio), όπου προΐσταντο ο βάιλος, οι σύμβουλοί του και ο προβλεπτής-καπιτάνος. 3) Των ενιαύσιων δικαστών, που ορίζονταν από το Συμβούλιο της γενικής συνέλευσης της κοινότητας. Οι ανακρίσεις διεξάγονταν από το γραμματέα του προβλεπτή με την παρουσία ενός από τους παραπάνω αξιωματούχους. Ο ενάγων την υπόθεση προκατέβαλλε τα δικαστικά έξοδα (cazati), που ήσαν καθορισμένα σε 2% για αντικείμενα αξίας 100-1000 δουκάτα, ενώ ο καταδικαζόμενος πλήρωνε τελικά τα έξοδα. Τα παραπάνω ίσχυαν με μικρές διαφορές σε όλες τις διοικήσεις των κτήσεων.

Στις αποικίες εφαρμόζοταν a rīogī η νομοθεσία που ίσχυε στη μητρόπολη. Με βάση πάντως τα προνόμια που είχε παραχωρήσει το βενετικό κράτος στους πληθυσμούς των κτήσεων, την αναγνώριση δηλαδή εκμέρους του κάποιου μορφής τοπικής αυτοδιοικήσεως, κυρίως όπου αυτή υπήρχε πριν από την κατάκτηση, μπορούμε να παραδεχθούμε με αρκετή σιγουριά ότι κατά την εκδίκαση διαφόρων μεταξύ Ελλήνων γινόταν δεκτό το ιθαγενές εθιμικό δίκαιο. Μια συγκεκριμένη πάνω στο θέμα αυτό μαρτυρία μας παρέχουν οι κεφαλαιώδεις διατάξεις που αφορούν τη Σκιάθο και τη Σκόπελο, οι οποίες είχαν δικαίωμα να κυβερνούνται σύμφωνα με "τα έθιμα και τους νόμους τους" (le usanze e leze sue). Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι σε περιπτώσεις ποινικού δικαίου επικρατούσε η βενετική νομοθεσία, ενώ αντίθετα στις υποθέσεις κληρονομικής ή αστικής (πολιτικής) φύσεως υπήρχαν περιθώρια και για την εφαρμογή του τοπικού δικαίου.

Οι βενετικοί νόμοι ήταν άτεγκτοι, όταν μάλιστα επρόκειτο για εγκλήματα που πρόσβαλλαν τα ήθη ή τη σωματική ακεραιότητα. Ιδιαίτερη αυστηρότητα επέδειχναν οι Αρχές στην τιμωρία των βλασφημιών ή εκείνων που πρόσβαλλαν το πρόσωπο του κυβερνήτη ή ακόμη εκδήλωναν αναρχική, κατά διαφόρους τρόπους, συμπεριφορά. Για την απόσπαση της ομολογίας κατά την διάρκεια της τακτικής ανακρίσεως γινόταν χρήση των βασανιστηρίων, όπως συνέβαινε σ' όλο το Μεσαίωνα, και εναντίον των ενόχων επισείονταν βαρείες ποινές. Ο τυφεκισμός, ο αποκεφαλισμός, η καταδίκη σε καταναγκαστικά έργα (όπως η υπηρεσία σε γαλέρα) και η πολυετής φυλάκιση ήταν από τα συνηθισμένα μέσα κολασμού. Εκείνους που προσπαθούσαν ν' αποφύγουν την τιμωρία με τη

φυγή, η Βενετία, όπως και τα άλλα κράτη, έπληττε με επικήρυξη (*bando*), πράγμα που ισοδυναμούσε με ισόβια σχεδόν εξορία. Μόνο η έμπρακτη μετάνοια και η προσφορά αξιόλογων υπηρεσιών στο κράτος μπορούσαν να επιφέρουν την απαλλαγή του ενόχου.

Από τις αξιόποινες πράξεις που συναντήσαμε στις αρχειακές πηγές, παραθέτουμε όσες προσ-φέρουν συνάμα και ειδήσεις για την κοινωνία της εποχής και παράλληλα φανερώνουν την ευαισθησία της βενετικής δικαιοσύνης. Το 1506 στη Μονεμβασία καταδικάστηκε σε εξορία και δήμευση της περιουσίας του ο Παύλος *Calutius* (Καλούτσης) για βιασμό. Στην Κρήτη επικηρύχθηκε ο Θεόδωρος Πασχαλόπουλος, επειδή είχε προβεί σε πειρατικές επιδρομές με το καράβι του και ύστερα κατέφυγε στη Μονεμβασία. Εκεί φιλονίκησε με κατοίκους και τον φόνευσε ο Σοφιανός Ευδαιμονογιάννης, που δεν τιμωρήθηκε, γιατί ο Πασχαλόπουλος ήταν επικηρυγμένος. Το 1511 στα Κύθηρα επικηρύχθηκαν οι Μάνος Κρητικός, Θεόδωρος Κιγάλας, Μανώλης Ευδαιμονογιάννης του Παύλου και Δημήτριος Σάμιος του Θεοδώρου, οι οποίοι λήστεψαν και φόνευσαν τον *Toloito Stratico* (Στρατηγό). Το 1517 επικηρύχθηκε ο Δημήτριος Παντής, ναυτικός από την Κέρκυρα, για την συμμετοχή του στην πειρατεία. Την ίδια τύχη είχαν και οι Ζακύνθιοι ναυτικοί Θεοδωρής *Corythus* (Κόρυθος) λεγόμενος Χορτάτσης (*Cortace*), πλοί-αρχος, Δημήτριος Παναγιώτης και *Scapagallus*, που εφόνευσαν τον Αλβανό ναυτικό Γεώργιο *Bagariotum*. Το 1519 επικηρύχθηκαν στο Χάνδακα οι ιερόσυλοι που παραβίασαν το ναό του Αγίου Τίτου και όσοι επωφελήθηκαν από την πυρκαϊά καταστημάτων της αγοράς, για να προβούν σε λεηλασίες. Στα Κύθηρα επικηρύχθηκε το 1535 ο Γεώργιος *Cachassa*, που δραπέτευσε από τις φυλακές τραυματίζοντας τον φρουρό. Από το Ναύπλιο προέρχεται η είδηση για μιά παράβαση, που έκαμε ο Ιωάννης Ζυγομαλάς που υπηρετούσε στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Ο τέως γραμματέας της πόλεως Μάρκος *Muriani* αναφέρει στη βενετική Γερουσία ότι ο Ζυγομαλάς είχε παραποιήσει δημόσιο έγγραφο, πετυχαίνοντας με τον τρόπο αυτό ν' απαλλάξει τον Κορνήλιο Μόρμορη, που ήταν γαμβρός του, και τον Γεώργιο Μαλαμεζούρα από οφειλές τους στο δημόσιο. Ο *Muriani* ζητεί την τιμωρία του ενόχου. Τέλος, από την Κρήτη έχουμε την πληροφορία ότι διάφοροι εγκληματίες και κλέπτες κατέφευγαν στα μοναστήρια, για ν' αποφύγουν την καταδίωξη των Αρχών.

Η απονομή της δικαιοσύνης από τους αξιωματούχους των κτήσεις δεν ήταν στην πράξη τόσο άμεμπτη, όσο το ζητούσε η μητρόπολη. Το πάθος του γρήγορου πλουτισμού εξωθούσε τους δημόσιους υπαλλήλους σε χρηματισμό, με αποτέλεσμα την καταπίεση των κατοίκων. Από την Μονεμβασία, την Κέρκυρα και την Κύπρο φθάνουν σε έντονο ύφος προς την Γερουσία διαμαρτυρίες, για τα υπέρογκα δικαστικά τέλη που είχαν επιβληθεί. Οι Κύπριοι απαιτούν τη γρήγορη και στα όρια τακτής προθεσμίας εκδίκαση των υποθέσεων και προτείνουν τον διπλασιασμό των δικάσιμων ημερών από δύο σε τέσσερις το μήνα, ώστε να υπάρχει δικαστήριο κάθε Σάββατο. Οι κάτοικοι του Ναυπλίου παραπονούνται για τη συμπεριφορά του κυβερνήτη τους και παρακαλούν να εκδίδονται γραπτώς οι αποφάσεις, για να μπορούν να τις εφεσιβάλλουν. Το 1505 οι Κερκυραίοι πέτυχαν το δικαίωμα να συμβουλευούνται τις δικαστικές αποφάσεις, καταβάλλοντας ένα άσπρο.

Παρ' όλες τις καταχρήσεις των δικαστικών υπαλλήλων, που παρουσιάζονταν αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, και τις ανωμαλίες κατά την εκδίκαση των υποθέσεων, η απονομή της δικαιοσύνης στα βενετικά εδάφη παραμένει σε σχετικά υψηλό επίπεδο. Η χαλάρωση των ηθών, που παρατηρείται από τον ΙΣΤ' αι. στη βενετική κοινωνία, είχε τον αντίκτυπό της στις αποικίες. Το κράτος είχε πάντως προβλέψει με ευθυκρισία τον τακτικό έλεγχο των ποικίλων τοπικών αξιωματούχων και, όπου η διοίκηση χώλαινε, επενέβαινε η μητρόπολη για να επανορθώσει ή να τιμωρήσει τις παραβάσεις. Οπωσδήποτε οι κατώτερες τάξεις και περισσότερο οι Έλληνες αισθάνονταν εντονότερα τις αδικίες των Αρχών και δεν είχαν πάντα την ευχέρεια να υπερασπισθούν τα δικαιώματά τους. Η ανισότητα όμως αυτή είχε περισσότερο ταξικό παρά φυλετικό χαρακτήρα.

Η ΥΓΕΙΑ ΤΟΝ ΙΣΤ' ΑΙΩΝΑ

Η Βενετική Δημοκρατία ήταν μιά από τις πιό προηγμένες χώρες της Δύσεως, άν όχι η πρώτη, στον τομέα της δημόσιας υγείας. Την οργάνωση καλής υγειονομικής υπηρεσίας επέβαλαν οι δυσμενείς όροι του περιβάλλοντος, τους οποίους είχε να αντιμετωπίσει η μητρόπολη του κράτους. Επειδή ήταν κτισμένη σε τέναγος, η Βενετία έπρεπε να τηρεί αυστηρά μέτρα υγιεινής, για ν' αποτρέψει τον κίνδυνο μολύνσεων και επιδημιών. Από τη Βενετία έλαβε το διεθνές του όνομα το Λοιμοκαθαρητήριο, το Λαζαρέτο, και στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας η ιατρική επιστήμη έφθασε σε υψηλό επίπεδο.

Τα ίδια μέτρα προνοίας που είχαν ληφθεί στη μητρόπολη εφάρμοσε το κράτος και στις κτήσεις του. Οι Βενετοί άποικοι μετέφεραν στους τόπους εγκαταστάσεώς τους τη νομοθεσία που ίσχυε στην πρωτεύουσα και από τις πρώτες φροντίδες τους ήταν η εξεύρεση και διατήρηση επιτοπίως ιατρικού προσωπικού. Την εποχή αυτή οι γιατροί διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες: τους *circoici* (προφανώς από την ελληνική λέξη χειρουργός), που είχαν πρακτική εκπαίδευση και εκτελούσαν τις αφαιμάξεις, και τους *fisici* που ήταν κάτοχοι κάποιου πτυχίου, συνήθως πανεπιστημιακού. Και στις δύο κατηγορίες την πλειο-ψηφία αποτελούσαν οι Εβραίοι, που είχαν καλή φήμη, γιατί εφάρμοζαν τα κείμενα των Αράβων ιατρών. Οι ευγενείς και γενικότερα οι Βενετοί των κτήσεων είχαν το προνόμιο να υπηρετούνται από ιατρό που συντηρούσε το δημόσιο ταμείο. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι οι ίδιοι ιατροί θα περιέθαλπαν και τους αστούς και το λαό, έστω και αντί πληρωμής· μια μόνο ρητή μαρτυρία έχουμε, στο Ναύπλιο, για την πρόσληψη από το δημόσιο ιατρού, που ήταν υποχρεωμένος να επισκέπτεται δωρεάν όλους ανεξαιρέτα τους κατοίκους. Στην Κύπρο υπήρχαν έμμισθοι ιατροί, στη Λευκωσία και στην Αμμόχωστο, ενώ το 1522 οι κάτοικοι της Κερύνιας ζήτησαν και αυτοί ν' αποκτήσουν δικό τους. Στη Ζάκυνθο το 1509 υπηρετούσαν δύο ιατροί, όπως και στην Κέρκυρα το 1536, ενώ στο Ναύπλιο ως το 1516 υπήρχε Έλληνας ιατρός, που τον διαδέχθηκε κατόπιν ο γιός του. Άξιος προσοχής είναι ο

διορισμός, στο Ναύπλιο πάλι, δύο ιατρών, όταν η πόλη επολιορκείτο από τους Τούρκους το 1539· εκτός από το μισθό δόθηκε πρόσθετη βοήθεια για την αγορά των αναγκαίων ιατρικών εργαλείων.

Για την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος ήταν απαραίτητη η άδεια των Αρχών, η απόκτηση της οποίας δεν ήταν δύσκολη, όταν ιδίως έπρεπε ν' αντιμετωπισθούν επιδημίες. Ο μισθός των δημοσίων ιατρών ποίκιλλε ανάλογα με την πόλη στην οποία υπηρετούσαν. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που σώθηκαν, οι δύο ιατροί της Λευκωσίας έπαιρναν 600 δουκ. το χρόνο, της Αμμοχώστου 200 δουκ. και ο ιατρός του Ναυπλίου 48 δουκ. Το 1539 όμως ο μισθός των δύο ιατρών, που ήταν έτοιμοι να φύγουν για το Ναύπλιο σε καιρό πολέμου, ορίσθηκε στο σεβαστό ποσό των 20 δουκ. το μήνα για τον καθένα. Εκτός από τους έμμισθους ιατρούς υπήρχαν στα βενετοκρατούμενα μέρη μέρη, όπως είναι φυσικό, και ελεύθεροι, που τους πλήρωναν ιδιωτικά οι ασθενείς· οι πιά πολλοί συναντώνται στην Κρήτη. Με την βοήθεια των εγγράφων συντάξαμε κατάλογο των ιατρών που υπηρετούσαν στις κτήσεις κατά την πρώτη τριακονταετία του ΙΣΤ' αιώνα: Κρήτη: α) *ciroici*: *maistro* Aba hebreo, *maistro* Michiel Zanchani hebreo, Paulo Dandri, Luca Grusafi, Leo Cuse, Geruda Constantimo, *mastro* Gabriel, Anigliano, Manuso Curumalo, Michali Rozo, Manuso Flasco, Francesco Megino, Dimitri Curumali, Carpoforo, Bernardino de Rhodi· β) *fisici*: Mose Spagnol, *mastro* Hemanuel, Giorgio Rhoditi, ser Dimitri, Zuan Francesco Stopa, ser Salamon. Κύπρος: Zuane Todesco, Zorzi da Parma, και οι δύο *fisici* το 1501. Ναύπλιο: *maistro* Pantaleo *ciroico* το 1503, και Joanne Savoiano *fisico* το 1516 και ύστερα ο γιός του Ιάκωβος. Ζάκυνθος: Giorgio Gavrilopulo *fisico* και Bartholomeo Gavrioulo *ciroico* το 1509.

ΕΠΙΔΗΜΙΕΣ ΠΑΝΩΛΗΣ

1511 Ναύπλιο	1523 Ζάκυνθος
1523-1524 Κρήτη	1524 Ζάκυνθος

1525 Ζάκυνθος

1533 Κύπρος

1526 Ζάκυνθος

1581 Χανιά

1592 Κρήτη

Από τα πρώτα χρόνια της κατακτήσεως οι Βενετοί ίδρυσαν στις κτήσεις νοσοκομεία, για την περίθαλψη κατά πρώτο λόγο των στρατιωτών και των αποίκων και παράλληλα του υπολοίπου πληθυσμού, τα οποία όμως περισσότερο χρησίμευαν για την απομόνωση των μολυσμένων ατόμων σε περίπτωση επιδημίας. Νοσοκομεία, μικρότερα ή μεγαλύτερα, υπήρχαν σ' όλες τις αποικίες, τα καλύτερα όμως φαίνεται πως διέθετε η Κρήτη. Εκεί μαρτυρούνται νοσηλευτικά ιδρύματα από την εποχή της δ' σταυροφορίας, για την περιποίηση των προσκυνητών που πήγαιναν στους Αγίους Τόπους. Αναφέρονται δύο νοσοκομεία του Αγίου Αντωνίου, μέσα και έξω από το Χάνδακα, καθώς και άλλα στα Χανιά, στο Ρέθυμνο και στη Σητεία. Το 1536 το νοσοκομείο της Κέρκυρας είναι ερειπωμένο και γι' αυτό διατάχθηκε η κατασκευή καινούργιου κοντά στον Άγιο Σπυρίδωνα. Σ' όλα τα λιμάνια υπήρχε και το λοιμοκαθαρτήριο για την απομόνωση των ταξιδιωτών και την πρόληψη επιδημιών. Τα μοναστήρια δέχονταν τους πτωχούς ασθενείς, ενώ μοναχοί διοικούσαν συνήθως και τα κρατικά νοσοκομεία.

Στη γένεση και την εξάπλωση των επιδημιών συνέτειναν πολλοί λόγοι, η πλημμελής αποχέτευση, η μόλυνση ή η κακή ποιότητα του πόσιμου νερού, η έλλειψη καθαριότητας στους δημόσιους χώρους και ο συνωστισμός που υπήρχε στις πόλεις. Όλα αυτά, τους καλοκαιρινούς κυρίως μήνες, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση της φοβερώτερης μολυσματικής νόσου, της πανώλης (μορβο), που εξολόθρευσε κατά περιόδους ολόκληρους πληθυσμούς. Τραγική παρέμεινε η ανάμνηση της επιδημίας του 1523-1524 στην Κρήτη: Άρχισε από το Χάνδακα και παρ' όλα τα μέτρα που πάρθηκαν, εξαπλώθηκε στη γειτονική ύπαιθρο και ύστερα από ένα σχεδόν χρόνο έφθασε στα Χανιά και κάλυψε όλο το νησί, προκαλώντας πάνω από 25.000 θύματα.

Η φαρμακευτική επιστήμη είχε και αυτή προσεχθεί από το βενετικό κράτος. Οι φαρμακοποιοί είχαν ενωθεί σε ξεχωριστό σωματείο και η φήμη τους ήταν απλωμένη έξω από τα βενετικά σύνορα, σ' όλη την Ανατολή. Από σχετική απόφαση του 1539 της βενετικής Γερουσίας μαθαίνουμε ότι στο Ναύπλιο οι ασθενείς πλήρωναν τα φάρμακα, αν και η επίσκεψη του ιατρού ήταν δωρεάν.

Από το πλήθος των ιατρών που υπηρετούν στις βενετοκρατούμενες χώρες και από τη γενικότερη νοσοκομειακή πρόνοια που υπάρχει, όπως τα έγγραφα μας πληροφορούν, μπορούμε να θεωρήσουμε τους ελληνικούς πληθυσμούς αρκετά προστατευμένους στα θέματα της υγείας.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΝ ΙΣΤ' ΑΙΩΝΑ

α) Το εμπόριο.

Όπως συμβαίνει και για όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής του βενετικού κράτους, έτσι και για το εμπόριο υπάρχουν αυστηροί νόμοι που καθορίζουν τον τρόπο διεξαγωγής του. Κέντρο του εμπορίου όλης της αυτοκρατορίας είναι η μητρόπολη. Με βάση την αρχή της "κυριάρχου" (Dominante), όλα τα εμπορεύματα που εισέρχονται ή εξέρχονται από το κράτος πρέπει προηγουμένως να περάσουν από την Βενετία. Με τον τρόπο αυτό ασκείται συνεχής έλεγχος και κατακρατούνται για τις ανάγκες της μητροπόλεως τα απαραίτητα ή τα καλύτερα είδη, πριν επανεξαχθούν στα άλλα εδάφη της επικράτειας ή στο εξωτερικό. Η διακίνηση των εμπορευμάτων δια μέσου της μητροπόλεως επιτρέπει την είσπραξη διπλών φόρων εισαγωγής και εξαγωγής. Σταθεροί κανόνες ρυθμίζουν και τα χερσαία δρομολόγια των εμπορών και την κίνηση των πλοίων. Η αναχώρηση των εμπορών για την Ανατολή γίνεται υπό την επίβλεψη του κράτους. Για τις τρεις μεγάλες αγορές της Βυρηνού, της Αλεξάνδρειας και της Βορειοδυτικής Ευρώπης (γνωστής με το όνομα Φλάνδρα) σχηματίζονται κάθε χρόνο νηοπομπές (mude), που έχουν καθορισμένο δρομολόγιο και τόπους σταθμεύσεως. Αλλά και για τα εμπορικά που ταξιδεύουν μεμονωμένα υπάρχουν περιορισμοί. Κάθε καράβι που εισέρχεται και εξέρχεται από την Αδριατική θάλασσα πρέπει, μετά το 1502, να σταθμεύει στην Κέρκυρα ή στην Ζάκυνθο, όπου παίρνει το σχετικό πιστοποιητικό και ελέγχεται το φορτίο του. Σε αντίθετη περίπτωση οι Αρχές της μητροπόλεως θεωρούν το εμπόρευμα λαθρεμπορικό. Ειδικές, τέλος, διατάξεις καθορίζουν τη φόρτωση, τη συγκρότηση του πληρώματος και τη ζωή πάνω στο πλοίο.

Η σοφή νομοθεσία, που η Βενετική Δημοκρατία έχει θεσπίσει για την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας, κατόρθωσε επί τρεις σχεδόν αιώνες να δημιουργήσει πρώτα και να διατηρήσει στη συνέχεια ακμαία την εμπορική ζωή. Από το τελευταίο τέταρτο όμως του ΙΣΤ' αι. η εμπορική και ναυτική

κίνηση παρουσιάζει αισθητή κάμψη. Η νέα πολιτική κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στην Ανατολή (όπως αναλύσαμε στο εισαγωγικό κεφάλαιο) επιφέρει στασιμότητα και βαθμιαία παρακμή της οικονομίας. Βέβαια παραμένει η Βενετία και κατά τον ΙΣΤ' αι. το πρώτο λιμάνι της Ιταλίας και η πλουσιότερη πόλη του κόσμου, η ευημερία της όμως αυτή δεν έχει τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης περιόδου. Ο πλούτος δεν προέρχεται από νέα ταξίδια και άνοδο της εμπορικής δραστηριότητας· είναι κυρίως χρήματα που έχουν αποθηκευτεί στα θησαυροφυλάκια. Το θαλάσσιο εμπόριο παύει την εποχή αυτή ν' αποτελεί τον αποκλειστικό σχεδόν τομέα επενδύσεως κεφαλαίων. Η βενετική αριστοκρατία στρέφεται προς την εκμετάλλευση των γονίμων πεδιάδων της ιταλικής της ενδοχώρας (Terraferma). Η παρακμή της βενετικής οικονομίας γίνεται περισσότερο αντιληπτή, αν συγκριθεί με την κατάσταση που διαμορφώνεται στη λοιπή Δυτική Ευρώπη και συγκεκριμένα στις χώρες που βρέχει ο Ατλαντικός Ωκεανός. Ενώ για τους Βενετούς οι αγορές παραμένουν αμετάβλητες ή και περιορίζονται, οι άλλες εμπορικές πόλεις της Ισπανίας, Πορτογαλίας, Γαλλίας, Αγγλίας και των Κάτω Χωρών βλέπουν τον κύκλο εργασιών τους ν' αυξάνεται και κατακτούν νέες πλουτοπαραγωγικές περιοχές. Τότε εμφανίζεται ο ανώνυμος καπιταλισμός, που δεν υπόκειται σε κρατική προστασία και θα εξελιχθεί σε θανάσιμο αντίπαλο του βενετικού οικονομικού συστήματος. Την απόσταση μεταξύ Βενετίας και λοιπών ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών δεν κατόρθωσε να γεφυρώσει η αναζωογόνηση κατά τα τέλη του ΙΣΤ' αιώνα της βιομηχανίας μαλλιού και υφασμάτων. Εξάλλου, στα κέρδη, στην όλη οικονομική ευημερία, δεν συμμετέχουν όλες οι τάξεις, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Η άρχουσα οικονομική τάξη κλείνεται στον εαυτό της, περιορίζει τις επενδύσεις και προσπαθεί να κατοχυρώσει τα κεκτημένα

Από τις αρχές του ΙΣΤ' αι. παρατηρείται μείωση των καραβιών που ναυπηγούνται στη Βενετία, οι έμποροι στρέφονται στη ναύλωση ή αγορά ξένων, περιορίζεται η κίνηση στο λιμάνι της Βενετίας, και ακαταστασία κυριαρχεί στη διοργάνωση των νηοπομπών. Ενώ το 1490 αναχωρούν από τη μητρόπολη πλοία συνολικού εκτοπίσματος 4.750 τόννων, το 1537 το ύψος του εκτοπίσματος μόλις φθάνει τους 1.000 τόννους. Απώτερη συνέπεια είναι η

παραμέληση της εκπαιδύσεως των Βενετών ναυτικών και του εμπορικού στόλου· τα μικρά πλοία παίρνουν τη θέση των μεγάλων γαλερών.

Από την εξασθένηση του βενετικού κράτους ήταν φυσικό να επωφεληθούν άλλες πόλεις της Ιταλίας και της Αδριατικής. Η Ραγούζα (σημ. Dubrovnik) και η Αγκώνα διεκδικούν επίμονα τα πρωτεία από τη Βενετία. Από τη Ραγούζα οι έμποροι ακολουθούν τη χερσαία οδό για την Κωνσταντινούπολη, ενώ το λιμάνι της δέχεται όλο και περισσότερα καράβια. Η Αγκώνα γεμίζει από εμπόρους που θέλουν να περάσουν από την Ιταλία στα Βαλκάνια ή αντίστοιχα από τους Ανατολίτες που προσπαθούν να εισχωρήσουν στη Δυτική Ευρώπη. Από το 1518 η πόλη της Αγκώνας μειώνει τους δασμούς για τους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1501 ο φλωρεντινός πρόξενος (epīno) στην Κωνσταντινούπολη παίρνει υπό την προστασία του τους Σιενναίους εμπόρους. Το 1507 υπήρχαν στην Κων/πολη 60-70 Φλωρεντινοί έμποροι με ετήσιο κύκλο εργασιών 600.000 δουκάτα. Επίσης, οι Γενοβέζοι έχουν αποκτήσει σημαντική θέση στη διακίνηση των κρασιών μεταξύ Κρήτης και Αγγλίας.

Πλήγμα για τους βενετούς εμπόρους υπήρξε ο περιορισμός των δικαιωμάτων τους στις αγορές της Αλεξάνδρειας και της Βυρηντού, μετά την κατάληψή τους από τον Σελίμ Α' (1517). Το 1520 κλείνει το λιμάνι της Δαμιέττης και οι έμποροι μεταφέρονται στην Αλεξάνδρεια, που και αυτή χάνει τη σημασία της από το 1527. Τότε οι Βενετοί αναδιπλώνονται στην Κύπρο.

Για ν' αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση, το δημόσιο χρέος, που συνεχώς αυξάνεται και το οποίο το 1508 φθάνει τα 2.800.000 δουκάτα, τις τραπεζικές πτωχεύσεις, τη φυγή των ναυτικών και των εμπόρων από τη μητρόπολη, η βενετική Γερουσία προβαίνει στη λήψη σειράς μέτρων. Το 1506 ιδρύεται η Υπηρεσία των Πέντε Σοφών επί του Εμπορίου (Cinque Savi alla Mercanzia). Έργο της είναι η άμεση εποπτεία του θαλάσσιου και χερσαίου εμπορίου, η υποβολή προτάσεων για τη βελτίωση του και γενικά η ανάπτυξη της οικονομίας. Θεσπίζονται αυστηρές διατάξεις για την πάταξη του λαθρεμπορίου και τον έλεγχο της διακινήσεως των εμπορευμάτων. Το 1514 επιβάλλεται να περνούν πρώτα από τη Βενετία όσα είδη φορτώνονται στην

Αγκώνα ή σε άλλα λιμάνια της Αδριατικής και προορίζονται για τα βενετικά εδάφη· εξαιρέθηκαν μόνο όσα προορίζονταν για την Κρήτη, την Αλεξάνδρεια και τη Βυρηττό. Στους ίδιους περιορισμούς υποβάλλονται και οι ξένοι έμποροι που είναι εγκατεστημένοι στη Βενετία. Έχουν την υποχρέωση να φέρνουν τα εμπορεύματά τους στην πρωτεύουσα· σε αντίθετη περίπτωση θα τιμωρούνταν με πρόστιμο 200 δουκάτων και στέρηση της άδειας παραμονής.

Για να περιστείλει τη διαρκή αιμορραγία της οικονομίας η βενετική Γερουσία αποφασίζει, με βαρεία καρδιά, τη μείωση ορισμένων εισαγωγικών δασμών, που αφορούν εμπορεύματα της Ανατολής. Το 1514 απαλλάσσονται, από την πληρωμή της δεκάτης στο λιμάνι της Βενετίας: το μετάξι (sede), η πυρίτιδα (poivere), οι χρωστικές ουσίες (grape), τα υφάσματα (zambelloti), το κεριό (cere), τα δέρματα (cordoani), οι κουβέρτες (schianine), τα βελανίδια (valanie), οι τάπητες (tapedi), τα καστόρια (feltrovi) και τ' αρώματα (muschi). Η απαλλαγή αυτή παρατάθηκε ως το τέλος 1536. Ακόμη, το 1518 μειώνονται στο μισό οι δασμοί εισαγωγής των αμυγδάλων, της σταφίδας, του κεριού, των κασάνων και των καρυδιών. Τον ίδιο χρόνο παρόμοια μείωση χορηγείται και στα βελανίδια παραγωγής Ζακύνθου και Κερκύρας, ενώ στις δασμολογικές απαλλαγές περιλαμβάνεται από το 1521 και το μετάξι που προέρχεται από την Κωνσταντινούπολη.

Το περίγραμμα της βενετικής οικονομίας και του εμπορίου ειδικότερα, που παραπάνω χάρξαμε, μας δείχνει αρκετά καθαρά τα πλαίσια στα οποία κινήθηκε στις αρχές του ΙΣΤ' αι. η οικονομική ζωή των βενετικών κτήσεων: Ποιά δηλαδή νομοθεσία, ποιόν ανταγωνισμό, τί προβλήματα είχαν ν' αντιμετωπίσουν οι Έλληνες ναυτικοί και έμποροι. Εκτιμώντας τη πραγματικότητα, μπορούμε προκαταβολικά να χαρακτηρίσουμε την προσπάθεια των πρώτων μεταβυζαντινών Ελλήνων αξιοθαύμαστη, πράγμα που καλύτερα θα κατανοηθεί στα επόμενα κεφάλαια.

β) Απασχόληση του πληθυσμού και παραγωγή

Η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού των βενετικών κτήσεων ζει στην

ύπαιθρο και αποτελείται από γεωργούς και κτηνοτρόφους και, στα παράλια, από αλιείς. Ακόμη και στις μεγάλες πόλεις ένα μεγάλο μέρος είναι αγρότες, που την ημέρα εργάζονται στα κτήματα και το βράδυ επιστρέφουν στον περιτειχισμένο συνοικισμό. Ελληνική αστική τάξη, με τη σημερινή έννοια του όρου, μόλις τα χρόνια αυτά διαμορφώνεται στις βενετικές αποικίες, με κέντρα την Κέρκυρα, τα Χανιά, τον Χάνδακα, την Αμμόχωστο, τη Λευκωσία και το Ναύπλιο. Στις πόλεις αυτές συναντούμε βιοτέχνες, μεταπράτες, καλλιτέχνες και επιστήμονες. Το βενετικό κράτος δεν ευνόησε την εγκατάσταση βιομηχανιών ή μεγάλων βιοτεχνιών στα υπερπόντια εδάφη του. Ορισμένων πρώτων υλών μόνο επέτρεψε την επεξεργασία επί τόπου, όπως του μαλλιού για την κατασκευή υφασμάτων (Λευκωσία) και του ξύλου για την ναυπήγηση πλοίων (Κρήτη). Βιοτέχνες πρέπει να υπήρχαν όλων των κατηγοριών, όπως κτίστες, ξυλουργοί, σιδηρουργοί, μυλωνάδες κ.α., που έχουν σχέση με την αγροτική κοινωνία. Το 1509 ονομαστός είναι κάποιος Αρσένιος από την Κέρκυρα (Arseni da Corfu), που γνωρίζει να κατασκευάζει μύλους. Η επαγγελματική παράδοση διατηρείται από πατέρα σε γιό και από μάστορα (mastro) σε μαθητευόμενο. Τα επαγγέλματα γίνονται με τον καιρό κλειστά και σχεδόν στα μέσα του αιώνα ιδρύονται οι συντεχνίες, που μόνο στην Κρήτη υπάρχουν από παλαιότερα. Ιδιαίτερα υπογραμμίζουμε την καλλιτεχνική κίνηση που παρατηρείται στην Κρήτη και περισσότερο στον Χάνδακα, όπου εργάζεται πλήθος ζωγράφων ιερών εικόνων (madonneri), οι οποίοι δημιούργησαν την κρητοβενετική σχολή. Ελευθερία επιλογής επαγγέλματος την εποχή αυτή ουσιαστικά δεν υπάρχει. Τόσο οι ταξικοί φραγμοί, όσο και η ίδια η μορφή της αγροτικής κοινωνίας καθορίζουν το μέλλον του ατόμου. Οι χωρικοί έχουν μηδαμινές ελπίδες να ξεπεράσουν την τάξη τους, ενώ οι αστοί και μάλιστα οι πιά εύποροι μπορούν να διαλέξουν ελεύθερη σταδιοδρομία. Από αυτούς πολλοί θα πάνε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και θα ασκήσουν το δικηγορικό και ιατρικό επάγγελμα ή θα επανδρώσουν την Εκκλησία. Ευνοημένοι είναι όσοι κατορθώνουν να γίνουν μισθοφόροι ή κατώτεροι αξιωματικοί στο στρατό ή να καταλάβουν κάποια θέση στον κρατικό μηχανισμό.

Η παραγωγή των βενετοκρατούμενων ελληνικών χωρών έχει προσαρμοσθεί και προσανατολισθεί στις ανάγκες της μητροπόλεως. Η αρχή της "κυριάρχου" ισχύει απόλυτα και ρυθμίζει τη μορφή και την κατεύθυνση της τοπικής οικονομίας. Η μητρόπολη άφηνε στις κτήσεις όσα η ίδια θεωρούσε λιγότερο επικερδή ή δεν μπορούσε να παραγάγει στην περιοχή της, και αυτά κυρίως είναι τα γεωργικά προϊόντα. Επίσης, τα αποικιακά εδάφη παρείχαν χαμηλού κόστους εργατικά χέρια, ενώ συγχρόνως το κράτος μπορούσε να επεμβαίνει αυθαίρετα στη διαμόρφωση των τιμών.

Η Βενετία προσπάθησε με σύστημα και ζήλο να βοηθήσει την ανάπτυξη της γεωργίας, με την εγκατάσταση νέων αποίκων, τη χορήγηση φορολογικών απαλλαγών ή και την επιβολή ορισμένων καλλιεργειών. Τη μεγαλύτερη φροντίδα επέδειξε το κράτος για το σιτάρι και το αλάτι, δύο βασικά προϊόντα διατροφής της εποχής. Η Κύπρος και η Κρήτη έγιναν οι σιτοβολώνες της βενετικής αυτοκρατορίας, ενώ αλυκές κατασκευάσθηκαν σε όλα τα εδάφη. Κάθε κτήση είχε τη σιταποθήκη της (*fontego*), όπου φυλάσσονταν οι ποσότητες που απέδιδε η φορολογία της δεκάτης και όσες ήταν αναγκαίες για τη διατροφή του ντόπιου πληθυσμού· δημόσιες αποθήκες υπήρχαν και για το αλάτι και τα δύο αυτά προϊόντα υπόκεινταν στο κρατικό μονοπώλιο. Η βενετική διαχείριση μπορεί να κατηγορηθεί ότι δεν ανέλαβε μεγάλα έργα βελτιώσεως του εδάφους, ώστε, μαζί με τον κατακερματισμό του γεωργικού κλήρου, ν' αφεθούν πολλές εκτάσεις ανεκμετάλλευτες, ενώ η συμπίεση των τιμών

ΣΙΤΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΤΗΣΕΩΝ

<i>Έτος</i>	<i>Εσοδεία</i>	<i>Τόπος</i>
1501	Καλή	Κύπρος
1504	Κακή	Κύπρος
1506	Καλή	Κύπρος

1509	Κακή	Κρήτη
1510	Κακή	Κύπρος
1510	Καλή	Ζάκυνθος
1514	Καλή	Κύπρος
1520	Κακή	Κύπρος
1522	Κακή	Κρήτη
1525	Καλή	Κύπρος
1527	Μέτρια	Κύπρος
1528	Κακή	Κύπρος
1528	Κακή	Κρήτη
1529	Καλή	Κύπρος
1530	Κακή	Κρήτη
1531	Καλή	Κύπρος
1533	Κακή	Κύπρος
1573	Κακή	Κρήτη
1596	Κακή	Κρήτη

προς όφελος των μεγαλεμπόρων και της μητροπόλεως σε χαμηλά επίπεδα δεν επέτρεψε την ανάπτυξη της υπαίθρου.

Αμέσως παρακάτω καταγράφουμε, με βάση τα έγγραφα, τα προϊόντα κάθε κτήσεως.

Κέρκυρα: Τα δύο κύρια προϊόντα είναι το λάδι και το αλάτι. Οι Βενετοί βοήθησαν την ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας, ώστε η νήσος έγινε όχι μόνο αυτάρκης, αλλά και μπορούσε να κάνει και σε μεγάλες ποσότητες εξαγωγές. Το 1510 η παραγωγή του λαδιού υπολογίζεται σε 100.000 οκάδες. Αλυκές υπάρχουν στον Ποταμό, Λευκίμη (Ofstimo) και Γαρίτσα-Αεροδρόμιο (Santi). Το 1537 η ετήσια παραγωγή είναι αντίστοιχα 16-18 (1.216.000 - 1.368.000 λίτρα), 80 - 90 και 80 - 90 miera. Στη δικαιοδοσία της Κέρκυρας υπάγονται τα ιχθυοτροφεία της ηπειρωτικής ακτής: Βουρθωτού, Γεροβολιάς και Σαγιάδας, που το 1516 παρουσιάζουν έσοδα 1300 δουκάτα. Αξιοσημείωτη είναι ακόμη και η οινοπαραγωγή του νησιού.

Κεφαλληνία: Την εποχή της Βενετικής κατακτήσεως ήταν το νησί σχεδόν χέρσο. Με το μόχθο όμως των κατοίκων και τα μέτρα που έλαβε το κράτος η γεωργία αναπτύχθηκε πολύ σύντομα. Κύρια προϊόντα είναι: το σιτάρι, το κρασί, τα δημητριακά, το μέλι και τα βελανίδια. Το 1550 εισήχθηκε η καλλιέργεια της σταφίδας. Το 1504 άρχισε η συστηματική εκμετάλλευση της Ιθάκης, όπου οι Κεφαλλήνιοι μετέφεραν 15-20 ζεύγη βοδιών.

Ενα κατάστιχο απογραφής, που πραγματοποιήθηκε το 1508, μας δίνει τα ακόλουθα ονόματα κτηματιών: Jani Papadoulo, Manoli Cloni, Zorzi Martino, Michiel Capasa, Zorzi Spano, Zuanna moger de Francesco da Napoli, Zuanne Sinotta, Michele Travelo, Zuanne de Parma, Domenego de Parma, Januzo Drames, Zorzi Voltimontte, Antonio Valier, Zorzi de Modon, Antonio Orso, Demitri Milona, Nicolo Apostoli, [Antonio Valier], Bernardin de Monfera, Zuan Dandulo, Andrea Savastto, Piero de Varda, Dimitri Francopulo, Constantin de la Morea Tronbetta, heredi quondam de Martin de Xedrigne, Tomaxo de Bresa, Nicolo Fontana, Anzolo Magulo, Zanuzo Tibaldo, Francesco Xachitimo, Mattio Xodattilo, Nicholo Zanuzopulo, Paulo Rizardopulo, Domenego de Nichesia, Paulo Magula, Bongri Micalici, Andrea Negro, Zorzi

Vatazi, Dimitri Flora de l' Amorea, Dimitri Padrameno, Dimitri Cupa, Alfonso Robotin, Demitri de Modon, Zorzi Carvacio, mastro Andrea, mastro Piero Dipori, Nicolo Marcheto, Manoli Angioti, Zorzi Corfiato, Manoli Schiadaresi, Constantin de Corfu, Zaneto de Varda, Andrea Negro.

Ζάκυνθος: Μετά την κατάληψη του νησιού (1484), οι Βενετοί προχώρησαν με ιδιαίτερη φροντίδα στη γρήγορη αύξηση της παραγωγής. Τα προϊόντα του είναι: σιτάρι, κρασί, βαμβάκι και αλάτι. Το 1515 υπήρχαν τέσσερεις νερόμυλοι. Λίγα δυστυχώς είναι τα στοιχεία που διαθέτουμε για το ύψος της παραγωγής: Το 1510 συγκεντρώθηκαν 56.000 mozza σιταριού (5.500.000 λίτρα) και 3.500 botte (2.100.000 λίτρα) κρασιού. Το 1527 η παραγωγή ανήλθε σε 15.000 στάρα (1.245.000 λίτρα) σιταριού και τον ίδιο χρόνο οι αλυκές απέδωσαν 20.000 στάρα (1.520.000 λίτρα). Το 1534 συγκεντρώθηκαν 70-80 miera (21-24.000 λίτρα) βαμβάκι.

Μονεμβασία: Η ενδοχώρα της κτήσεως έχει τα χρόνια αυτά περιορισθεί αισθητά, ώστε δεν μπορούμε να μιλήσουμε για γεωργική παραγωγή. Το κρασί παραμένει το μόνο προϊόν, γνωστό με το όνομα "μαλβαζία".

Ναύπλιο: Το μοναδικό προϊόν της πόλεως, που έχει σχεδόν περιορισθεί στον περιτειχισμένο περίβολό της, είναι το αλάτι. Το 1531 οι αλυκές Θερμισίου απέδωσαν 8-10.000 mozza (10.000 λίτρα), ενώ θα μπορούσαν να παραγάγουν το πενταπλάσιο.

Τήνος: Κύριο προϊόν είναι το μετάξι. Το 1518 παρήχθησαν 10-30 λίβρες.

Σκύρος: Υπάρχουν δύο ιχθυοτροφεία: του Ugio Castro (κοινής ιδιοκτησίας του ρέκτορα και του Έλληνα επισκόπου) και του Strovileo, που ανήκε στην κοινότητα.

Κρήτη: Παράγει όλα τα προϊόντα των μεσογειακών χωρών. Αναφέρουμε τα σπουδαιότερα: κρασί, σιτάρι, λάδι, τυρί, βελανίδια, βαμβάκι, ζάχαρη, μάλι. Ακόμη, κρέας, αλάτι, ξυλεία, κερύ, στυπτήρια, νίτρο. Το 1509 βρέθηκαν ψίγματα χρυσού στον χείμαρρο Κατσαμπά, κοντά στον Χάνδακα. Το 1514 από το Ρέθυμνο εξήχθησαν 250 botte (150.000 λίτρα) χυμού λεμονιού στην

Κωνσταντινούπολη. Το κρητικό κρασί είχε διεθνή φήμη, ιδίως η ποικιλία "μαλβάζια", που έχει την καταγωγή της από την Μονεμβασιά. Το 1512 η παραγωγή κρασιού ανήλθε σε 100.000 τόννους, από τους οποίους το μισό καταναλώθηκε επιτοπίως· εξήχθησαν 35.000 τόν. από τον Χάνδακα και 15.000 τόν. από το Ρέθυμνο. Το 1554 η παραγωγή των Χανιών ανήλθε σε 14.000 botte κρασιού (85.000 λίτρα), 400 αμφορείς λαδιού (240.000 λίτρα) και 400 botte χυμού λεμονιού (280.000 λίτρα).

Κύπρος: Με πλούσιο έδαφος και υπέδαφος παράγει: σιτάρι, βαμβάκι, λίνο, λάδι, τυρί, οπωρικά, χαρούπια, όσπρια, μετάξι, ζάχαρι, μελάσσα, ζαφορά (κρόκος), ροδοστάμο, κρέας, χαλκό, βιτριόλι. Επί ένα αιώνα παρέμεινε ο κύριος τροφοδότης σε σιτάρι και αλάτι του βενετικού κράτους. Στην εκθεσή του της 1 Φεβρουαρίου 1529 (=1530) ο τοποτηρητής Σιλβέστρος Μίνιο μας δίνει κατά προϊόν το ύψος της παραγωγής: σιτηρά 49.500 λίτρα, κριθή 72.500.000 λίτρα, φάβα και άλλα όσπρια 396.000 λίτρα, σησάμι 66.000 λίτρα, κρασί 12.480.000 λίτρα, βαμβάκι 924.000 κιλά, μέλι 128.600 κιλά, ζάχαρι 270.000 κιλά, ροδοδάφνη 6.750 κιλά, ύσκο (χρωστική ουσία) 33 κιλά, μαλλί 80.000 velli, λίνο 122.500 κιλά, λάδι 43.000 λίτρα, κάνναβη 22.500 κιλά, τυροκομικά 22.000 κιλά.

Για το 1534 αναφέρεται και η τιμή κάθε προϊόντος σε δουκάτα Βενετίας: σιτηρά 33.000.000 λίτρα (πρὸς 1,5 bizante τα 33 λίτρα) συνολικής αξίας 500.000 δουκ., κριθή 49.500.000 λίτρα (προς 1 δουκ. τα 495 λίτρα) αξίας 100.000 δουκ., όσπρια 1.650.000 λίτρα (προς 2 bizante τα 33 λίτρα) αξίας 10.000 δουκ., κρασί 11.000.000 λίτρα (προς 1,5 bizante τα 33 λίτρα) αξίας 75.000 δουκ., ελαιόλαδο και σησαμέλαιο 43.000 λίτρα (προς 15 δουκ. τα 43 λίτρα) αξίας 15.000 δουκ., ζάχαρι αξίας 25.000 δουκ., βαμβάκι 1.165.000 κιλά (προς 25 δουκ. τα 231 κιλά) αξίας 125.000 δουκ., μαλλί, λίνο, κάνναβη, χαρούπια, μέλι, κερί, ροδοδάφνη, ζαφορά, ύσκο, όλα μαζί αξίας 15.000 δουκάτα. Ονομαστά ήταν τα υφάσματα της Κύπρου σε διάφορες ποιότητες, των οποίων η αξία κατά το 1534 υπολογίζεται σε 15.000 δουκάτα. Μάλιστα για την γεωργία του νησιού αποτελούσαν οι επιδρομές των ακριδών που κατέστρεφαν σε πυκνά διαστήματα την παραγωγή.

γ) Δημόσιες εισπράξεις

Το βενετικό κράτος, όπως και κάθε αποικιακή δύναμη, ήταν φυσικό ν' αποβλέπει στην πιά εντατική εκμετάλλευση των κτήσεων του. Το φορολογικό σύστημα, η διαμόρφωση των τιμών και η κατεύθυνση της οικονομίας είχαν στόχο την μεγαλύτερη αύξηση των εσόδων. Παράλληλα τα έξοδα περιορίζονταν στο κατώτερο δυνατό επίπεδο, ώστε να υπάρχει περίσσειμα που διοχετευόταν στη μητρόπολη. Σε κάθε αποικία οι φόροι είχαν προσαρμοσθεί στις τοπικές συνθήκες, στις καθιερωμένες διαδικασίες παραγωγής, ώστε ούτε ο πληθυσμός να δυσανασχετεί, αλλά και το δημόσιο να καρπούται τις μεγαλύτερες εισπράξεις.

Παρ' όλες τις τοπικές ιδιομορφίες, μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένους φόρους κοινούς σε όλη την υπερπόντια αυτοκρατορία και να συλλάβουμε τη δομή του βενετικού φορολογικού συστήματος. Κάθε αποικία αποτελούσε ξεχωριστό ταμείο (cassa). Ετσι υπάρχουν δώδεκα ταμεία, στις κτήσεις: *Κέρκυρα (στην οποία υπάγονται το Βουθρωτό, η Πάργα και οι Παξοί), Κεφαλληνία (με την Ιθάκη), Ζάκυνθο, Κύθηρα, Μονεμβασιά, Ναύπλιο, Τήνο και Μύκονο, Αίγινα, Σκύρο, Σκιάθο - Σκόπελο, Κρήτη και Κύπρο*. Στα δύο τελευταία μεγάλα νησιά υπάρχουν ταμεία και στις μεγαλύτερες πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο, Αμμόχωστο και Κερύνεια, που ελέγχονται από την πρωτεύουσα (Χάνδακα και Λευκωσία). Προϊστάμενος του ταμείου είναι ο τοπικός κυβερνήτης, που τον βοηθούν οι γραμματείς (cassier). Για την εισπραξη, φύλαξη και δαπάνη των χρημάτων οι τοπικές Αρχές έπαιρναν οδηγίες από τη μητρόπολη, στην οποία έδιναν στο τέλος της θητείας τους λεπτομερή λογαριασμό.

Το κύριο έσοδο των δημόσιων ταμείων είναι οι τελωνιακοί δασμοί. Αυτοί επιβαρύνουν τα προϊόντα, γεωργικά και βιοτεχνικά (επεξεργασμένα), και κάθε αποικία έχει τους δικούς της. Γιατί δασμοί πληρώνονται και από τη μιά περιοχή στην άλλη μέσα στο κράτος, ενώ συγχρόνως, όπως ήδη είδαμε, όλα τα φορτία περνούσαν από τη μητρόπολη για να εισπραχθεί πρόσθετος δασμός.

Παραπάνω μιλήσαμε για τα μέτρα που η βενετική Γερουσία έλαβε για την τόνωση του εμπορίου, προβαίνοντας σε μείωση των δασμών της μητροπόλεως, πράγμα που σημαίνει ότι αυτοί ήταν υψηλοί σε σύγκριση με τις άλλες χώρες. Πράγματι οι έμποροι είχαν αρχίσει να προτιμούν τα λιμάνια της Αδριατικής, Τεργέστη, Φιούμε, Σένια, Αγκώνα. Το 1510 οι έμποροι των Ιωαννίνων ζήτησαν την ελάττωση του φόρου αποθηκεύσεως των προϊόντων τους στην Κέρκυρα. Από τους άμεσους φόρους η δεκάτη ήταν ο πιο σημαντικός και έπληττε κάθε πρόσοδο σε είδος και σε χρήμα. Πολλές φορές ο φόρος διατηρούσε απλώς το όνομά του, ενώ είχε μειωθεί στο μισό (5%).

Την εποχή αυτή η εισπραξη των φόρων δεν είναι εύκολη, γιατί ούτε απογραφές γίνονται σε τακτά διαστήματα ούτε και υπάρχουν και φορολογικά βιβλία. με βάση κάποια γενική εκτίμηση και ύστερα από προσωπική αντίληψη των Αρχών οι φόροι ενοικιάζονται σε ιδιώτη, σύστημα που ακολουθούσαν ευρύτατα τότε τα κράτη. Ο ενοικιαστής προκαταβάλλει στο δημόσιο το ποσό που είχε καθορισθεί κατά την εκτίμηση και αναλαβαίνει αυτός να εισπράξει από τους κατοίκους τους οφειλόμενους φόρους. Όπως εύκολα μπορεί κανείς να φαντασθεί, οι φοροεισπράκτορες επιδιώκουν να αποσπάσουν τα μεγαλύτερα ποσά από τον πληθυσμό, πάνω από το προκαθορισμένο νόμιμο κέρδος, ακόμη και σε εποχές κατά τις οποίες η παραγωγή είναι κακή και δεν έχει φθάσει τα φορολογητέα επίπεδα, όπως είχε κατά την κατακύρωση προβλεφθεί.

Η βενετική πολιτεία προσπάθησε βεβαίως να περιορίσει, όσο μπορούσε, τις καταχρήσεις των φοροϋπαλλήλων. Επέβαλε το διορισμό ενός εκτιμητή, που θα αντιπροσώπευε τον πληθυσμό κατά την καταγραφή του ατομικού εισοδήματος, διέταξε την τήρηση σε κάθε τοπικό ταμείο βιβλίου εισπράξεων και πρόσταξε τους δημόσιους γραμματείς να εκδίδουν αποδείξεις κατά την εξόφληση των χρεών. Παρανομίες ωστόσο σημειώνονται σε όλες τις αποικίες. Το 1534 το ταμείο Κεφαλληνίας βρίσκεται σε άθλια κατάσταση. Οι υπάλληλοι έχουν παραμελήσει την εισπραξη των φόρων και τα δημόσια έσοδα ανέρχονται σε 4.000 δουκ. το χρόνο, ενώ μπορούσαν να φθάσουν τα 6.000 δουκ. και πολλά κτήματα του δημοσίου έχουν περιέλθει σε ιδιώτες. Μέτρα ελήφθησαν και για την εύρυθμη λειτουργία των ταμείων της Κέρκυρας και των Κυθήρων. Πολλές

φορές όμως, όταν υπήρχε έλλειψη χρημάτων, το ίδιο το κράτος ζητούσε την αύξηση των φόρων για τη δημιουργία περισσευμάτων. το 1515 τα ταμεία Ζακύνθου και Κεφαλληνίας υποχρεώθηκαν να αποστείλουν στη μητρόπολη 1500 χρυσά δουκάτα, έστω και αν επρόκειτο ν' αυξηθεί η φορολογία. Στην Κύπρο οι χωρικοί άφηναν τα ελαιόδεντρα αμπόλιαστα, για ν' αποφύγουν τους υψηλούς φόρους. Μαρτυρείται περίπτωση εμπόρων, που φόρτωσαν υφάσματα και βελανίδια στην Κορώνη για να τα πωλήσουν στην Αγκώνα, αλλά υποχρεώθηκαν από τις Αρχές της Κέρκυρας να τα μεταφέρουν πρώτα στη Βενετία, για να εισπραχθεί πρόσθετος δασμός. Στο ενεργητικό του Βενετικού κράτους είναι η δημιουργία μονοπωλίου για τα δύο βασικά είδη διατροφής της εποχής, το σιτάρι και το αλάτι. Με τον τρόπο αυτό τα δύο προϊόντα υπόκεινταν σε διατίμηση και ήταν προσιτά στο λαό.

Πλήρη στοιχεία για τα δημοσιοοικονομικά των βενετικών κτήσεων κατά το α' μισό του ΙΣΤ' αι. δεν έχουμε και θα προσπαθήσουμε να

ΕΣΟΔΑ ΚΑΙ ΕΞΟΔΑ ΤΩΝ ΚΤΗΣΕΩΝ

Κτήση	Ετος	Εσοδα	Εξοδα
Κρήτη	1502	21.000	32.000
Κρήτη	1519	26.000	31.000
Χάνδακας	1525	24.000	20.500
Ρέθυμνο	1525	3.000	1.500
Χανιά	1525	4.000	2.200
Κύπρος	1517	84.000	—
	1521	—	90.000

	1525	57.572	67.473
	1529	86.000	86.000
Κέρκυρα	1519	8.000	11.000
Ζάκυνθος	1519	3.500	2.700
Κεφαλληνία		1500	500
	1503	1.515	—
	1505	1.392	1.338
Ναύπλιο	1527	3.334	—
	1532	3.190	2.837

σχηματίσουμε σχετική εικόνα, χρησιμοποιώντας και τις μικρότερες ειδήσεις.

Κέρκυρα. Έχει εξαιρεθεί από την πληρωμή του φόρου επί των οικιών και της δεκάτης επί των καλλιεργουμένων γαιών. Το 1503 αυξάνονται οι δασμοί εισαγωγής. Το 1524 οι Κερκυραίοι που εμπορεύονται με την Ηπειρο κατατάσσονται δασμολογικά στην κατηγορία των ξένων. Τον ίδιο χρόνο ο δασμός εισαγωγής των δερμάτων και των μαλλίνων υφασμάτων μειώνεται σε 1^{1/2}. Όπως δείχνει ο πίνακας, το 1519 το ταμείο εμφανίζει έλλειμμα.

Η Ξυλεία της Πάργας έχει απαλλαγεί από την πληρωμή δασμών.

Οι φόροι των Παξών έχουν ενοικιασθεί σε δύο ιδιώτες.

Κεφαλληνία. Το 1504 διατάσσεται η απογραφή κάθε ακίνητης περιουσίας. Το 1505 επιβάλλονται για πρώτη φορά οι ακόλουθοι φόροι: α) η δεκάτη για τους μύλους, κήπους, ελαιοτριβεία, κρασί, σιτάρι, κριθή, κεχρί,

λίνο, βελανίδια και λάδι (ο φόρος ορίζεται σε 5%), β) ο φόρος των οικιών, ένα parcellο για κάθε ακίνητο, γ) ο φόρος του αλευριού και δ) ο φόρος των οινοπωλείων. Το τοπικό ταμείο παρουσιάζει συνεχή άνοδο εσόδων.

Ζάκυνθος. Ως τα μέσα του αιώνα υπάρχουν οι φόροι της δεκάτης, των οικιών και της λιανικής πωλήσεως του κρασιού (srīpa), που εισάγεται το 1508. Το 1510 η δεκάτη του σιταριού απέδωσε 1.500 moza (124.500 λίτρα) και το 1524 ο φόρος του κρασιού νοικιάσθηκε 336 δονκ. το χρόνο. Το 1519 το ταμείο εμφανίζει πλεόνασμα.

Κύθηρα. Φορολογούνται οι κυψέλες, τα κοπάδια αιγοπροβάτων, με 25 και πάνω κεφάλια, και το κρασί που πωλείται λιανικώς. Απαλλάσσονται οι οικίες.

Για τη Μόνεμβασία δεν διαθέτουμε στοιχεία.

Ναύπλιο. Το 1501 χορηγείται φορολογική απαλλαγή σε όσους εγκαταστάθηκαν το χρόνο αυτό στην πόλη. Το 1502 απαλλάσσονται από τους δασμούς τα είδη που εισάγονται από το εσωτερικό του κράτους για μία δεκαπενταετία. Το 1532 η φορολογία σε είδος απέδωσε 200-300 moza σιταριού (17.000 λίτρα) και 400-500 moza κριθαριού (34.000 λίτρα): κάθε άτομο που εισέρχεται στην πόλη από τα γειτονικά τουρκοκρατούμενα εδάφη πληρώνει δύο τορνέσια.

Γιά την Αίγινα, Τήνο-Μύκονο και Σκιάθο-Σκόπελο δεν έχουμε στοιχεία.

Σκύρος. Το 1515 ο φόρος του σιταριού μειώνεται για 4-5 χρόνια στο 1/3 και ο φόρος των ζώων, που πληρώνεται σε είδος, σε 2%.

Κρήτη. Ως το 1500 περίπου το ταμείο της νήσου παρουσιάζει περίσσευμα. Ο β' τουρκοβενετικός πόλεμος και η αποστολή ενισχύσεων στις μικρές κτήσεις δημιούργησαν παθητικό και μόλις το 1525 εμφανίζεται κάποιο ισοζύγιο: τότε το περίσσευμα διατίθεται στον εξοπλισμό των γαλερών. Κατά το 1525 τα έξοδα του ταμείου του Χάνδακα έχουν αναλυτικά ως εξής σε δουκάτα: Μισθοί

ρεκτόρων Χάνδακα και Σητείας 3.000, μισθοδοσία του στρατού 4.100, ναύσταθμος 1.000, γραμματεία και δημόσιοι υπάλληλοι 2.100, βάλιου Κωνσταντινουπόλεως 1.000 και stradioti 4.000 δουκάτα· με τα υπόλοιπα 3.500 δουκ. εξοπλίζονται δύο γαλέρες. Άλλες δύο γαλέρες εξοπλίζουν τα Χανιά και το Ρέθυμνο.

Το 1504/5 επιβλήθηκε δασμός 4 δουκάτων για κάθε botte (600 λίτρα) κρασιού που φορτώνεται σε ξένα καράβια. Τον ίδιο καιρό το ταμείο Κρήτης ζητεί επειγόντως χρυσά και αργυρά νομίσματα, που είχαν μαζέψει από την αγορά περαστικοί εμπόροι. Το 1523 παρατηρήθηκε το ίδιο φαινόμενο. Το 1510 ο φόρος του κρασιού νοικιάστηκε στον Χάνδακα 2.000 δουκάτα. Το 1515, τέλος, επιβάλλεται δασμός ενός δουκάτου για κάθε χιλιάδα στεφανιών για βαρέλια, που εισάγεται από άλλα μέρη, εκτός από τη Βενετία.

Κύπρος. Το ταμείο κατόρθωσε να κρατεί σε ισοζύγιο τον τοπικό προϋπολογισμό, με την ενοίκιαση ή την πώληση κτημάτων που ανήκαν στο δημόσιο. Γιατί οι θεομηνίες που κατέστρεψαν την παραγωγή και οι στρατιωτικές δαπάνες αποτελούσαν διαρκή αιμορραγία, χωρίς να υπολογισθούν τα καθυστερούμενα προς το κράτος χρέη. Το 1517 οι οφειλές αυτές ανέρχονται σε 82.800 δουκ., από τα οποία τα 20.000 δουκ. θεωρούνται ότι έχουν οριστικά απωλεσθεί. Από τους μεγαλύτερους οφειλέτες είναι ο Ματθαίος Παλαιολόγος, που το 1531 χρεωστούσε 15.500 δουκάτα. Τα χρέη του προέρχονται από ενοικιάσεις ή αγορές ολοκλήρων χωριών, που από το 1492 δεν είχε κατορθώσει να εξοφλήσει. Από τους 9.000 κατοίκους της Αμμοχώστου χαρακτηρίζονται το 1533 μόνο 2.000 ως εύποροι· οι υπόλοιποι αποκαλούνται πτωχοί και ζητιάνοι (poveri e mendichi). Μπορούμε ίσως να θεωρήσουμε τη φορολογία που είχε επιβληθεί στην Κύπρο ως την βαρύτερη σε όλη τη βενετική επικράτεια. Πράγματι δεν συναντήσαμε αλλού ξεχωριστό φόρο για τα σιτηρά που πωλούνται στην περίμετρο της πόλεως, όπως συμβαίνει στην Λευκωσία, ή τη φορολογία των αγοραπωλησιών μικρών ποσοτήτων τροφίμων μεταξύ ιδιωτών, όπως γίνεται στην Κερύνεια. Μεγάλο έλεγχο ασκούσαν οι Αρχές επί της διακίνησης των σιτηρών, που καταγράφονται λεπτομερώς και υπόκεινται σε διατίμηση. Στους Γενουάτες εμπόρους που ήταν ανεπιθύμητοι στο βενετικό κράτος, είχε επιβληθεί ο υπερβολικός δασμός 15%.

Η οικονομική πολιτική της Βενετίας στην Κύπρο φέρει τη σφραγίδα του φεουδαρχικού δυτικού κράτους, όπως διαμορφώθηκε επιτόπια κατά τη διάρκεια της φραγκικής κατοχής.

δ) Έλληνες έμποροι

Το ελληνικό εμπόριο δεν σταμάτησε ποτέ στα Βαλκάνια, ακόμη και στα δύσκολα χρόνια που ακολούθησαν την Αλωση. Επίσης, η ενοποίηση της Βαλκανικής Χερσονήσου και της Εγγύς ανατολής υπό την οθωμανική εξουσία, με την σχετική ειρήνη που επακολούθησε, έδωσε τη δυνατότητα στους κατοίκους να κινούνται σε μεγάλης εκτάσεως γεωγραφικό χώρο. Παράλληλα, η εξασθένηση της Βενετίας επέτρεψε στους υπηκόους της ν' αναλάβουν πρωτοβουλία και να επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους στη Μεσόγειο. Την εποχή αυτή ατονούν οι διατάξεις, που απαγόρευαν στους μη γνήσιους Βενετούς την άσκηση του εμπορίου σε μεγάλη ακτίνα, και με τον τρόπο αυτό, πλάι στο κρατικό με τις τακτικές νηοπομπές, αναπτύσσεται και ανδρούται το ιδιωτικό εμπόριο. Στην αρχή λοιπόν του ΙΣΤ' αι. γίνεται αισθητή η ελληνική παρουσία στον μεσανατολικό χώρο. Έλληνες έμποροι βρίσκονται από το Αλγέρι ως το Δούναβη και από την Ιταλία ως τη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο.

Με τη βοήθεια των εγγράφων σημειώσαμε πάνω στο χάρτη τα εμπορικά κέντρα στα οποία μνημονεύεται η παρουσία Ελλήνων. Ασφαλώς θα υπάρχουν και άλλα, αλλά περιορισθήκαμε σε αυτά, για να μην υποπέσουμε σε ακούσια λάθη. Ενδεικτικός για τον αριθμό των εμποροπανηγύρεων της εποχής είναι ο κατάλογος του Β. Ραχί. Οπωσδήποτε οι Έλληνες θα προχωρούσαν σε ευρύτερο χώρο βορειότερα από τον Δούναβη και δυτικότερα από την Ιταλία, προς τις χώρες του Ατλαντικού. Η Βενετική Γερουσία με δυσκολία επέτρεπε στους υπηκόους της να προσεγγίζουν ξένα λιμάνια, αλλά δεν μπορούσε και να ελέγξει τις κινήσεις τους. Το 1516 απορρίφθηκε αίτημα των Κερκυραίων να πηγαίνουν στις εμποροπανηγύρεις του Lanciano και της Recanati της Ιταλίας.

Μεγάλη εμπορική σημασία αποκτά τον ΙΣΤ' αι. το λιμάνι της Αγκώνας, όπου παρέχονται πολλές διευκολύνσεις στους Ανατολίτες. Το 1514 ο Δημήτριος Καλογήρου (Caloiri) από τα Ιωάννινα πετυχαίνει μείωση των δασμών για τους εμπόρους της Άρτας, των Ιωαννίνων και της Αυλώνας. Το 1524 οι Έλληνες αποκτούν την άδεια να ιδρύσουν εκκλησία στην πόλη, ενώ από το 1519 ο Σουλτάνος είχε συστήσει το λιμάνι στους υπηκόους του, απαγορεύοντας συγχρόνως την προσέγγιση στη Recanati.

Αν εξαιρέσουμε τις πολεμικές περιόδους, η επικοινωνία μεταξύ βενετοκρατούμενων περιοχών ήταν στην πράξη ελεύθερη. Όλη η Ανατολική Μεσόγειος με τα παράλια της ήταν ανοικτή στους Έλληνες εμπόρους. Κεντρική θέση είχε η Κρήτη, που χρησίμευε ως διαμετακομιστικός σταθμός και ρυθμιστής του βενετικού εμπορίου. Το βενετικό κράτος ευνόησε την εγκατάσταση ξένων εμπόρων στα εδάφη του. Από τα τέλη του ΙΕ' αι. Ιωαννίτες έμποροι βρίσκονται στη Βενετία, ενώ οι Εβραίοι παίζουν παντού σπουδαίο ρόλο στο διαμετακομιστικό εμπόριο και τις χρηματιστικές συναλλαγές. Οι Άγγλοι έχουν καταλάβει την πρώτη θέση μεταξύ των Δυτικοευρωπαίων, με το εμπόριο των κρασιών της Κρήτης που έχουν στα χέρια τους. Το 1520 καταργείται ο πρόσθετος φόρος για τα καράβια των Ευρωπαίων που καταπλέουν στη Βενετία.

Στον κατάλογο των εμπόρων, που συντάξαμε, επεκταθήκαμε ως το έτος 1551, για να συμπεριλάβουμε και τις ειδήσεις που συλλέξαμε από το Κρατικό Αρχείο της Αγκώνας, που είναι οι μοναδικές μέχρι στιγμής και συγχρόνως πολυτιμότες, γιατί τα συμβολαιογραφικά αρχεία της Βενετίας αρχίζουν να είναι πλήρη μόλις από το 1538. Εντάξαμε στον κατάλόγό μας μόνο τα ονόματα όσων αναφέρονται ρητά ως έμποροι, δρώντας είτε μεμονωμένα είτε σε συνεργασία με άλλους. Οι περισσότεροι έμποροι εργάζονται τα χρόνια αυτά με "συντροφίες" (colleganze). Οι συμβαλλόμενοι θέτουν από κοινού τα κεφάλαια ή ο ένας προσφέρει το κεφάλαιο και ο άλλος την εργασία και μοιράζονται κατόπιν τα κέρδη. Ξεχωριστή περίπτωση είναι τα ναυτοδάνεια. Δημιουργείται ένα είδος εταιρίας, στην οποία μετέχουν μικροκεφαλαιούχοι που δανείζουν τον έμπορο, που όχι σπάνια είναι και ο πλοιοκτήτης, και από τα κέρδη των πωλήσεων παίρνει ο καθένας τα ποσοστά του. Από τους εμπόρους αυτούς θα ξεπηδήσει η νέα αστική ελληνική τάξη, και το πρώτο κεφάλαιο σε ελληνικά χέρια οφείλει τη γέννηση του περισσότερο στις συναλλαγές με πληθυσμούς διαφορετικού οικονομικού επιπέδου, πράγμα που αποφέρει υψηλά κέρδη.

Από τα μέσα του 16ου αιώνα τα κερδοφόρα εμπορεύματα είναι: το πιπέρι και τα μπαχαρικά της Λισσαβώνας, ο χρυσός της Αμερικής, ο άργυρος της Βοημίας και της Άνω Γερμανίας, ο χαλκός της Ουγγαρίας, το αλατισμένο

ψάρι της Βόρειας Θάλασσας. Ο νέος καπιταλισμός εδρεύει στην Αμβέρσα, στην Λυών, στη Λισσαβώνα, στη Μεδίνα ντελ Κάμπο (στη Καστίλια), στο Αουσμπουργκ (Γερμανίας). Οι Βενετοί στα τέλη του 16ου αι. έχουν χρήμα αλλά το εξοδεύουν σε αγορά κτημάτων στην ενδοχώρα τους και στην καλοπέραση. Οι μισθοί είναι υψηλοί, στα εργαστήρια της πόλης και στο ναύσταθμο οι αμοιβές είναι μεγάλες, ενώ στην Ολλανδία το χαμηλό κόστος ελκύει τους επενδυτές. Πράγματι, οι Ιταλοί, που την εποχή αυτή διαθέτουν πολύ χρήμα, θα γίνουν τραπεζίτες και χρηματοδότες σε άλλα κράτη και όχι στη χώρα τους.

Μερικοί Έλληνες έμποροι

Έτος	Όνομα	Έδρα ή τόπος εγκινήσεως	Τόπος προορισμού
1501	Pantaleo Caluda	Χίος	Κρήτη
1503	Manoli Langada	Κρήτη	Βενετία
1503	Lio Platoni	Κρήτη	Βενετία
1503	Jacomo Codoiani	Κέρκυρα	—
1505	Michel Viaro	Χανιά	—
1510	Costantino Argito	Κέρκυρα(?)	—
1523	Bernardo Ciuran	Βενετία	—
1526	Thoma Dracopulo	Θήρα	Κρήτη-Αγκώνα
1526	Dimitri Camarioti	Κων/πολη	Κρήτη
1530	Michali Arzirefodi Polo	Άρτα	Κέρκυρα
1530	Janni Lizardo	Άρτα	Κέρκυρα
1530	Cristodulo Sifanto	Κέρκυρα	Σκόπια
1530	Dimo Putro	Κέρκυρα	Σκόπια
1531	[Οικογένεια] Coressi	Κέρκυρα	Βενετία
1531	Manoli Chacovato	—	Βενετία
1532	Micho Maglia	Ιωάννινα	Κέρκυρα-Αυλάνα

Έτος	Όνομα	Έδρα ή τόπος εκμνήσεως	Τόπος προορισμού
1542	Michells Miliotti	Κέφκυρα	Αγκώνα
1543	Alexandro Costantini	Κων/πολη	Αγκώνα
1543	Mavrodi de Pera	Κων/πολη	Αγκώνα
1543	Zanni q. Antonii da Corca	Ζάκυνθος	Αγκώνα
1543	Zacharia q. Antonii da Corfu	Αγκώνα	—
1551	Michali da Zante	Αγκώνα	—
	Dimo greco	»	—
	Giovanni greco	»	—
	Diologo greco	»	—
	Manoli greco	»	—
	Teodosio greco	»	—
	Manoli da Sio	»	—
	Zian Taras greco dalla Jarrina	»	—

ε). Έλληνες ναυτικοί.

Παρά την υποτελή τους θέση, τη θαλάσσια κυριαρχία των Βενετών και το συναγωνισμό των Δυτικοευρωπαίων οι Έλληνες ναυτικοί κατορθώνουν ήδη τον ΙΣΤ' αι. να έχουν μιά δυναμική παρουσία στο μεσογειακό χώρο. Η εξοικίωση με τη θάλασσα (ναυτική παράδοση) και το επιχειρηματικό πνεύμα που τους χαρακτηρίζει βοηθούν στην υπερνίκηση των δυσκολιών. Γιατί πώς

διαφορετικά μπορούμε να ερμηνεύσουμε την ύπαρξη τόσων πλοίων που ανήκουν σε Έλληνες, όταν μάλιστα γνωρίζουμε την έλλειψη πραγματικών ναυπηγείων στις βενετοκρατούμενες περιοχές και πόσο πολύ κόστιζε η κατασκευή ή η αγορά ενός πλοίου; Από όλες τις κτήσεις μόνο ο Χάνδακας διέθετε κάπως μεγάλο ναυπηγείο· στα άλλα εδάφη, όπου υπήρχε διαθέσιμη ξυλεία, μόνο μικρές βάρκες κατασκευάζονταν, όπως μαρτυρείται για τα Σφακιά. Το 1526 ο Μιχαήλ Κορέσσης ναυπηγεί στον Χάνδακα καράβι και παραγγέλει στον ανηψιό του, που βρίσκεται στη Βενετία, τα απαραίτητα σχοινιά και πανιά (*cinque fila di canapo*). Η Βενετία παραμένει και την εποχή αυτή με το μεγάλο της Ναύσταθμο (*Arsenale*) και τα ιδιωτικά της ναυπηγεία το σημαντικότερο ίσως κέντρο κατασκευής πλοίων. Εκεί εργάστηκαν Έλληνες ναυπηγοί που απέκτησαν μεγάλη φήμη για τη δεξιοτεχνία τους. Το 1528 μαρτυρείται ο Φραγκίσκος Θεοδώρου (*Francesco de Todaro*) από τη Κέρκυρα ως ένας από τους καλύτερους ξυλουργούς (*paragon*). Αναφέρουμε ακόμη την ύπαρξη Έλληνα βαρκάρη της Βενετίας, του Στεφάνου Σέρβου ή Ζερβού (*Stefanino Seruo*) γιού του Γεώργιου από την Κέρκυρα, που κατοικεί στην ενορία του Αγίου Πέτρου του *Castello* και πωλεί το 1544 τη βάρκα του χωρητικότητας 15 τόννων αντί 112 δουκάτων.

Στην ανάπτυξη του ελληνικού ναυτικού συνέλαβε και η αντιπάθεια των Τούρκων προς τη θάλασσα, οι οποίοι άφησαν το ναυτικό εμπόριο στα χέρια των υποτελών τους. Οι ναυτικοί των βενετικών και οθωμανικών περιοχών επικοινωνούσαν ελεύθερα. Το 1542 ο Πέτρος Κοντολινιότης, γιός του Δημητρίου από την Κορώνη, αγοράζει από τον *Memi Rais* της Μεθώνης καράβι με όλα του τα εξαρτήματα αντί 900 δουκάτων.

Για τα πληρώματα των ελληνικών πλοίων οι ειδήσεις είναι λιγοστές, αλλά μπορούμε με ασφάλεια να πούμε ότι πάντα θα ήταν προτιμητέοι για την επάνδρωσή τους οι ομοεθνείς. Εχουμε δύο σχετικά παραδείγματα. Στο καράβι του *Teodosio Draco Zakynthiou*, αναφέρονται οι ναύτες *Franco Valavari*, *Jani Lutrachi* και *Nicolo Masi*. Το πλήρωμα του πλοίου ιδιοκτησίας του *Michali da Micone* αποτελείται από τους ακόλουθους: *Zuan di Piconi* γραφέα (*scrivan*), *Zorzi da Lustiza* υπεύθυνο των εξαρτημάτων (*penese*), *Andrea Chiefala* πιλότο (*pedota*), *Baptista da S<c>io*, *Nicolo Vulaco da Candia*, *Nicolo*

Isi de Candia, mastro Marco υπεύθυνο για το νερό και την αποθήκη (botter), Nicoliza αποθηκάριο (sopramasser), Janni da Michone, Piero da Catharo, Polo μάγειρο ή υπηρέτη του κυβερνήτη (schalco), Zuan Piero γραφέα (scrivanello), Antonio Crespo da Catharo.

Την πάροδο του ελληνικού ναυτικού αποδεικνύει και η σύνταξη στα χρόνια αυτά οδηγών και χάρτων, που απευθύνονται ειδικά σε Έλληνες. Είναι οι γνωστοί Πορτολάνοι που τυπώνονται στη Βενετία και οι χειρόγραφοι άτλαντες, που θεωρούνται από τα καλύτερα δείγματα στο είδος τους. Γνωστά είναι τα ονόματα των Γεωργίου Καλλαπόδα (-δη) και του Ιωάννη Ξενοδόχου από την Κέρκυρα. Με τα εγχειρίδια αυτά οι Έλληνες μαθαίνουν από τους Δυτικοευρωπαίους τους διεθνείς ναυτικούς όρους.

Τον ΙΣΤ' αι. κυριαρχούν τα μικρά στρογγυλά πλοία και εγκαταλείπεται η γαλέρα. Με τον τρόπο αυτό γίνεται οικονομικότερη η διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων. Παραθέτουμε τους τύπους των πλοίων που κυβερνούνται από Έλληνες ή είναι ελληνικής ιδιοκτησίας.

arsilio: σκάφος χωρίς κατάρτια

barchia: φορτηγίδα

barchion: μεγάλη βάρκα

barza: φορτηγίδα

barzoto: σκάφος με τετράγωνα πανιά και εξοπλισμένο

bregatin: ελαφρό σκάφος συνοδείας με λατίνια (τετράγωνα πανιά) και κουπιά

caravella: ελαφρό ιστιοφόρο με τρία ή τέσσερα κατάρτια

fusta: ταχύ σκάφος με κουπιά και πανιά

galion: ιστιοφόρο με δύο γέφυρες

galion piccolo: μικρό ιστιοφόρο

griro: καράβι για τη μεταφορά ελαφρών φορτίων

gripeto: μικρός γρίπος

maran: εμπορικό σκάφος 150-200 τόννων

nave: μεγάλο πολεμικό ή εμπορικό, καράβι με τρία κατάρτια (νάβα)

navilio (-oto): καράβι

sandalo: μεγάλη βάρκα χωρίς καρίνα

schirazo: εμπορικό με τετράγωνα πανιά

Η ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Το πρώτο τυπωμένο στην Ιταλία βιβλίο εκδόθηκε το 1464 στο Σουμπιάκο, κοντά στη Ρώμη, επτά μόλις χρόνια μετά την έκδοση στη Γερμανία του πρώτου χρονολογημένου βιβλίου στον κόσμο. Το 1469 επιτράπηκε στον Ιωάννη ντα Σπίρα να ιδρύσει τυπογραφείο στη Βενετία και από τότε η πόλη αυτή εξελίχθηκε στο μεγαλύτερο κέντρο της Ευρώπης για δύο τουλάχιστον αιώνες. Στη περιοχή του Βένετο υπήρχαν εργαστάσια χαρτιού και εργαστήρια ξυλογραφίας και χαλκογραφίας και όλα αυτά πρόσφεραν όλη την υποδομή για την τελειότερη εμφάνιση του έντυπου αντικειμένου.

Το βενετικό κράτος θέσπισε κίνητρα για την προσέλκυση τυπογράφων και την ανάπτυξη της τέχνης και έδινε σε κάθε νέο βιβλίο εικοσαετή αποκλειστικότητα στον εκδότη και για κάθε επανέκδοση δεκαετή αποκλειστικότητα. Το 1598 ιδρύθηκε η Συντεχνία των Βιβλιοπωλών και Τυπογράφων, ενώ υπήρχε μία αρκετά φιλελεύθερη νομοθεσία ως προς το περιεχόμενο των εντύπων. Ενώ στην υπόλοιπη Ευρώπη οι εκκλησιαστικές (αλλά και πολιτικές), αρχές ήλεγχαν την παραμικρή νεωτεριστική σκέψη, στη Βενετία έβρισκαν εκδότη έργα ορθόδοξα ή προτεσταντικά, αρκεί να μην έθιγαν την πολιτεία και την ηθική.

Το 1493 εγκαθίσταται στην Βενετία ο Άλδος Μανούτιος που ως το 1515 ο ίδιος (θα συνεχίσουν οι γιοί του) θα τυπώσει πολλά έργα της κλασικής αρχαιότητας με τη συνεργασία Ελλήνων λογίων, όπως ο Μάρκος Μουσούρος, που είναι ο αντιπροσωπευτικός τύπος του ευρωπαϊού ουμανιστή της εποχής. Ο Μουσούρος γεννήθηκε το 1470 στον Χάνδακα και πέθανε στη Ρώμη. Δεκαέξη χρονών βρίσκεται στη Φλωρεντία και το 1494 στη Βενετία δίπλα στον Άλδο. Το 1503 ανέλαβε διδασκαλία στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Το 1516 δίδαξε για ένα έτος στο Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης, όπου και πέθανε το επόμενο έτος. Ο Μουσούρος είναι ένας από την πλειάδα των λογίων που σκορπίστηκαν στη Δύση λίγο πριν και κυρίως μετά την Αλωση. Ο Μανουήλ Χρυσολωράς (1350-1415) δίδαξε στη Φλωρεντία και σ' άλλες πόλεις, βοήθησε

τον βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Β' στο ταξίδι του στην Ευρώπη και είχε μαθητή τον Γκουαρίνο ντα Βερόνα, από τους διασημότερους ουμανιστές της Ιταλίας. Το έργο του "Ερωτήματα", εγχειρίδιο ελληνικής γραμματικής, στάθηκε το βασικό βοήθημα για τους ελληνιστές για τρεις αιώνες. Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος (1395-1472) γεννήθηκε στην Κρήτη και το 1416 βρέθηκε στη Βενετία. Δίδαξε σε πολλές ιταλικές πόλεις και προσπάθησε να φέρει τον Μωάμεθ Β' (Πορθητή) στις ιδέες του χριστιανισμού και του ουμανισμού.

Ο Θεόδωρος Γαζής (1400-1475) από την Θεσσαλονίκη, ο Ιωάννης Αργυρόπουλος (1393-1487) από την Κωνσταντινούπολη, ο Κωσταντίνος Λάσκαρης (1434-1501) από την Κων/πολη, ο Μιχαήλ Μάρουλλος-Ταρχανιώτης (1453-1500) Έλληνας γεννημένος στην Αγκώνα, ο Δημήτριος Χαλκοκονδύλης (1423-1511) από την Αθήνα, ο Ιανός Λάσκαρης (1445-1534) από την Κων/πολη, υπήρξαν οι άλλοι Έλληνες ουμανιστές με πολυσχιδή δράση τόσο στην Ιταλία όσο και στην άλλη Δυτική Ευρώπη. Η ψυχή και το κέντρο της ουμανιστικής Ελληνικής κίνησης υπήρξε ο Καρδινάλιος Βησσαρίων (1403-1472). Γεννήθηκε στη Τραπεζούντα και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη. Το 1433 βρίσκεται στον Μυστρά για ν' ακούσει τον Γεώργιο Γεμιστό-Πλήθωνα. Το 1437 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Νικαίας και ακολούθησε τον αυτοκράτορα στη Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας. Το 1439 ο πάπας Ευγένιος Δ' τον ονόμασε καρδινάλιο.

Το 1455 και το 1472 ήταν από τους επικρατέστερους για το παπικό αξίωμα. Ανέλαβε ποικίλες διπλωματικές αποστολές στα κράτη της Ιταλίας. Το 1460 μετέβη στη Βόρμς της Γερμανίας για να πείσει τον εκεί ηγεμόνα για σταυροφορία κατά των Τούρκων. Εργάστηκε με πάθος για την οργάνωση σταυροφορικού αγώνα για την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και για την διάδοση των ελληνικών γραμμάτων. Ήταν οπαδός της ένωσης με τη Ρώμη, αλλά η πίστη του αυτή πρέπει να εκτιμηθεί στο πλαίσιο της εποχής. Συγκέντρωσε μεγάλο αριθμό (περίπου 1.000) ελληνικών χειρογράφων που δώρησε στη Βενετία και απετέλεσαν τον πυρήνα της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης. Συνέγραψε στα λατινικά φιλοσοφικές και θεολογικές πραγματείες και μετέφρασε από τα ελληνικά λόγους του Μ. Βασιλείου, τα Απομνημονεύματα του Ξενοφώντα, τα Μετά τα φυσικά του Αριστοτέλη και τον πρώτο Ολυνθιακό

του Δημοσθένη. Οι Βενετοί δεν επέτρεψαν την ίδρυση τυπογραφείου στις αποικίες, για να διατηρήσει το μονοπώλιο η μητρόπολη. Το πρώτο λοιπόν ελληνικό βιβλίο είδε το φώς στην πόλη των δόγηδων το 1473, και στα ελληνικά της τυπογραφεία κατασκευάσθηκαν τα ομορφότερα βιβλία μας. Στη Βενετία τυπώθηκε το 80% των βιβλίων που τροφοδότησαν όλη την ελληνική Ανατολή στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Την περίοδο 1486-1537 υπάρχουν τα ακόλουθα τυπογραφεία που τύπωσαν ελληνικά βιβλία: του Λαόνικου Καββαδάτου πρωτοπαπά Χανιών, με τη συνεργασία του Γεωργίου Αλεξάνδρου από τον Χάνδακα (και οι δύο ήταν ιερείς του κληροδοτήματος του Βησσαρίωνα), του Άλδου Μανουτίου και των διαδόχων του, του Ζαχαρία Καλλέργη, σε συνεργασία με τον Νικόλαο Βλαστό, των Σαβίων, του Μελκίωρε Σέσσα, του Ανδρέα Κουνάδη, σε συνεργασία με τον Δημήτριο Ζήνο, των Ραβάνι, του Λουκά Αντωνίου Ζούντα και των Ζανέτι.

Το 1544-1545 ο Νικόλαος Σοφιανός τύπωσε τέσσερα βιβλία. Τον βοήθησαν οικονομικά το μέλος της Ελληνικής Αδελφότητας Μάρκος Σαμαριάρης και ο λόγιος Αντώνιος Έπαρχος. Το 1553-4 ιδρύεται το τυπογραφείο των αδελφών Βάρελη, ενώ το 1578 άρχιζαν τις τυπογραφικές τους εργασίες οι Νικόλαος Κουβλής, Αντώνιος Βεργής και Εμμανουήλ Γλυζούνης. Την ίδια περίοδο (τέλη 16ου αιώνα) ελληνικά βιβλία τυπώνουν αρκετοί Ιταλοί, ο Σέσσα, ο Ραβάνι, οι Τζιούντα, ο Σκόττο, ο Τζιουλιάνι, ο Ταρρεζάνο, ο Σπινέλλι, ο Ραμπατσέττο, ο Λεοντσίνι και ο Νταμιάν ντι Σάντα Μαρία ντα Σπίτσι.

Ως τα Μέσα του 17ου αι. δεν έχουμε Έλληνες τυπογράφους, αλλά οι άλλοι της Βενετίας αναλαμβάνουν την έκδοση των ελληνικών κειμένων: οι Πινέλλι, ο Ντε Πολόνιο, οι Τζανέτι, ο Ντουζινέλλι, ο Τσερούτι, οι Τζουλιάνι, ο Σαβίωνι, ο Σαλικάτα, ο Αλμπρίτσι, ο Πετζάνα, ο Μπαρμπόνι. Το 1670 αρχίζει τις εκδόσεις το ελληνικό τυπογραφείο Γλυκή. Ως το 1693 το διευθύνει ο Νικόλαος, κατόπιν ο αδελφός του Μιχαήλ και το 1721 εισέρχεται ο Νικόλαος (γιός του Μιχαήλ). Το τυπογραφείο σταμάτησε το 1854.

Λίγο μετά τον Γλυκή, το 1681 άνοιξε το τυπογραφείο του ο Νικόλαος Σάρος, αλλά από το 1707 αυτό θα περάσει στον Βόρτολι. Το τρίτο ελληνικό τυπογραφείο του 18ου αι. είναι του Δημητρίου Θεοδοσίου, που ξεκίνησε το

1755. Αυτό τύπωσε όχι μόνο ελληνικά, αλλά και σλαβικά, αρμένικα και ιταλικά βιβλία. Το 1830 το τυπογραφείο πουλήθηκε στον Ιταλό τυπογράφο Ανδρεόλα, που εξέδωσε πολλά ελληνικά έργα. Τον 19ο αι. υπήρχαν στη Βενετία οι εκδοτικές επιχειρήσεις του Φοίνικα (1839-1897) και του Αγ.Γεωργίου (1850-1882). Οι αδελφοί Βελούδη, ο Χρήστος Τριανταφύλλου και ο Γεώργιος Διαμαντίδης είναι εκείνοι που θα εργαστούν τόσο ως διορθωτές και επιμελητές όσο και ως τυπογράφοι.

Και τα τρία μεγάλα ελληνικής ιδιοκτησίας τυπογραφεία είναι Ηπειρωτών, που μετανάστευσαν στη Βενετία. Πρίν από το 1644 ο Νικόλαος Γλυκής είχε φθάσει στην πόλη των τεναγών, όπου αργότερα τον βρήκαν και τα δύο αδέρφια του. Γύρω στα 1650 ο Λεοντάρης, ο Δημήτριος και ο Νικόλαος ίδρυσαν εμπορική εταιρεία. εισήγαγαν πρώτες ύλες από τα νότια Βαλκάνια και εξήγαγαν μεταποιημένα προϊόντα της βενετικής βιομηχανίας προς τις ελληνικές περιοχές. Από το εμπόριο αυτό πέρασαν στην εκτύπωση βιβλίων, τα οποία κατέληξε να είναι ένα επικερδές προϊόν, καθώς στην οθωμανική αυτοκρατορία και στις βενετικές κτήσεις δεν υπήρχαν τυπογραφεία. Γενικό εμπόριο ασκούσαν και οι δύο άλλες οικογένειες Ηπειρωτών τυπογράφων, Σάρου και Θεοδοσίου. Το κερί, τα βελανίδια, το λάδι, το μετάξι, τα δέρματα, τα σφουγγάρια, το πρινικόκκι (παράσιτο που έδινε κόκκινη βαφική ύλη), το μαλλί ήταν από τα προϊόντα που έφθαναν στη Βενετία, απ' όπου εξάγονταν υφάσματα, νήματα, χαρτί, κοσμήματα, γυάλικα καθώς και είδη ραπτικής ή και έπιπλα. Ο Νικόλαος Σάρος ήλθε στη Βενετία το 1657, για ν' ασχοληθεί με το εμπόριο. Το 1681 άρχισε τις εκδόσεις. Οι κληρονόμοι του το 1707 πώλησαν το τυπογραφείο στον Αντώνιο Βορτόλι. Ωστόσο ο τελευταίος διατήρησε στις εκδόσεις το όνομα του Σάρου ως το 1778. Ο Βορτόλι υπήρξε ο μόνος Ιταλός τυπογράφος που έγινε συστηματικός εκδότης ελληνικών βιβλίων, αρχίζοντας να τυπώνει και με το όνομά του το 1702.

Η οικογένεια Θεοδοσίου καταγόταν από το χωριό Πλισιβίτσα (Πλαίσιο) Φιλιατών, μέλη της εγκαταστάθηκαν στα Ιωάννινα, κέντρο διοικητικό και εμπορικό, και από εκεί άρχισαν το εμπόριο με την Κέρκυρα και την Βενετία. Την ίδια χρονιά και άλλες εμπορικές οικογένειες της Ηπείρου έκαναν τις ίδιες εργασίες, όπως του Μαρούτση, Καραγιάννη, Μίλια, και Ηγουμενίου. Ο

Πάνος είναι το πρώτο μέλος της οικογένειας Θεοδοσίου που εγκαθίστανται στη Βενετία το 1689, ενώ στα 1726 θα έλθει εκεί ο Δημήτριος, ο ιδρυτής του ομώνυμου τυπογραφείου. Ο τελευταίος το 1742 είχε προσληφθεί στο τυπογραφείο Γλυκή, απ' όπου το 1755 έφυγε για ν' ανοίξει δικό του.

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας το ίδιο άτομο ήταν τυπογράφος, εκδότης και βιβλιοπώλης, ενώ σήμερα συνήθως δεν ταυτίζονται αυτές οι δραστηριότητες σ' ένα επιχειρηματία.

Το θρησκευτικό βιβλίο ήταν αυτό που η αγορά ζητούσε περισσότερο, γιατί χραισόμευε και ως σχολικό. Στις εμποροπανηγύρεις γινόνταν η διάθεση των βιβλίων ή ακόμη και σε καταστήματα ποικίλων ειδών, όπως ο συνηθισμένος τύπος του μπακάλη. Πολλές φορές για εκδόσεις ειδικότερου περιεχομένου, όπως ιστορικά (π.χ. η ιστορία της Κύπρου του 1788) φιλολογικά (π.χ. το Λεξικό του Ανθίμου Γαζή του 1807), ακόμη και θρησκευτικά (π.χ. το Άσμα ασμάτων του 1785), που απευθύνονταν σε στενότερο κύκλο αναγνωστών, γινόνταν εφικτή η έκδοση μέσω της εγγραφής συνδρομητών. Τα μεγάλης ζήτησης βιβλία (θρησκευτικά-σχολικά) κατά μέσο όρο τυπώνονταν σε 2.000 αντίτυπα, ενώ για τα πιο ειδικευμένα κείμενα τα 1.000 αντίτυπα ήταν αρκετά υψηλός αριθμός. Προς τα τέλη του 18ου και του 19ου αιώνα οι παραπάνω αριθμοί διπλασιάζονται, γιατί και ο ελληνικός χώρος και οι ελληνικές παροικίες οικονομικά είχαν περισσότερες δυνατότητες και το παιδευτικό επίπεδο γίνεται ολοένα υψηλότερο. Στη Βενετία τυπώθηκε, όπως είπαμε, το 80% των ελληνικών εντύπων της Τουρκοκρατίας. Οι τέσσερεις μεγάλοι εκδοτικοί οίκοι τύπωσαν κατά προσέγγιση: Γλυκής 1430, Θεοδοσίου 550, Βόρτολις 240, Σάρος 212 βιβλία (τίτλους).

ΤΟ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

Βάση υπολογισμού ήταν το δουκάτο. Όταν αυτό ήταν χρυσό εκαλείτο τσεκίνι (zecchino, από την ονομασία της κρατικής Τράπεζας της Βενετίας Zecca) και στις βενετικές κτήσεις (κυρίως στην Κρήτη) υπέρπυρο. Το νόμισμα που βρισκόταν στη βάση των συναλλαγών ήταν το αργυρό δουκάτο, που υποδιαιρείτο σε λίρες 6 και σολδία 20 ή άλλοτε σολδία 4. Στην αγορά της Βενετίας κυκλοφορούσαν και ξένα νομίσματα, αλλά πάντα το κράτος πρόσχε να μη γίνεται κερδοσκοπία σε βάρος του δικού του νομίσματος και κατά χρονικά διαστήματα υποχρέωνε την απόσυρση των ξένων κερμάτων, το λιώσιμο των αργυρών και την μετατροπή τους σε δουκάτα. Η αξία του νομίσματος διακρινόταν σε *valuta corrente* και σε *valuta di piazza*, η πρώτη ήταν χαμηλότερη, ενώ η δεύτερη απέδιδε κυρίως το χρήμα σε συναλλαγματικές.

Στις αποικίες κυκλοφορεί το δουκάτο, αλλά και παίρνει και άλλες ονομασίες, όπως μπιζάντε (βυζαντινό), τορνέσιο (στην Κύπρο) ή υπέρπυρο (δηλ. ερυθρό) στην Κρήτη. Στις περιοχές αυτές κυκλοφορούσε κάπως ελεύθερα και το αυτοκρατορικό βυζαντινό νόμισμα, όπως αργότερα το τουρκικό άσπρο. Οι πληρωμές γίνονταν στις τρέχουσες συναλλαγές σε χάλκινα νομίσματα, που έχουν διάφορα ονόματα, λίρα, σολδίο, μαρτσέλλο, καβαλλίνο και μοτσενίγο (τα τελευταία από το όνομα τοπικών κυβερνητών της Κρήτης). Κατά τον 18ο αιώνα κόπηκαν χάλκινα κέρματα με ποικίλες επιγραφές: *Dalmazia et Albania*, *Argmata et Morea*, *Isole et argmata*, *Corfu-Cefalonia-Zante*. Ο Μοροζίνι έθεσε σε κυκλοφορία νομίσματα της εκστρατείας του 1685. Την περίοδο 1618-1629 κόπηκαν χάλκινα νομίσματα (τορνέζια) με τα ονόματα των δόγηδων Αντονίου Πριούλι και Ιωαννη Κορνέρ στα ελληνικά. Σημειώνουμε ωστόσο ότι τα κέρματα λάμβαναν και άλλα ονόματα κατά την καθημερινή πρακτική, σε επίδραση από νομίσματα άλλων χωρών, όπως: γαζέττα, τάλληρο, ρεάλι, φιορίνι, σκούδο, δηνάριο, άσπρο, μπέτσο.

ΟΙ ΠΑΡΟΙΚΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Η βαθμιαία εξάπλωση των Τούρκων έσπρωχνε πληθυσμούς προς ασφαλέστερες περιοχές. Η Ιταλία υπήρξε ο χώρος που δέχτηκε τα πρώτα μαζικά ρεύματα. Απο το 1282 στη Σικελία κυβερνούσαν οι Αραγονέζοι, που το 1442 κατέλυσαν το βασίλειο των Ανδεγαυών της Νεάπολης και έτσι όλη η Νότια Ιταλία πέρασε στην εξουσία των Ισπανών.

Στη Σικελία και σε μεγάλο μέρος της Ν. Ιταλίας υπήρχε ελληνικό υπόστρωμα, που εξασθάνισε μετά τούς κλασσικούς χρόνους, αλλά ενδυναμώθηκε κατά τους πριν την Άλωση και περισσότερο στους μεταγενέστερους χρόνους. Στην Καλαβρία, στην Απουλία, στην πεδιάδα του Παλέρμου ιδρύθηκαν μοναστήρια, που τηρούσαν το ορθόδοξο τυπικό και ονομάστηκαν έτσι «βασιλιανά» (δηλ. του Μ. Βασιλείου). Ο Βησσαρίων είχε αναλάβει τον 15ο αιώνα τη διοργάνωση των μοναστηριών αυτών, ενίσχυσε την Ελληνολατινική Ακαδημία της Μεσσήνης και σύνταξε τους κανόνες του καθεστώτος που διείπε τους κληρικούς, που ήταν ενωτικοί (ουνίτες), είχαν δηλαδή αποδεχθεί τους όρους της ένωσης των δύο Εκκλησιών, όπως αυτοί είχαν συμφωνηθεί στη Φερράρα και Φλωρεντία (1439). Στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα υπήρχαν 78 μονές, που στα 1608 μειώθηκαν σε 38 και με 192 μοναχούς. Το 1579 ο πάπας Γρηγόριος ΙΓ' συγκρότησε τις μονές σε congregatio (τάγμα), αλλά ο βαθμιαίος εκλατινισμός τους ήταν αναπόφευκτος.

Από τους επώνυμους που εγκαταστάθηκαν στην Ν. Ιταλία είναι οι οικογένειες Παλαιολόγου και Ράλλη. Η μάζα των προσφύγων ήταν γεωργικής προέλευσης. Πολλοί ωστόσο ήταν εκείνοι που εισήλθαν στο στρατό και αποτέλεσαν τον κορμό των πολεμικών σωμάτων στο βασίλειο των Δύο Σικελιών ή και σε άλλα κράτη της Κεντρικής και Βόρειας Ιταλίας.

1. Αγκώνα. Το 1514 μνημονεύονται Έλληνες έμποροι και το 1524 οι ορθόδοξοι αποκτούν ναό (της Αγίας Άννης), που όμως το 1584 έγινε ουνιτικός. Το 1622 η ελληνική κοινότητα ίδρυσε σχολείο. Κατά τη διάρκεια του αγώνα του 1821 αναπτύχθηκε μεγάλη παροικία, γιατί το λιμάνι ανήκε στο Παπικό κράτος και δεν ελέγχετο από την Ιερά Συμμαχία. Κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο βομβαρδίστηκε η εκκλησία και καταστράφηκε το αρχείο της.

2. Βενετία. Ήδη το 1456 οι Έλληνες παίρνουν μια πρώτη άδεια για την ίδρυση του ναού, ενώ απο το 1470 εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα σε παρεκκλήσιο του ναού του Αγίου Βλασίου. Το 1498 αναγνωρίζεται νομικά η κοινότητα. Το 1514 χορηγείται η άδεια για την ανέγερση ναού, που περατώθηκε το 1573. Από το 1579 ο Γαβριήλ Σεβήρος ανέλαβε την ποιμανση των ορθοδόξων με τον τίτλο του μητροπολίτη Φιλαδελφείας. Το 1593 ιδρύθηκε πρωτοβάθμιο σχολείο και το 1599 γυναικεία μονή, που διατηρήθηκε ως το 1829. Το 1665 άρχισε η λειτουργεία της Φλαγγινείου Σχολής και παράλληλα του νοσοκομείου. Στην έδρα της μητρόπολης αναδείχθηκαν , εκτός απο τον πρώτο, και άλλοι σπουδαίοι άνδρες, όπως ο Γεράσιμος Βλάχος και ο Γρηγόριος Φατσέας, ενώ στο ναό υπηρέτησαν ιερείς και αγιογράφοι, όπως ο Εμμανουήλ Τζάνες και ο Φιλόθεος Σκούφος.

3. Ζάρα. Τον 18ο αιώνα οι Έλληνες απέκτησαν το ναό του Προφήτη Ηλία.

4. Λιβόρνο. Από το 1572 εγκαθίστανται Έλληνες, που το 1606 αποκτούν το ναό του Ευαγγελισμού. Έρχονται όμως σε προστριβή με Σύρους Μελχίτες που είχαν έλθει στην πόλη και, ύστερα απο περιπέτειες με τους ουνίτες, ιδρύουν νέο ναό της Αγίας Τριάδος. Σήμερα σώζεται μόνο το νεκροταφείο, όπου υπάρχουν οι μνήμες από την εποχή των επαναστατικών χρόνων, όταν υπήρχε το καθεστώς του *portu franco*.

5. Μπαρλέττα. Σημειώνονται Έλληνες από τον δέκατο έκτο αιώνα.

6. Μπρίντιζι. Οι πρώτοι πρόσφυγες αναφέρονται από το 1536 και το 1565 υπάρχουν δύο ναοί, του Αγίου Πέτρου και του Αγίου Ιωάννη. Από τα τέλη του 17ου αιώνα οι ναοί περνούν στην ουνία.

7. Νεάπολη. Το 1487 αναφέρονται πολυάριθμοι Έλληνες στο στρατό και το 1518 ιδρύεται ο ναός των Αγίων Πέτρου και Παύλου. Η κοινότητα συστήθηκε το 1581. Το 1829 ο Φραγκίσκος Α' των Δύο Σικελιών υποχρέωσε τους ορθόδοξους να γίνουν συνίτες ή λατίνοι.

8. Παρέντσο (Ίστρια). Από το 1589 μνημονεύεται ναός. Στη γειτονική πόλη Φιούμε (σημ. Ριγιέκα) το 1783 αναφέρονται Έλληνες. Άλλη εγκατάσταση στην Ακηλυτα δεν τελεσφόρησε.

9. Σικελία. Οι ορθόδοξοι ακόμη τον 16ο αιώνα ανήκουν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στο Παλέρμο υπάρχουν έξι ορθόδοξοι ναοί. Κοινότητα υπήρχε και στη Μεσσήνη ως τα τέλη του 19ου αιώνα.

10. Τεργέστη. Από το 1719 είχε ανακηρυχθεί *portu franco* και το 1750 αναφέρονται οι πρώτοι Έλληνες, που το 1759 αποκτούν το ναό του Αγίου Σπυριδώνα. Οι συγκρούσεις με τούς ορθόδοξους Σλάβους οδηγούν τους Έλληνες να οικοδομήσουν το νέο ναό της Αγίας Τριάδος και Αγίου Νικολάου, που τελειώνει το 1787. Σχολείο ιδρύθηκε το 1797. Η ακμή της Αυστροουγγρικής μοναρχίας ήλκυσε πλήθος Ελλήνων, ακόμη και απο τη γειτονική Βενετία, που θα λάβουν ενεργό μέρος στις μεγάλες χρηματιστικές εταιρίες, όπως το Lloyd Adriatico, η Riunione Adriatica di Sicurtà, και θα βοηθήσουν το νέο ελληνικό κράτος. Εκεί θα εμφανιστούν οι εφημερίδες Ημέρα (1855) και Κλειώ (1861).

ΚΡΗΤΗ

Με την Τέταρτη Σταυροφορία οι Βενετοί έλαβαν το νησί από τον Βονιφάτιο του Μομφερράτου, αλλά το 1206 ο Ερρίκος Πεσκατόρης, Γενουάτης, αποβιβάστηκε σ'αυτό και προχώρησε στην κατασκευή οχυρώσεων. Το 1210 επανήλθαν οι Βενετοί και το 1211 εγκαταστάθηκε ο πρώτος δούκας Ιάκωβος Τιέπολος. Ακολούθησαν κύματα εποίκων το 1222, 1233 και 1252. Το νησί διαιρέθηκε σε έξη διαμερίσματα κατά το πρότυπο των έξη συνοικιών (sestieri) της Βενετίας, με τοπικούς διοικητές. Παράλληλα η ύπαιθρος κατατμήθηκε σε διακόσια φέουδα, που δόθηκαν τόσο σε Βενετούς όσο αργότερα και σε Έλληνες, ενώ η Λατινική Εκκλησία έλαβε δικά της κτήματα. Τα ορθόδοξα μοναστήρια διατήρησαν την παλαιά τους περιουσία, όπως επίσης η περιοχή των Σφακιών έλαβε κάποια μορφή αυτοδιοίκησης. Οι φεουδάρχες είχαν και μόνιμη κατοικία στον Χάνδακα, όπως το επέβαλλε η συμμετοχή τους στο συμβούλιο του νησιού. Ορισμένοι απο τους παλαιούς γαιοκτήμονες, οι Αρχοντόπουλοι, που πρόβαλαν τη βυζαντινή τους καταγωγή, εξακολούθησαν να έχουν τα περιουσιακά τους στοιχεία .

Η βενετική κατάκτηση δεν έγινε δεκτή από τον ντόπιο πληθυσμό χωρίς επίδραση. Ήδη το 1211 εξερράγη το πρώτο επαναστατικό κίνημα, γνωστό ως των Αγιοστεφανιτών, απο την οικογένεια που το ποδηγέτησε. Οι Βενετοί, με τη βοήθεια του δούκα της Νάξου Μάρκου Σανούδου, κατέστηλαν το ίδιο έτος την εξέγερση, αλλά ο ίδιος Σανούδος, όταν δεν έλαβε την υποσχρημένη αμοιβή, ενώθηκε σε λίγο με τους ντόπιους και μόνο το 1215 το νησί ηρέμησε. Το 1217-1219 σημειώνεται το κίνημα των δύο Συβρίτων, δηλαδή των χωριών Επάνω και Κάτω Σύβριτος. Ηγέτες ήταν οι Σκορδίλαι και οι Μελισσηνοί. Οι ίδιοι υποκίνησαν εξεγέρσεις το 1223 και το 1230-1236. Το 1261 ο βυζαντινός αυτοκράτορας Μιχαήλ Παλαιολόγος υποκίνησε άλλο κίνημα που κατεστάλη το 1265. Τότε οι Αρχοντόπουλοι κατοχύρωσαν τα προνόμιά τους. Το 1266 ο γενοατικός στόλος κατέστρεψε τα Χανιά. Το 1272 εξερράγει η επανάσταση των Χορτατζών που τελείωσε το 1278. Το 1283 ο Αλέξιος Καλλέργης υποκίνησε νέα επανάσταση που κράτησε ως το 1299. Ο Καλλέργης δέν δέχτηκε τη βοήθεια που οι Γενουάτες του πρόσφεραν, αλλά ήλθε σε συμβιβασμό με τους Βενετούς, διατηρώντας τα προνόμιά του στο νησί. Το

1333 ξεσηκώθηκαν οι κάτοικοι των Μαργαριτών (περιοχή Μυλοποτάμου), διαμαρτυρόμενοι για τη βίαιη ναυτολόγησή τους και τη φορολογία. Μαζί τους ενώθηκε ο κλάδος των Καλλεργών Βάρδα, της περιοχής Σελίνου, αλλά η όλη εξέγερση διατηρήθηκε ένα μόνο έτος. Το 1341 ο Λέων Καλλέργης (ανηψιός του Αλεξίου) και η οικογένεια των Ψαρομηλίγγων έκαναν νέο κίνημα, που κράτησε ως το 1347.

Το 1363 σημειώνεται η σοβαρότερη εξέγερση, που θα βρεί ενωμένους Βενετούς φεουδάρχες και Έλληνες του νησιού. Έχοντας σχεδόν ταυτισθεί με τους Κρητικούς, οι ίδιοι απόγονοι των πρώτων εποίκων θα κηρύξουν την απόσχισή τους από τη μητρόπολη. Τότε ίδρυσαν τη Δημοκρατία του Αγίου Τίτου, προσάτη του νησιού. Η εξέγερση ωστόσο μέσα στον ίδιο χρόνο κατεστάλη από βενετικές δυνάμεις που έφθασαν στο νησί. Αλλά η αλυσίδα των κινημάτων συνεχίστηκε. Το 1364 η οικογένεια των Καλλέργηδων υποδαύλιζε νέα ανταρσία που συνεχίστηκε ως το 1367. Τότε η Βενετία απαγόρευσε την κατοίκηση στο οροπέδιο του Λασηθίου, που έμεινε έρημο επί ένα αιώνα.

Με την αλωση της Πόλης στην Κρήτη διαμορφώθηκε κίνηση με στόχο την εγκαθίδρυση κάποιας μορφής βυζαντινής παρουσίας. Κύριος μοχλός ήταν ο Σήφης Βλαστός, αλλά τη συνωμοσία αποκάλυψαν ο ιερέας Λίμας και ο εβραίος Μαυρογονάτος (από τότε οι κρητικοί Εβραίοι έλαβαν ειδικά προνόμια). Νέο κίνημα υπήρξε του Καντανολέου, που διατηρήθηκε πέντε σχεδόν χρόνια (1523-1527). Η περιοχή των Σφακίων βρισκόταν ανέκαθεν σε καθεστώς ημιαυτονομίας, καθώς την ευνοούσε η διαμόρφωση του εδάφους και η οργάνωση της κοινωνίας της σε κλειστές οικογενειακές ομάδες. Εκεί διέφευγαν άτομα που κατεδιώκοντο και γενικά ο τόπος ήταν σε διαρκή καλυμμένη ανταρσία. Το 1571 ο γενικός προβλεπτής Καβάλλι οργάνωσε εκστρατεία και σχεδόν ερήμωσε την περιοχή, κατεδαφίζοντας σπίτια, διαρπάζοντας περιουσίες και διασκορπίζοντας τους κατοίκους. Γενικά την εποχή αυτή στο νησί σημειώνεται αναταραχή, σε συνδυασμό με τις επιδρομές των Τούρκων. Τελικά το 1574 η Βενετία αποστέλλει τον Ιάκωβο Φοσκαρίνι, γενικό προβλεπτή αλλά με έκτακτες εξουσίες, που θα αναλάβει το έργο της

ειρήνευσης και της ανασυγκρότησης. Αυτός αναμόρφωσε τη φορολογία, ανόρθωσε την οικονομία και ενέπνευσε πνεύμα δικαιοσύνης στη διοίκηση.

Η Βενετία ήδη από την εποχή της ναυμαχίας της Ναυπάκτου και του πολέμου της Κύπρου είχε αρχίσει τη συστηματική οχύρωση της Κρήτης. Ωστόσο μόνα τους τα αμυντικά αυτά μέτρα δεν ήταν δυνατόν μακροπρόθεσμα να διαφυλάξουν το νησί. Παρά το ζήλο που οι γενικοί προβλεπτές επέδειξαν το ίδιο το φεουδαρχικό σύστημα δεν παρείχε τη δυνατότητα να προσεταιρισθεί η διοίκηση τους χωρικούς, την πολυπληθέστερη τάξη. Οι φεουδάρχες δεν έχουν πλέον καμιά στρατιωτική αξιοπιστία και παρέμεναν ανεξέλεγκτοι από τους προβλεπτές. Κατά τον 17ο αιώνα η κατάσταση ολοένα και χειροτερεύει και μόνο η δημιουργία ελεύθερης αγροτικής ιδιοκτησίας θα μπορούσε να δώσει μια καλή λύση. Με τη βίαιη στρατολογία και τα κατασταλτικά μέτρα δεν ήταν δυνατόν να εμπεδωθεί πνεύμα συνεργασίας, όπως μαρτυρεί η εξέγερση του 1600 στα Χανιά. Μετά τη Σύνοδο του Τρέντο οι καθολικοί ενέτειναν την προπαγάνδα τους και η πρόταση το 1629/30 να ιδρυθεί καθολικό Κολλέγιο στον Χάνδακα δείχνει πόσο έλειπε η κατανόηση της πραγματικότητας. Η κοινωνική αυτή κατάσταση, που την επιδείνωναν οι σεισμοί (όπως του 1604), οι επιδημίες (όπως του 1630) ή οι σιτοδείες (όπως του 1621 και του 1624) οδηγούσε μοιραία στην απώλεια του νησιού από τη Βενετία.

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Ως το 1479 το νησί κατείχαν οι Τόκκοι. Ο γάμος (1477) του Λεονάρδου Γ' Τόκκου με την ανηψιά του βασιλέα της Νεάπολης Φερδινάνδου Α' είχε εξοργίσει τους Βενετούς, που δεν μπορούσαν να επιτρέψουν την επέκταση της επιρροής των Ανδηγαυών το Ιόνιο. Κατά τη διάρκεια του β' τουρκοβενετικού πολέμου στρατιωτικά σώματα της Βενετίας είχαν καταφύγει στο νησί, που προστάτευε ο στόλος της. Το 1484 παραχωρείται επίσημα το νησί στους Βενετούς, που θα πλήρωναν ετησίως στον σουλτάνο 500 δουκάτα, υποχρέωση που καταργήθηκε το 1699 (συνθήκη του Κάρλοβιτς).

Η Ζάκυνθος ήταν αραιοκατοικημένη και γι' αυτό η Βενετία εγκατέστησε εκεί οικογένειες *stradioti*, με αρχηγό τον Θεόδωρο Παλαιολόγο. Το 1499 αριθμούσε το νησί ελάχιστες χιλιάδες κατοίκων, αλλά το 1537 αναφέρονται 25.000 κάτοικοι. Την οικονομική ανάπτυξη δείχνει και η άφιξη Εβραίων που το 1527 ανέρχονταν σε 204. Το νησί τον 16ο αιώνα υπέστη δύο μεγάλες τουρκικές επιδρομές, μία του Βαρβαρόσσα (1537) και η άλλη του 1571. Στα μέσα του ίδιου αιώνα αρχίζει η καλλιέργεια της σταφίδας (τύπου κορινθιακής), που θα γίνει το κύριο προϊόν του νησιού. Στα 1578 τα εκατόν πενήντα μέλη του Συμβουλίου του νησιού αποφάσισαν να συγκροτήσουν μόνιμο κλειστό σώμα, χωρίς πλέον να συγκαλείται η γενική συνέλευση των ευγενών. Ο αποκλεισμός αυτός και η γενικότερη κοινωνική δυσaréσκεια διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για το κίνημα του 1628 που ονομάστηκε «ρεμπελιό των ποπολάρων». Αρχηγός ήταν ο Χριστόδουλος Τζίμης και μαζί με τον Πιέρο Δάλλ' Άκουϊλα. Η αναταραχή διήρκεσε τρία χρόνια και μόλις τον Φεβρουάριο του 1631 η ηρεμία αποκαταστάθηκε από τον Αντώνιο Πιζάνη, γενικό προβλεπτή της θάλασσας. Εκτός από τα κοινωνικά αίτια, υπάρχει η άποψη ότι το κίνημα υποκινήθηκε από τους Ισπανούς.

Κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου (1645 -1669) και με την πτώση της Μεγαλονήσου έφθασε στη Ζάκυνθο μεγάλο κύμα προσφύγων. Οι νέες κοινωνικές συνθήκες οδήγησαν το 1683 στη μείωση των προϋποθέσεων για την εγγραφή στη Χρυσή Βίβλο (*Libro d' oro*). Ο αριθμός των ευγενών στο Συμβούλιο ορίστηκε σε 93 και αυτός παρέμεινε έκτοτε. Στη Ζάκυνθο δεν

ήδρευε μητροπολίτης αλλά πρωτοπαπάς που υπαγόταν στον επίσκοπο Κεφαλληνίας. Υπήρχε όμως λατίνος επίσκοπος. Οι Εβραίοι παρέμεναν κλεισμένοι σε ιδιαίτερη συνοικία και εναντίον τους έγιναν διωγμοί από τους κατοίκους το 1712 και το 1760. Οι Συντεχνίες ήταν ανεπτυγμένες και διαμόρφωναν την κοινωνική και οικονομική ζωή. Μερικές απ'αυτές ήταν : των συμβολαιογράφων, των ραπτών, των υποδηματοποιών, των βυτοποιών, των κρεοπωλών (μακελλαραίων), των κτιστών κλπ. Το 1576 ιδρύθηκε η δημόσια σιταποθήκη (fontego) και το 1670 έγινε το ενεχυροδανειστήριο (Monte di Pietà). Το 1560 θεσμοθετήθηκε το Ταμείο των Σκλάβων. Η εκπαίδευση των νέων γινόταν κυρίως από ιδιωτικούς δασκάλους, αλλά το 1623 από τα εισοδήματα της μονής της Αναφωνήτριας ιδρύθηκε δημόσιο σχολείο. Το 1740 άνοιξε εκπαιδευτήριο για δώδεκα νέους με κληροδότημα του Γεωργίου Ρούσου. Ακόμη, υπήρχε η Ακαδημία των Επαγρυπνούντων (Accademia dei Vigilanti), σωματείο που συγκέντρωνε τους λογίους. Η διοίκηση είχε παραχωρήσει προνομιακή μεταχείριση σε δώδεκα οικογένειες και θρησκευτικούς φορείς, που διαχειρίζονταν αυτόνομα την κτηματική περιουσία τους καταβάλλοντας μόνο πάγιο φόρο στο δημόσιο, που ήταν: του Σιγούρου, του Μεγαδούκα Λάσκαρη - Καρρέρ, της μονής Στροφάδων, της μονής Αναφωνήτριας, της μονής Λαυρένταινας, της μονής Ξεροκαστελλιώτισσας, της μονής Αγίου Φραγκίσκου των Μινοριτών, του Λατινοεπισκόπου, του Μόρο-Βιάγκου-Κανάλε, του Μοτσενίγου, της Κομμενδαρίας της Ρόδου-Φοσκάρδη και του Πελεγάνου Σανταλούέ.

ΛΕΥΚΑΔΑ

Από το 1204 το νησί είχε γίνει το μήλο της έριδας ανάμεσα στο δεσποτάτο της Ηπείρου και τους ηγεμόνες της Κεφαλληνίας (Τζώρτζη). Το 1362 πέρασε στους Τόρκους που το κράτησαν ως το 1479. Τότε το κατέλαβαν οι Τούρκοι, το ανακατέλαβαν οι Βενετοί το 1502-1503, οπότε πέρασε οριστικά στους Τούρκους μέχρι το 1684. με την εκστρατεία του Φραγκίσκου Μοροζίνη. Τους Βενετούς βοήθησαν Κερκυραίοι, Ζακύνθιοι και Κεφαλονίτες, ανάμεσα δε στους τελευταίους διακρίθηκε ο Άγγελος Δελλαδέτσιμας. Πολέμησε ακόμη ο επίσκοπος Κεφαλληνίας Τιμόθεος Τυπάλδος με ιερείς και μοναχούς. τότε ιδρύθηκε η πρωτεύουσα Αμαξική (σημ. Χώρα) και συγκροτήθηκε το τοπικό Συμβούλιο από εβδομήντα μέλη.

Οι Βενετοί φρόντισαν αμέσως για την ανάπτυξη του νησιού βελτιώνοντας τις αλυκές, τα ιχθυοτροφεία, επιβάλλοντας την φύτευση ελαιοδένδρων και κατασκευάζοντας σιταποθήκη. Κατά τον πόλεμο του 1714-1716 η Λευκάδα καταλήφθηκε προσωρινά από τους Τούρκους, αλλά η βενετική κυριαρχία επεκτάθηκε ως τη Βόνιυσα και τον Αμβρακικό κόλπο.

Το νησί υπέστη αλλεπάλληλες ζημιές από σεισμούς, που σε διάστημα μικρότερο του αιώνα αριθμούνται σε δέκα, όπως καταστροφική υπήρξε η επιδημία πανώλης στα 1743. Ενώ το 1479 ο πληθυσμός ανερχόταν σε 25.000 κατοίκους, το 1684 είχε κατέβει σε 9.000. Με αλλεπάλληλες αφίξεις προσφύγων από την Πρέβεζα (1701), από την Αχαρνανία ή ακόμη και από τη Χίο (μέσω Πελοποννήσου) ο πληθυσμός το 1778 έφθασε τους 15.000 κατοίκους. Οι Χιώτες εγκαταστάθηκαν κυρίως στο Μεγανήσι. Η ορθόδοξη Εκκλησία διοικείτο από αρχιεπίσκοπο που εξέλεγαν οι τοπικοί κληρικοί και εκπρόσωποι της κοινότητας, μαζί με τη βενετική διοίκηση.

Η γεωγραφική θέση της Λευκάδας ήταν πλεονεκτική, γιατί βρισκόταν στην είσοδο του Αμβρακικού Κόλπου. Η εμπορική κίνηση στον κόλπο αυτό ήταν από τον 15ο αι. πολύ ζωηρή, καθώς οι συναλλαγές γίνονταν στην περιοχή της Άρτας, όπου έφθαναν τα προϊόντα από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη νοτιοδυτική Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό το νησί είχε αφενός τελωνειακές

ΚΕΡΚΥΡΑ

Από το 1204 ώς το 1206 την κατέκτησε ο πειρατής Leone Vetrano. Τον σκότωσαν οι Βενετοί, που διένειμαν το νησί σε δέκα ευγενείς. Το 1214 πέρασε στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, για να καταληφθεί το 1267 από τους Ανδηγαυούς. Τελικά έγινε μόνιμα βενετική το 1386, αφού καταβλήθηκαν τριάντα χιλιάδες χρυσά δουκάτα στους τελευταίους. Παρά τις πέντε πολιορκίες (1430, 1537, 1571, 1573 και 1716) οι Τούρκοι δεν κατάφεραν να κατακτήσουν το νησί.

Ως το 1420 ο Βάιλος ήταν απόλυτος διοικητής του νησιού. Από τότε όμως τον περιέβαλλαν δύο Καμερλέγχοι και ο προβλεπτής και καπιτάνος, οι πρώτοι με δικαστικά καθήκοντα και ο δεύτερος υπεύθυνος του δημοσίου ταμείου και του στρατού. Την τοπική στρατιωτική διοίκηση ασκούσε ο Καστελλάνος και στον στόλο προΐστατο ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας. Η μητρόπολη κατά καιρούς απέστελλε έκτακτους καλουμένους Inquisitori, που ήλεγχαν τους αξιωματούχους όλων των βαθμίδων.

Αρχικά η Συνέλευση των κατοίκων εξέλεγε Συμβούλιο από 60/70 μέλη, που από το 1489 ανήλθαν σε 150. Όμως το 1669 προστέθηκαν δέκα μέλη που εκλέγονταν από άτομα ηλικίας 20-24 ετών. Το 1786 το Συμβούλιο επανήλθε στα 60/70 μέλη και η εκλογή γινόταν με κλήρο. Από το Συμβούλιο εκλέγονταν διάφοροι αξιωματούχοι, όπως οι αγορανόμοι (giustizieri), τρεις δικαστές με ετήσια θητεία, τρεις προϊστάμενοι του Λοιμοκαθαρητηρίου, όπως ακόμη υποδείκνυε τους διοικητές της Πάργας, του Βουθρωτού και του Αγγελοκάστρου. Το 1627 συστήθηκε ένα Συμβουλευτικό Σώμα, η Consulta del Conclave, αποτελούμενο από οκτώ τοπικούς αξιωματούχους που εισηγούνταν στο Συμβούλιο. Όπως συνέβαινε στη Ζάκυνθο έτσι και στην Κέρκυρα, για να εισέλθει αστός στο Συμβούλιο έπρεπε να αποδείξει ότι επί τρεις γενιές (gradi di civiltà) ο παππούς και ο πατέρας του δεν ήταν βιοτέχνες, αλλά εισοδηματίες ή έμποροι, ότι ήσαν νόμιμα τέκνα ντόπιων κατοίκων και ότι αυτός και ο πατέρας του κατοικούσαν στην πόλη.

Στο νησί δεν υπήρχε επίσκοπος, αλλά Μέγας Πρωτοπαπάς. Αυτός εκλεγόταν απο τριάντα μέλη του Συμβουλίου (που αυτό υποδείκνυε), τους ιερείς (που συγκροτούσαν το Ιερό Τάγμα), τους ενιαύσιους δικαστές και τη βενετική διοίκηση. Μετά την εκλογή γινόταν η ενθρόνιση, όπου ο γενικός προβλεπτής ενεχειρίζε αργυρά βακτηρία και βελούδινο πίλο. Ακόμη ο πρωτοπαπάς έφερε ερυθρό μανδύα. Από το 1464 το Ιερό Τάγμα είχε το προνόμιο να ζητά την απελευθέρωση τεσσάρων καταδίκων. Στον Μ. Πρωτοπαπά υπάγονταν τέσσερεις απλοί πρωτοπαπάδες του νησιού και ο πρωτοπαπάς των Παξών. Η χειροτονία των ιερέων γινόταν απο τον επίσκοπο Ιωαννίνων ή Κεφαλληνίας. Με τους Λατίνους του νησιού γίνονταν πολλές κοινές εορτές και το Πάσχα ακολουθούσαν το ορθόδοξο ημερολόγιο.

Το νησί διαιρείτο σε τέσσερα βαϊλίκια (Όρους, Μέσης, Λευκίμης και Αγείρου-Γύρου), που το καθένα διεκρίνετο σε «σημαίες». Όλο το νησί είχε 94 «σημαίες». Κάθε «σημαία» είχε τους προεστώτες (vecchiardi) και τους αστυνομικούς (contestabili). Παράλληλα η πόλη της Κέρκυρας ήταν διηρημένη σε συνοικίες (contrade) και σε κάθε μια υπήρχαν τρεις υπεύθυνοι (ένας από κάθε τάξη), που επιτηρούσαν τα παιδιά, φρόντιζαν για την ασφάλεια, το οδόστρωμα και διένειμαν τις ελεημοσύνες τη Μεγ. Εβδομάδα. Στο νησί υπήρχαν «βαρωνίες», που το 1616 αριθμούνται σε 15: Ανδρέα Μπραγκαντίνο, Νικολάου Μιδέου, Γιανέλου-Αθιγγάνων, Μέμα (κατεχόμενη από Γότη-Κουϊρίνη), Βιάρρα (του Μαρίνο Μαρκέλλου), Βικεντίου Γρίτου-Πετριτίνου, Μιχαήλ Τρών-Μαλιπιέρου, Παύλου Κανάλη-Παρούτα, Ράλλη Φραγγόνη, Φαντίνου Φιομάκου, Δανιήλ Δαρμέρου-Ιωάννη Κουερίνη, Ιππολύτου Αλταβίλλα-Έριτσου, Βρουνέλη-Έριτσου και Κανάλη Βολάνου-Γότου, Αλταβίλλα (Γρίτου-Έριτσου) και Δουόδου (Γιράρδου-Καράτσολα). Η «βαρωνία» του Γιανέλου-Αθιγγάνων κατοικείτο από εκατό περίπου Αθιγγανούς, και σ'αυτούς ο κάτοχος είχε πλήρη εξουσία.

Οι Εβραίοι είχαν δικό τους Γενικό Συμβούλιο και τέσσερεις Συνδίκους (δηλ. εκπροσώπους του Συμβουλίου), που τηρούσαν την τάξη στην εβραϊκή συνοικία και παρίσταντο στις δημόσιες τελετές. Ειδικά οι Εβραίοι του νησιού ήταν απαλλαγμένοι από το φόρο του «πάγκου» (banco), δηλαδή των τραπεζιτικών συναλλαγών, ενώ είχαν και το δικαίωμα να κατοικούν μέσα στο φρούριο.

Την οχύρωση του νησιού οι Βενετοί άρχισαν το 1402. Κύριο βάρος δόθηκε στη διαμόρφωση του παλαιού φρουρίου που με την τάφρο μεταβλήθηκε σε τεχνητό νησί. Μετά το 1537 ο αρχιτέκτονας Μιέλε Σανμικέλι κατέστρωσε γενικό σχέδιο οχύρωσης της πόλης και το παλιό φρούριο πήρε την παλαιά του μορφή. Τότε διαμορφώθηκε και η Σπιανάδα. Το 1576 άρχισε το τείχος της πόλεως και το νέο φρούριο. Τέσσερεις πύλες επέτρεπαν την επικοινωνία της θάλασσας και την έξοχή: της Σπηλιάς και του Αγίου Νικολάου προς τη θάλασσα και του Ραϊμόνδου στη Γαρίτσα και η Βασιλική (οδός Γ.Θεοτόκη) προς την ύπαιθρο (οι τελευταίες δεν υπάρχουν σήμερα). Η πόλη της Κέρκυρας είναι το πολεοδομικό συγκρότημα που διασώζεται στα Ιόνια νησιά με την παλαιότερη μορφή του, καθώς το Αργοστόλι και η πόλη της Ζακύνθου καταστράφηκαν από σεισμούς το 1953.

Η παιδεία στην Κέρκυρα βασιζόταν, όπως και στις άλλες κτήσεις, στους ιδιωτικούς δασκάλους, που άλλοτε ήταν ιερωμένοι, άλλοτε συμβολαιογράφοι ή πτυχιούχοι της Πάδοβας. Ιδιαίτερα το δέκατο όγδοο αιώνα λόγιοι δημιουργούν πνευματική κίνηση, αν και ήδη το 1656 είχε ιδρυθεί η Ακαδημία των Εξησφαλισμένων (Assicurati). Το 1716 η Ακαδημία αυτή έκλεισε, για να ιδρυθεί άλλη το 1732, των Πλανήτων (Errantes). Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται το Κοινό Σχολείο των Ιερεμία Καββαδία και Νικηφόρου Θεοτόκη, που ιδρύθηκε το 1759 και λειτούργησε ως το 1765. Εκεί φοίτησε ο πατέρας του Ιωάννη Καποδίστρια.

Το 1623 η Βενετία διέταξε τη συστηματική εμφύτευση ελαιοδένδρων. Το λάδι ήταν το πρώτο προϊόν και ακολουθούσαν το αλάτι, το κρασί και τα βαλανίδια. Η μονοκαλλιέργεια της ελιάς επέφερε συνεχείς κρίσεις στην οικονομία του νησιού και ήταν συχνές οι σιτοδείες, όπως εκείνη του 1740. Το λάδι που έφτανε στη Βενετία κατά 33% χρησιμοποιόταν στη σαπωνοποιία, 11% για οικιακή χρήση και το υπόλοιπο στην υφαντουργία.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Από το 1195 το νησί είχε η οικογένεια Orsini, που οι Βενετοί άφησαν ανενόχλητη. Το 1324 φθάνουν οι Ανδηγαυοί, που θα μείνουν ως το 1357. Τότε περνά στους Τόκκους (κατάγονταν από το Μπενεβέντο της Ιταλίας), που θα παραμείνουν ως το 1479. Οι Τούρκοι θα μείνουν για δύο χρόνια, το 1481 επανέρχονται οι Τόκκοι, το 1483 θα επιστρέψουν οι Τούρκοι, που θα φύγουν οριστικά το 1500, οπότε εγκαθίστανται μόνιμα οι Βενετοί.

Πρωτεύουσα του νησιού ήταν το κάστρο του Αγίου Γεωργίου. Υπήρχαν ακόμη η διοίκηση του Ληξουρίου και της Άσου. Το 1757 η πρωτεύουσα μεταφέρεται στο Αργοστόλι. Αν και η οικονομική ζωή και οι συγκοινωνίες θα έπρεπε να είχαν οδηγήσει ενωρίτερα σ'αυτή τη λύση, λόγοι ασφάλειας κρατούσαν την έδρα στον οχυρωμένο λόφο. Πράγματι οι επιδρομές και αποβάσεις των Τούρκων ήταν συνεχείς. Το 1538 ο Χαΐρεντίν Βαρβαρόσσα συνέλαβε πάνω από δέκα χιλιάδες αιχμαλώτους και κατέστρεψε πολλά χωριά. Το 1570 ο Ουλούτς Αλή εξανδραπόδησε έξι χιλιάδες κατοίκους. Κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου αρκετοί Κεφαλονίτες εξόπλισαν και απέστειλαν γαλέρες στην Κρήτη, καθώς παράλληλα αυξήθηκαν οι φόβοι για τουρκικές επιδρομές και λαμβάνονται μέτρα για την άμυνα του νησιού.

Με την εκστρατεία του Φραγκίσκου Μοροζίνη δημιουργήθηκε σώμα με επικεφαλής Κεφαλονίτες, όπως ο Ιωάννης Βαπτιστής Μεταξάς, ο Άγγελος Δελλαδέτσιμας και ο Ευστάθιος Ρωμανός. Στη Λευκάδα, στο Ξηρόμερο, στο Βάλτο και στην Πρέβεζα έδρασαν παραπάνω από 2.000 Κεφαλονίτες. Στις εξεγέρσεις κατά την εποχή των Ορλωφικών 6.000 Κεφαλονίτες πέρασαν στο Μοριά.

Το νησί προστάτευαν οι δυνάμεις ιππικού και πεζικού. Η δύναμη των ιππέων ανήλθε έως 300 άτομα που είχαν κατανεμηθεί σε έντεκα περιοχές. Ο στρατός ξηράς είχε κατανεμηθεί στα δύο φρούρια, του Αγίου Γεωργίου και της Άσου. Στο μέν πρώτο υπηρετούν το πολύ 50 πεζοί, ενώ στο δεύτερο η δύναμη φθάνει τα 300 άτομα. Τα σώματα αυτά υποστηρίζονταν από τη ντόπια πολιτοφυλακή (cernide) που έφθανε και τα 1.200 άτομα. Έργο της τελευταίας

ήταν κυρίως η άμυνα απο τις πειρατικές επιδρομές. Πράγματι ο κίνδυνος ήταν συνεχής, με χαρακτηριστικά παραδείγματα του έτους 1612 και 1638.

Στα 1500 οι κάτοικοι ανέρχονται στις 10.000, το 1580 αυξάνονται σε 20.000, που το 1611 θα γίνουν 40.000, για να ανέλθουν στα τέλη του 18ου αιώνα στις 90.000. Εκτός από τη φυσική αύξηση υπήρξαν πολλές οι μεταναστεύσεις, όπως από την Κορώνη ή την Κρήτη. Από την εποχή των Τόκων υπήρχαν κάποιες μορφές φεουδαρχίας, είτε με παραχωρήσεις γαιών σε ιδιώτες, είτε με προνόμια στην Εκκλησία. Το 1667 μνημονεύονται έξι «βαρωνίες»: Φλωριά, Σδριν, Μηλιαρέση, Τυπάλδων Αλφονσάτων, Βαλσαμάκη και μονής Σισίων. Το 1560 η καλλιέργεια της σταφίδας παίρνει διαστάσεις σε βάρος της σιτοκαλλιέργειας. Πρώτο προϊόν στις εξαγωγές ήταν η σταφίδα, κατόπιν το λάδι, το κρασί και το τυρί.

Εκτός από τα μεμονωμένα ιδιωτικά και κοινοτικά σχολεία, στο νησί λειτούργησαν τρία αξιόλογα εκπαιδευτήρια. 1) Των Λειχουδών, από το 1670 έως το 1683. 2) Του Βικέντιου Δαμοδού, από το 1721. Μαθητές υπήρξαν ο Αγάπιος Λοβέρδος, ο Ζώσιμος Περισιτιάνος (διευθυντής της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου της Πάδοβας) και ο Χρύσανθος Μοσχόπουλος (διευθυντής της Φλαγγινείου). 3) Του Μιχαήλ Μοσχόπουλου περί το 1792.

ΜΙΚΡΟΤΕΡΕΣ ΚΤΗΣΕΙΣ

1. Κύθηρα. Ως την Δ' Σταυροφορία το νησί κατείχε η οικογένεια Ευδαιμονογιάννη, από τη Μονεμβασία. Το 1207 την κατέλαβε ο Μάρκος Βενιέρης και η οικογένεια αυτή την κράτησε ως το 1269, οπότε επανήλθαν οι Ευδαιμονογιάννηδες ως το 1309. Τότε και πάλι εγκαταστάθηκαν οι Βενιέρηδες, που μόλις το 1530 αντικαθίστανται από τους Βενετούς προβλεπτές. Το 1572 το τοπικό Συμβούλιο συγκροτήθηκε σε τριάντα μέλη και τότε το νησί είχε περίπου 3.000 κατοίκους. Το διάστημα 1715-1718 το κατέλαβαν οι Τούρκοι.

Τα Κύθηρα ως το 1669 διοικητικώς υπάγονταν στην Κρήτη και κατόπιν στον γενικό προβλεπτή της Ανατολής που ήδρευε στην Κέρκυρα. Εξωτερικό εμπόριο υπήρχε ελάχιστο και η οικονομία βασιζόταν στην τοπική κατανάλωση. Οι ελάχιστοι φόροι προέρχονταν από το κρασί, τα ζώα και τα δημητριακά.

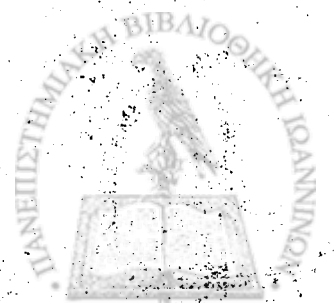
2. Ιθάκη. Ακολουθούσε την τύχη της Κεφαλληνίας, της οποίας το Συμβούλιο διορίζει τους τοπικούς διοικητές. Οι ντόπιοι εξέλεγαν δύο εκπροσώπους που υπερασπίζονταν τα δικαιώματά τους. Τα πρώτα προϊόντα σε κάποια ποσότητα ήταν η σταφίδα και το λάδι.

3. Πάργα. Το Συμβούλιο της Κέρκυρας εξέλεγε τον τοπικό διοικητή. Αυτός ήταν πάντα Κερκυραίος, με ετήσια θητεία και με την απαγόρευση να επανέλθει στην ίδια θέση για δέκα έτη. Τους υπαλλήλους ψήφιζε το Συμβούλιο, το οποίο, στα 1511 και το 1572 είχε στείλει πρεσβεία στη Βενετία. Από την Πάργα εξάγονταν κυρίως λάδι και ζώα, όπως και δημητριακά. Η βενετική διοίκηση κάλυπτε και την ενδοχώρα, έως τις εκβολές του Αχέροντα και το Μαργαρίτι.

4. Παξοί. Το Συμβούλιο της Κέρκυρας δέχθηκε εξ αρχής η διοίκηση να παραμείνει στην τοπική ισχυρή οικογένεια, που ως το 1513 ήταν του Ιωάννη Σπύρι. Κατόπιν ανέλαβαν οι κληρονόμοι του Βερναρδίνος Αβράμης και Γάλλος Μορέλλος. Αυτοί κατέβαλλαν στο ταμείο της Κέρκυρας πάγια

εισφορά, που το 1676 ορίστηκε σε δουκάτα 4.000 ετησίως. Οι Παξοί και οι Αντίπαξοι εξήγαγαν λάδι και εσπεριδοειδή (κυρίως λεμόνια). Ακόμη τροφοδοτούσαν την οικοδομή με μάρμαρα και λίθινες πλάκες. Ο πληθυσμός των νησιών κυμαινόταν στους 3.000 κατοίκους.

[The following text is extremely faint and illegible due to the quality of the scan. It appears to be a continuation of the historical or geographical text.]

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ

Αθήνα	1395-1402 1466 1687-1688	Λήμνος	1464-1479 1656-1657
Αίγινα	1451-1537 1693-1715	Μάνη	1467-1479
Αίγιο(Βοστίστα)	1470	Μεθώνη	1206-1500
Αμοργός	1370-1446	Μονεμβασία	1464-1540
Άνδρος	1437-1440 1507-1514	Μοριάς	1684-1715
Αντικύθηρα	1363-1797	Μύκονος	1390-1718
Άργος	1388-1403 1463-1479	Νάξος	1437-1500 1511-1517
		Ναύπακτος	1407-1499 1687-1699
	1684-1792	Ναύπλιο	1388-1540
Βόνιτσα	1718-1797	Παξοί	1386-1797
Βοδονίτσα	1338-1414	Πάργα	1401-1797
Βουθρωτό	1386-1797		
Δυρράχιο	1205-1213 1392-1501	Πάρος	1518-1520 1531-1536
Εύβοια	1209-1470	Πάτρα	1408-1413 1417-1419
Ζάκυνθος	1484-1797	Πρέβεζα	1499-1530 1718-1797
Θάσος	1464-1479	Πτελεός	1323-1470
Θεσσαλονίκη	1423-1430	Πύλος	1206-1501
Ιθάκη	1483-1485 1500-1797	Σαγιάδα	1386-1797
Ικαρία	1694-1695	Σαμοθράκη	1466-1479
Ιμβρος	1466-1479	Σποράδες	1453-1538
Κάρπαθος	1306-1538	Τένεδος	1375-1383
Κάσος	1306-1538	Τήνος	1390-1718
Κέρκυρα	1206-1214 1386-1797	Χίος	1694-1695
Κεφαλληνία	1483-1485 1500-1797		
Κορώνη	1206-1500		
Κρήτη	1204-1669		
Κύθηρα	1363-1797		
Κύπρος	1489-1570		
Λευκάδα(Αγ. Μαύρα)	1502-1503 1684-1797		

ΒΕΝΕΤΙΚΕΣ ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Αθήνα:	Setines
Αίγινα:	Legena
Βουθρωτό:	Butrinto
Εύβοια:	Negroponte
Ζάκυνθος:	Zante
Θεσσαλονίκη:	Salonicco
Κάρπαθος:	Scarpanto
Κέρκυρα:	Corfu
Κρήτη:	Candia
Κύθηρα:	Cerigo
Λευκάδα:	Santa Maura
Μάνη:	Maina
Μονεμβασία:	Malvasia
Ναύπακτος:	Lepanto
Ναύπλιο:	Napoli di Romania
Πάτρα:	Patrasso
Σαγιάδα:	La Bastia

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Α'

Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

1423

«Ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος, ὁ μετὰ τὸν βασιλεῦα Ἰωάννην καὶ Θεόδωρον τρίτος υἱὸς τοῦ βασιλέως Μανουήλ, ἦν δεσπότης Θεσσαλονικῆν ὅς καὶ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς νόσου ἔσθαρτο. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς μάχης τοῦ Μωράτ, λέγω καὶ πρὸ τῆς μάχης τῆς Πόλεως, ἃς οὐδ' ὁ Μουσταῦς ἐξῆλθε τῆς Λήμνου, εἶχε μάχην Θεσσαλονικῆ καὶ πάντες οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Θεσσαλίας, Αἰτωλίας, Φθίας, Θηβῶν καὶ πέρα Ἰωαννίνων συνέθλιβον καὶ ἀπέκλειον Θεσσαλονικῆν, οἱ τοῦ Ἀβρανέζη υἱοὶ καὶ ὁ Τουραχαν καὶ ἕτεροι πλείστοι. Ἀγανακτήσαντες οὖν οἱ Θεσσαλονικεῖς τὴν καθεκαστὴν ἐφοδὸν τῶν Τούρκων καὶ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα ποθέν, — ἢ γὰρ Πόλις ἔσφερε τὰ κατ' αὐτῆς δεινὰ καὶ οὐχ ὑπέφερεν. — ἐλιμωττον γὰρ οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐνδεία τῶν ἀναγκαιῶν, στέλλουσι τινὰς τῶν ἀρχόντων πρὸς τοὺς Βενετικούς μετὰ βουλῆς, τοῦ δεσπότης θέλοντος ἢ καὶ μὴ θέλοντος, τοῦ παραδοῦναι τὴν Θεσσαλονικῆν αὐτοῖς. Αὐτοὶ δὲ οἱ Βενετικοὶ ἀσπασίως τὴν ἀγγελίαν δεξάμενοι συνέθεντο τοῖς σιλάσαι καὶ θρέναι καὶ εὐτυχίσει τὴν πόλιν καὶ εἰς δευτέραν Βενετιαν μετασηματίσαι καὶ αὐτοὶ οἱ Θεσσαλονικαῖοι ἔσπευον εἶναι πιστοὶ ἐν τῇ κοινότητι τῶν Βενετικῶν ὡσπερ αὐτοὺς τοῖς ἐν τῇ Βενετία καὶ γεννηθέντας καὶ τρασέντας. Γενομένων οὖν τῶν συνθηκῶν, διὰ δέκα τριήρων ἄγουσι δοῦκαν ἐν Θεσσαλονικῆ καὶ εἰσάγουσιν αὐτὸν ἐντὸς καὶ ἐξάγουσι τὸν δεσπότην Ἀνδρόνικον. Καὶ τὸν νέον δοῦκαν εὐσημησαντες ὑπέστρεψαν αἱ τριηρεῖς ἐν Βοιωτία. Καὶ ἦν ἰδεῖν ἕκτοτε πλῆθος πολέμων, λέγοντες οἱ Τούρκοι «Ἡ πόλις αὕτη ἡμετέρα ὑπάρχει εἰ γὰρ ἡμεῖς ταύτην ἀσθενοῦσαν οὐκ ἀπεδείξαμεν οὐκ ἂν εἰς ὑμᾶς ἀπέκλινεν» — Ἐν γὰρ τούτῳ ᾧ φρονήματι καρτερὰ μάχη ἐγένετο καὶ ὑπερίσχιον οἱ Τούρκοι ἐλιμωττον δὲ οἱ Θεσσαλονικεῖς. Οἱ δὲ Λατίνοι σοβοῦμενοι μήπως οἱ Ῥωμαῖοι στενοχωρηθέντες ποιήσωσιν ἀνταρσίαν καὶ εἰσάξωσι τοὺς Τούρκους, τοὺς δὲ βενετικούς διώξωσιν, ἦν γὰρ καὶ, προλαβόν, ἡ πόλις τῶν Τούρκων, ἤρξαντο τοὺς τῶν εὐγενῶν Ῥωμαίων οἴκους μεταστῆλλαιν, τοὺς μὲν εἰς Εὐβοίαν, τοὺς δὲ ἐν Κρήτῃ, ἄλλους ἐν Βενετία. Ἡ ἀδομένη οὖν ἐπιπλάστος ἀφορμὴ, ὅτι τὰ πρὸς χρείαν εἰσὶ σπάνια, οἶον σίτες, κριθαί, ὄσπρια, κρήνη καὶ ἄλλο εἰ τι τρώσιμον· διὰ τὸ ἀραιῶσαι οὖν τὰς οἰκίας, μετακινήσαντες οἱ προύχοντες ἐνεκα τῆς στενοχωρίας ταύτης καὶ εἰς τὸ μετέπειτα Θεοῦ ἀρωγούτος ἐπανελεύσονται. Μετήγαγον οὖν πλείστους ὧδε κάκεισε καὶ πολλοὺς ἐν τῷ βυθῷ ἔρριψαν, ἄλλους ὡς ἀπίστους ἐκόλαζον, τοὺς δὲ ἐναπολειωθέντας ἐν μυριάσι ἀσελγείαις ἐκακούν. Μετὰ δὲ τὸ ὑποστρέψαι τὸν Μωράτ ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς Θράκην, ἔστειλαν οἱ Βενετικοὶ ἀποκρισιarioὺς πρὸς αὐτόν, αἰτοῦντες εἰρήνην. Ὁ δὲ οὐκ ἀπόκρισιν παρέσχεν αὐτοῖς, ἀλλ' ἦ μόνον ὅτι· «Ἡ πόλις αὕτη πατρικὸν μου κτήμα ἐστὶ καὶ ὁ ἐμὸς πάππος Παγιαζῆτ' δυνάμει χειρὶ παρὰ τῶν Ῥωμαίων ταύτην ἔλαβεν. Εἰ γὰρ ἦσαν Ῥωμαῖοι οἱ δυναστεύοντες, ἐμοὶ εἶχον ἂν πρόωσιν τοῦ λέγειν· Ὁ ἀδικῶν. Ὑμεῖς δὲ Λατίνοι ὄντες καὶ ἀπὸ Ἰταλίας, τίς ἢ προσχωρησὶς τῶν ὧδε; Μετανάστητε, εἰ βούλεσθε· εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαι ταχύ». — Στρασέντες οὖν ἄπρακτοι ἔγραψαν τὴν ἀπόκρισιν ἐν Βενετία σὺν ταῖς τριήρεσι τῆς γαροδίας, ἡγουν τῆς παραφυλακῆς».

(Δούκας, ἔκδ. Grecu, -247, 6-249, 15)

Ο ΜΩΑΜΕΘ Β' ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΟΓΗ
ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΤΣΕΝΙΓΟ

1479

Ιανουαρίου 7

Τοῦ μεγάλου αὐθεντοῦ καὶ μεγάλου ἀμοιρὰ σουλτάν Μουχαμέτ πρὸς τὸν ὑψηλότατον, ἐκλαμπρότατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον καὶ πανευτυχέστατον κῆριν Ἰωάννην Μωζενήτων καὶ μέγαν δούκαν τῆς Βενετίας καὶ τὸν ἐξῆς τὸν δέξην καὶ πρέπωντα καὶ τετιμιμένον χαιραιοισμὸν νὰ δέξητε ἢ ἐκλαμπρότισου ἐκ τῆς αὐθεντίας μου. οὗτος νὰ ἐγνορίσι ἢ ἐκλαμπρότισου, τὸ πῶς εἰς τὴν περιουχὴν τῆς Ναυπάκτου ἦν πρότερον κάστρον χαλαζμένον ὀνομαζόμενον Γαλατάς, καὶ περὶ τὸν περισυνὸν χρόνον ἐκτῆστην ἀπὸ τοῦ μέρουσας, τινὲς δὲ κακοὶ ἄνθρωποι καὶ ἄλλες μας χροσφελέτας ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς αὐθεντίας μου φηγώντες ἤλθαν καὶ καθήζοντε εἰς τὸ ἡρημένον κάστρον, καὶ εὐγένουσιν καὶ πιούσειν εἰς τὸν τόπων μου πολλὴν ζημίαν. τὸ ληπὼν νομίζομεν, δίκειον ἦνε, ἐπιδι καὶ πρότερον ἦν καιχαλαζμένον ἐκ πολλοῦ καιροῦ, καὶ τώρα ἐκτῆστι ἐκ νέου, ἦνα ορίσι ἢ ἐκλαμπρότισου, νὰ χαλαστί, νὰ ἐνε χαλαζμένο, καθὼς ἦν καὶ ἐξ ἀρχῆς, ὅπως μὴ εὐρίσκοντε ἢ κακοὶ ἄνθρωποι, καὶ σκανδαλήζουσιν τὴν ἀγάπη ἡμῶν, διότι οὗτος ἀπιτί ἢ στερεὰ ἀγάπη καὶ καλὴ φηλήσι, ἦν ἔχωμεν ἀναμέσον μας. ἔτι νὰ ἐγνορίσι ἢ ἐκλαμπρότισου, ὅτε ἤλθεν ὁ ἀποκρισιάριον σας εἰς τὴν Πόρταν τῆς αὐθεντίας μου, ἐζήτησεν, ὅτι εἰς τὸ Σκούταριν νὰ ἔχωμεν τῶν ποταμῶν τῆς Μπωγιάννα σύνορον, καθὼς ἦτον καὶ πρῶτα, καὶ εἰς τοῦτο ἀπιλογιθίμεν, ὅτι ἐμὲς πρὸ τοῦ νὰ λάβομεν τὸ κάστρον τοῦ Σκούταριν ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότιτά σας, ἤχαμεν δουλόσι τὸν τόπων ἀντίπερα τῆς Μπωγιάννας ἕως τὴν θάλασαν, ὄντινα τόπων ἐπαρελάβαμεν καὶ κρατοῦμεν τον ἕως τὴν σήμερον, καὶ οὐδέποτε ἤπαμεν, οὐδέ ἤχαμεν ἦδισιν νὰ ἐπιστρέψομεν τίποτες ἀπ' αὐτόν· ἀν δὲ ἢ ἄλλη σας τόποι, οὗς ἔχετε εἰς τὸ καταγιαλὸ, ἤγουν τὸ Ἀντίβαριν καὶ τὸ Οὐλκύνηον καὶ τὸ Κάταρον καὶ τὰ ληπά χρηαστοῦσιν σύνορον, θέλομεν ὀρίσι τὸν ἐμίνην μας, νὰ πιήσοι, ὅσον θέλη τὸ δίκαιον, εἰς ἀνάπαυσιν τῶν ἀνθρώπων σας. οὐ-

τος ἐσυνετύχαμεν μετὰ τὸν ἀποκρισιαριὸν σας καὶ ἐστέρχθη. νῆν δὲ
 ἡ ἀνθρωποι: ἡ εὐρισκομένη εἰς τοὺς τόπους ἐκλήνους γιρέβουσην καὶ
 τινὰ χωρία, ὅπῃα ἔνε ὀλόγιρα εἰς τὰ ἰρημένα κάστρα: πρέπει γουν, ἡ
 ἐκλαμπρότισου ἵνα ὀρίσεις, καθὸν τρόπον ἤθας, πρὸς τοὺς ἡριμένους
 ἀνθρώπους, διὰ νὰ στέργουσιν καὶ ἐκλήνη τὴν συμφρονήαν, ἣν ἐστία-
 μεν μετὰ τοῦ ἀποκρισιαρίου σας: καὶ τὰ χωρία ἐκλήνα νὰ ἔνε εἰς
 τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν, καθὸς τὸ ἐστίασαμεν σας τότε. διότι να εγνῶρί-
 σιτε, ὅτι ὄρισα τοὺς σκλάβους μου τοὺς σαντζακπεγίδας, τοὺς εὐρι-
 σκομένους εἰς τὸ μέρος ἐκλήνον, ὅτι τοὺς τόπους καὶ τοὺς ἀνθρώπους,
 ἥτινες οὐδὲν θέλουσιν στέρξη τὸν λόγον τοῦ ἐμήνη μας, ἀλλὰ ἀπιθί-
 σουσιν καὶ ἤπουσιν ἄλλον τοῖποτε, ἡ ἀγάπι μας καὶ ἡ καλὴ φηλήα,
 τὴν ἔχωμεν ἀναμέσον μας, ἔνε πάντοτε στερεὰ καὶ ἀσάλευτι, ἀλλὰ
 ἐκλήνους νὰ τοὺς προυσέψουσιν καὶ νὰ τοὺς χαλάσουσην παντελῶς.
 ἔτι συμφρονήσαμεν καὶ ἄλλον, ὅτι τὰ κάστρι καὶ τοὺς τόπους, τὰ ἐπαρ-
 ἔλαβον ἡ ἀϋθεντία μου εἰς τὴν Μωρέαν, ἥτε ἀπε τὸν δεσπότην, ἥτε
 ἀπὲ τὴν ἀϋθεντίαν σας, καὶ ἐδώθησαν καὶ εἰς τιμάρην πρὸς τοὺς
 ἀνθρώπους τῆς ἀϋθεντίας μου, ἥστερον δὲ εἰς τὸν καιρὸν τῆς μάχης
 πάλην ἐπάρθισαν τινὰ ἐξ ἐκλήνον, ἥπαμεν, ὅτι νὰ ἐπιστρέφοντε πάλην
 πρὸς ἡμᾶς μετὰ τὸν συνόρον αὐτόν: νῆν δὲ ἔν κάστρο λεγώμενο
 Ἀσωπὼ οὐδὲν ἀντιστράφη: τὸ ληπὼν αὐτὸ τὸ κάστρο ἦτον εἰς τὴν
 ἐξουσίαν ἡμῶν, καὶ ὅταν ἡγγράφην ὁ τόπως ἐκλήνωσ, ἐγγράφην καὶ αὐτὸ
 εἰς τὸ κατὰστιχὸν τῆς ἀϋθεντίας μου: τὸ ληπὼν πρέπει, νὰ ἀντι-
 στράφη πρὸς ἡμᾶς, καθὸς διαλαμβάνουσιν τὰ κεφάλαια τῆς ἀγάπης
 μας, καὶ νὰ ὀρίσατε πρὸς τοὺς πρότους ἐκλήνωσ, ὅπου τὸ κρατούσην,
 νὰ ἀντιστραφῆ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀϋθεντίας μου ἀπαραίτιτος.

Μηνὶ Ἰανουαρίῳ ζ' ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Orig. chart. tabularii Veneti. Signum imperatoris aureum et caeruleum.

(Fr. Miklosich - Ios. Müller, Acta et diplomata graeca, v. III, 293 - 295)

Ο ΒΑΓΙΑΖΗΤ Β' ΣΤΟΝ ΔΟΓΗ ΙΩΑΝΝΗ
ΜΟΤΣΕΝΙΓΟ

1485

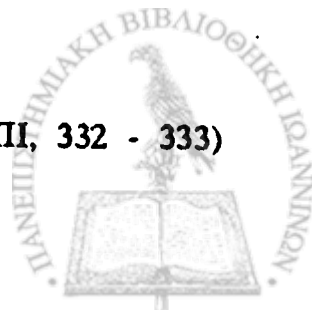
Απρίλιος

Ἡμεῖς σουλτάν Παγιαζήτ χάν, Θεοῦ χάριτι μέγιστος βασιλεὺς Ἀσίας, Ἑλλάδος καὶ τὸν ἑξῆς, πρὸς τὸν ὑψηλότετον, ἐνδοξότατον καὶ ἐκλαμπρότατον κῆρ Ἰωάννην Μοτςενίγον καὶ μέγαν δούξαν τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντείας τῶν Βενετίκων. τὸν ἄξιον καὶ πρέποντα καὶ τετιμημένον χαιρετισμὸν νὰ δέξηται ἢ ἐκλαμπρότης σου ἐκ τῆς αὐθεντείας μου. μετὰ δὲ ταῦτα νὰ ἐγνωρίσητε τὸ πῶς ἦλθεν εἰς τὴν Πόρταν μου ὁ ἐντιμώτατος καὶ ἐξυμνημένος ἄρχων καὶ ἀποκρισιάρχης τῆς αὐθεντείας σας, κῆρ Ἰωάννης ὁ Δαρεῖος, περὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν νησιῶν, τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, ὑποῦ εἶχαμεν γράψαι πρὸ καιροῦ πρὸς τὴν ὑψηλότητά σας μὲ τὸν σκλάβον τῆς αὐθεντείας μου τὸν τσαβοῦς Μαχμέτην, διὰ νὰ παραδοθοῦσι τὰ εἰρημένα νησιά πρὸς τὴν αὐθεντείαν, καθὼς τὰ εἶχαμεν καὶ ἀπὸ πρώτα· νῦν δὲ ὁ τιμιος ἀποκρισιάρχης τῆς ὑψηλότητός σου ἐζήτησε καὶ ἐσπούδασε πολλὰ διὰ νὰ μηδὲν ἐπάρομεν τὰ αὐτὰ νησιά, ἀμὴ νὰ ἀπομεινωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἐκλαμπρότητός σου· τὸ λοιπὸν οὕτως διεκρίναμεν δικαίως διὰ τὴν καθαρὰν ἀγάπην καὶ καλὴν φιλίαν, ὅπου ἔχομεν μὲ τὴν ἐκλαμπρότητά σας; καὶ διὰ τὴν ἐγνωριμίαν τοῦ τιμοῦ ἀποκρισιάρχου σας· εἶπαμεν, ὅτι τὰ νησιὰ τῆς Κεφαλληνίας νὰ παραδοθῆ πρὸς τὴν αὐθεντείαν μου, ὡς καθὼς ἦτον καὶ πρώτα, καὶ διὰ τὸ νησιὸν τῆς Ζακύνθου νὰ διδῆ ἢ ἐκλαμπρότης σου κατέτος φλουρία βενέτικα πεντακόσια εἰς τὴν Πόρταν τῆς αὐθεντείας μου, καὶ τὸ νησιὸν, ἧγουν τῆς Ζακύνθου, νὰ τὸ ἔχη ἢ ἐκλαμπρότης σας βέβαια καὶ ἀσάλευτα αἰωνίως ἄνευ λόγου τινός καὶ ὀχλήσεως. ἐ π ἰ ἔ τ ο υ ς ς Ϯ Η γ'.

Apographum in tabul. Veneto, Liber Commemorialium XVI. f. 174.

(Die 22. aprilis 1485.)

(Fr. Miklosich - Ios. Müller, Acta et diplomata graeca, v. III, 332 - 333)

Δ'
ΤΟ ΡΕΜΠΕΛΙΟ ΤΩΝ ΠΟΠΟΛΑΡΩΝ
1

Ευγενέστατε Πρίγκηπα,

Το νέο δείγμα της φιλεύσπλαχνης προστασίας της Γαληνότης σας, και η κατάντια του δύστυχου Ζακυνθινού λαού— ταπεινού και αφοσιωμένου υπηκόου του ευτυχισμένου αυτού Κράτους— από τους αβάστακτους φόρους και τις πιέσεις που διαρκώς υποφέρει από τους λίγους εκείνους, που υπερήφανοι και ξηπασμένοι για την αρχοντιά τους, δεν είναι ευχαριστημένοι μονάχα με την υπεροχή και τα πρωτεία του Συμβουλίου τους, αλλά δημιουργούν ατέλειωτες θέσεις, αναγνωρισμένες και μη από τη Γαληνότη σας, διατηρώντας τις εις βάρος του λαού, που έχει φθάσει στο έπακρο της δυστυχίας και αθλιότητας, πολλές και μεγάλες πιέσεις, που αλήθεια υποφέρει ο δύστυχος λαός από την κακή τάση των ανθρώπων αυτών [...]. Θα σας πούμε λοιπόν πως οι υπερήφανοι αριστοκράτες της Ζακύνθου περιφρονούν τον δυστυχημένο αυτό λαό, που ένιωσε προς στιγμήν κάποια σπίθα ελευθερίας, με το να λαβαίνει μέρος στα δημόσια πράγματα και με την απαλλαγή του από τους φόρους. Είχαμε μιá αύξηση αξιόλογη δουκάτων μέσα σε τέσσερα χρόνια, με όλο που οι άρχοντες σφετερίζονταν τους δασμούς, όπως φαίνεται από τα πρακτικά της Κάμερας. Και για άλλες μύριες αιτίες, που δεν επιτρέπεται να γραφούν και που τις κλείνουμε στα στήθια μας, προσπάθησαν να μας εξολοθρεύσουν. Πέτυχαν από το στρατηγό Πιζάνη να καταγράψει όλους αναξαιρέτως τους ποπολάρους και να τους υποχρεώσει να φρουρούν τη νύχτα τα παράλια, δίχως καμιά διάκριση, ενάντια στη παλιά συνήθεια και τις διατάξεις πούχει δώσει η Γαληνότης σας, από τον καιρό που ανέλαβε τη διοίκηση της πόλης αυτής. Το χειρότερο είναι πού απ' όλους τους ποπολάρους που καταγράφηκαν για τις νυχτερινές φρουρές υποχρεώθηκαν τριάντα με κλήρο να κάνουν περίπολο και να συνοδεύουν δημόσιους άρχοντες σε κάθε περίπτωση που θα ήθελαν διαταχθεί. Ένα τέτοιο βάρος βάζει σε υποχρεωτική σκλαβιά και εκείνους ακόμα, που αποβλέποντας στην καλλιτέρευση της θέσης τους, έχουν από τον Θεό, από

τη φύση και από τη Γαληνοτή σας την ελευθερία να εξασκούν το επάγγελμα τους έντιμα και άξια. Για ν' απαλλαγεί από τις πιέσεις αυτές ζητά ο λαός, ταπεινά και με σεβασμό, τη δικαιοσύνη και επιείκειά σας, παρακαλώντας να διατηρηθεί η παλαιά και αδιάκοπη συνήθεια που ικανοποιούσε όλους.

Η Γαληνότη σας είδε την τάξη που είχαν στη διαχείριση της πόλης αυτής οι δημόσιοι αντιπρόσωποι και γνώρισε το θεσμό των τεσσάρων προσώπων από τους πιά γέρους και μυαλωμένους του λαού, πούχαν τον τίτλο του πληρεξουσίου, και που δίχως ανωμαλία διαχειρίζονταν τα ζητήματα του λαού, που τον αντιπροσώπευαν και τον υπεράσπιζαν ενώπιον των αντιπροσώπων της Γαληνότη σας. Με την καλή αυτή διαχείριση για τέσσερα χρόνια πέρασε η πόλη σε τάξη και ησυχία κι έπαψε κάθε σύγχυση και ανωμαλία. Δυστυχώς η άγια αυτή συνήθεια απαγορεύθηκε για μεγάλη θλίψη του λαού, που έβλεπε να του αφαιρείται το δικαίωμα της αναγκαίας υπεράσπισης του και διαχείρισης των ζητημάτων, και απέμεινε πιά χωρίς προστασία στη διάκριση της δολιότητας των αρχόντων. Γι' αυτό με σεβασμό ζητούμε να εξακολουθήσει ο θεσμός των προκουρατόρων, για να εξασφαλισθεί μιά ήσυχη ζωή στο λαό και διαχείριση των συμφερόντων του, όπως στις άλλες πόλεις, που βρίσκονται στη κατοχή της Σκλαβουνίας [Δαλματίας].

Οι άρχοντες αποφάσισαν στο Συμβούλιο να φορολογήσουν αδιακρίτως τους ποπολάρους του νησιού, για να εισπράξουν 1.400 ρεάλια και να τα δώσουν στους αντιπροσώπους πούστειλαν στη Γαληνότη σας, κατόπιν αναφοράς του Έλληνα αρχιεπισκόπου της Ζακύνθου και Κεφαλληνίας, λύνοντας έτσι τις διαφορές μαζί του και υποστηρίζοντας και άλλους ακόμη εχθρούς του λαού. Οι απεσταλμένοι ζήτησαν φαινομενικά τη νέα φορολογία ενός δουκάτου για κάθε βαρέλι κρασί, ισχυριζόμενοι πως με το φόρο αυτό θα μπορούσε να ανακουφισθεί ο λαός. Αλλά δε γίνηκε, ούτε ακούστηκε ποτέ να φορολογηθεί το Συμβούλιο, οσάκις θέλει να στείλει πρεσβείες, όλη την πόλη και το νησί. Γιατί αν του επιτραπεί αυτό, σε λίγα χρόνια, ότε και νάχουν οι ποπολάροι θα περάσει στις τσέπες των αρχόντων. Και θα ήταν πολύ εύκολο αυτό στους άρχοντες, γιατί θα

επινοούσαν συχνά τέτοιες πρεσβείες, με αόριστες και άδικες προτάσεις, για να φορολογούν βαρεια το λαό, που θα καταστρεφόταν έτσι σε λίγα χρόνια. Ο λαός της Ζακύνθου δεν ξέρει άλλον ανώτερο από τον καλό του και ευσπλαχνικό άρχοντα και τους αντιπροσώπους του. Η περιουσία του λαού δεν πρέπει να υποβάλλεται παρά στις διαταγές και τις ανάγκες αυτού του ίδιου. Και για να παύσει μιά τόσο άδικη και ολέθρια προσπάθεια, που μπορεί να έχει χείριστες συνέπειες, μπρός στα πόδια της Γαληνότη σας, με υποταγή και σεβασμό, ζητούμε να διατάξετε την κατάργηση της διαβολικής αυτής επιπόησης και αφαιμάξης της ξένης περιουσίας. Ο λαός είναι πρόθυμος να υπακούσει αμέσως στην πληρωμή του φόρου, εώς ότου ευαρεστηθείτε να τον καταργήσετε, επιστρέφοντας τα χρήματα που εισπράχθηκαν με μιά τόσο διαβολική εφεύρεση.

Όλες αυτές οι σοβαρές και καταστρεπτικές αιτίες έκαμαν τον πιστό σας λαό να μας στείλει εμάς τους αντιπροσώπους του να πέσουμε, όπως κάνομε, στα πόδια της Γαληνότη σας, και να σας παρακαλέσουμε ταπεινά να μας δείξετε συμπόνοια και δικαιοσύνη, ανακουφίζοντας τόσοις πιστούς υπηκόους σας και αναλαβαίνοντας την τελειωτική λύση όλων αυτών των διαφόρων, σε τρόπον ώστε να νοιώσουμε επί τέλους τον καρπό της ελευθερίας και ησυχίας εκείνης, που εξαρτάται μονάχα από τη Γαληνότη σας, μπρός στην οποία υποκλινόμαστε.

Είθε.

20 Αυγούστου 1632.

*Ιούλιος Κονταρίνης
Βιντσέντσος Γριμάνης
Παύλος Μπαζανόβας
Αντώνιος Πιζάνης
Μάνος Μοροζίνης
Μάνος Μπαρμπαρίγος*

Εμείς, Αντώνιος Πιζάνης, Γενικός Προβλεπτής στά τρία νησια της Ανατολής.

Έπειτα από μακρά και ώριμη σκέψη, πάνω στις διχόνοιες και ταραχές που σάλεψαν την ήσυχη ζωή της πόλης και δυσaráεστησαν την κοινή γνώμη και τους καλούς μας υπηκόους, αποφασίσαμε να βάλουμε τάξη στα πράγματα, απομακρύνοντας έτσι την πέτρα του σκανδάλου, που ξεσήκωσε τις ψυχές των κατοίκων και τις ώθησε σε νέες θεωρείες. Επιθυμώντας, λοιπόν, να πάψουν στ' αλήθεια όλες οι αφορμές της ανησυχίας αυτής, γιά να μπορεί να ζεί ο καθένας εντός των ορίων που του βάζει η εξουσία και οι αντιπρόσωποί της και να προστρέχει σε οποιαδήποτε περίσταση στην πατρική της μέριμνα και συμπόνοια, δίχως κανείς με ψεύτικα προσχήματα να σαλεύει τις ψυχές των πιστότατων υπηκόων, με την εξουσία που μας δίνει η θέση μας και την ειδική, που μας έχει δοθεί γιά την περίσταση αυτή από την εκλαμπρότατη Γερουσία, αποφασίζουμε, διατάσσουμε και παραγγέλνουμε:

Όπως έχει τηρηθεί ώς τα τώρα, ανέκαθεν, προς μεγάλη ησυχία και ικανοποίηση της πόλης αυτής, το να μπορεί δηλαδή κάθε υπήκοος, που προσβάλλεται από οποιονδήποτε, να καταγγέλλει απευθείας την αδικία στον εξοχώτατο Προβλεπτή, εκθέτοντας τα παράπονά του και ζητώντας δικαιοσύνη και προστασία, κι από τ' άλλο μέρος να μπορούν οι αντιπρόσωποι της εξουσίας να αποτρέπουν κάθε βλαβερό, σ' ότι αφορά την κοινή ησυχία, το ίδιο αποφασίζουμε να εξακολουθήσει και εις το εξής, γιά να λείψουν πιά ολότελα όλοι εκείνοι που μεσολαβούν, πότε ώς κουμέσοι και πότε ώς αντιπρόσωποι του λαού. Ορίζουμε γιά τους παραβάτες ποινή κεφαλική και παντοτινή εξορία, σ' όσους έχουν φύγει δήμευση των κτημάτων τους και γενικόν αποπλισμό, ποινές που θα εκτελούνται δίχως καμιά συγγνώμη και με κάθε αυστηρότητα.

Ορίζουμε λοιπόν να μπορεί ο καθένας να παρουσιάζεται στον εξοχώτατο προβλεπτή και με τον πρέποντα σεβασμό να του εκθέτει τα

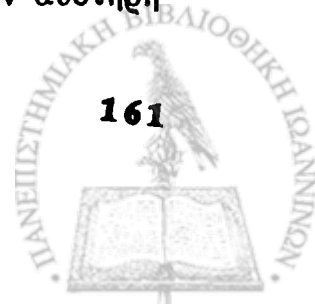
παράπονά του. Έτσι αυτός θα λαβαίνει κάθε αναγκαίο μέτρο για το γενικό καλό, καθώς και τις αποφάσεις που θα του φαίνονται αναγκαίες για να λογοδοτήσει στη Γαληνότητά της ή και σε μας τους ίδιους και τους διαδόχους μας.

Απαγορεύουμε, με αυστηρές ποινές, στασιαστικές συγκεντρώσεις και μυστικές συναθροίσεις, τους μολυσματικούς, δηλαδή, αυτούς σπόρους που σαλεύουν την ήσυχη ζωή. Γιατί τέτοιες νέες θεωρίες έχουν εισαχθεί από κάμποσο καιρό στον τόπο με σκανδαλώδη ελευθερία. Και υπάρχουν ταραξίες που μαζεύονται σε ιδιωτικά σπίτια με σκοπούς, που πολύ απέχουν από το γενικό καλό και που μπορεί να έχουν τις χειρότερες συνέπειες.

Παραγγέλνουμε λοιπόν, με απειλή τις παραπάνω ποινές, να μην τολμήσει κανείς, σ' οποιοδήποτε μέρος της πόλης και του νησιού και με καμιά πρόφαση ή αιτία, αληθινή ή φανταστική, να κάνει τέτοιες συγκεντρώσεις. Και αν κανείς στο μέλλον τολμήσει να εναντιωθεί, κάνοντας ή ανεχόμενος τέτοιες στο σπίτι του, θα τιμωρείται αμείλικτα με θάνατο, με παντοτινή εξορία, αν δραπετεύσει, γενική δήμευση και κατεδάφιση ως τα θεμέλια του σπιτιού του όπου γίνηκε η συγκέντρωση, δίχως να επιτρέπεται ποτέ το ξανακτίσιμο. Ορίζουμε ακόμη και δίνονται 100 δουκάτα σε όποιον καταδίδει τέτοια πράξη, ώστε να μπορεί η εξουσία να συλλαμβάνει και τιμωρεί τους ενόχους. Τα χρήματα αυτά θα δίνονται από τα κτήματα του τιμωρουμένου, ή, αν δεν έχει, από το Δημόσιο Ταμείο.

Δηλούμε πως για το σκοπό αυτό θα κάνουμε ανακρίσεις, θα δεχόμαστε μυστικές καταγγελίες και ανυπόγραφες αναφορές και θα δίνουμε χάρη σ' εκείνους τους ενόχους, εξόν από τον κύριο αυτουργό, που θα καταγγέλλουν τους συνενόχους τους.

Θα κοιτάξουμε επίσης, με κάθε τρόπο που θα μας φανεί πρόσφορος, να ξεριζώσουμε την επικίνδυνη και μολυσματική αυτή συνήθεια. Σε περίπτωση απουσίας δικής μας ή των διαδόχων μας, διατάσσουμε να κάνει η ίδια η εδώ λαμπρή Διοίκηση, στην οποία αναθέτουμε την αυστηρή

εκτέλεση της διαταγής αυτής. φροντίζοντας την εξακρίβωση κάθε παράβασης και πατάσσοντας βιαίως κάθε προπέτεια.

Η παρούσα, δημοσιευμένη στα συνηθισμένα μέρη, πρέπει να εκτελεσθεί σ' όλες της τις διατάξεις, καταχωριζόμενη προς τον σκοπόν αυτό στο αρχειοφυλακείο της πόλης.

13 Φεβρουαρίου 1631 [1632]

[The main body of the document contains several paragraphs of extremely faint, illegible text, likely in a historical Greek script.]

Ε'
ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΜΟΡΙΑ
(17ος αιώνας)
1

Μάνη 12 Ιανουαρίου 1612 [1613]

Προς τον εντιμότατον και ευγενέστατον κουμπάρον και αγαπητόν αδελφόν κύριον Αναστάσην Καραβουσιάνον. Την ευγενείαν σας πολύ χαιρετούμεν ως και όλην την οικογένειαν εγώ ο κουμπάρος σου Θεόδωρος Στεφανόπουλος μαζί με τους αδελφούς μου, συγγενείς και συντρόφους.

Μάθε ότι ελάβομεν την επιστολήν σας μέσω Καλαμάτας και μας γράφετε ότι πρέπει να σας δίδωμεν πάντοτε είδησιν οσάκις παρουσιάζονται ξένοι άνθρωποι και γυρεύουν να γίνουν αυθένται του τόπου. Τώρα σας ειδοποιούμεν ότι τας περασμένας ημέρας έφθασεν η Ζακυνθινή φρεγάτα του καραβοκύρη Αναστάσι Λόξη. Είναι η ίδια που ήλθατε και σεις εδώ και ξαναφύγατε με τον μητροπολίτην και τους συντρόφους του. Τώρα σας γράφομεν ότι ήλθεν εδώ ο ανεψιός του αποβιώσαντος πάπα, ονομαζόμενος Τζούλιο ντάλ Μόντε, ανεψιός του καρδινάλιου Μόντε. Ούτος θέλει να τον ονομάζουν Θεόδωρον Μπάλμπι, κατοικεί εις το Σιμοντσέλο Ρομάνο, εις δε τας συμφωνίας είναι και ο καρδινάλιος Μοντάλτο που μένει εις την Ρώμην. Ο ρηθείς Θεόδωρος Μπάλμπι έχει ως συνοδόν ένα διερμηνέα της ελληνικής γλώσσης που είναι Ιταλός εκ Κρήτης και ονομάζεται Γεώργιος Μοσχιώτι. Μαζί με τους άνω ήλθον και δύο υπηρέται των και κατοικούν τώρα όλοι εις το σπίτι του κυρίου Πέτρου Γιατρού, Ιταλού, ο υιός του οποίου ευρίσκεται εις Βενετίαν. Ούτοι είπον ότι έρχονται ως απεσταλμένοι του Δούκος της Σαβοΐας και ούτοι από την οικογένειαν των Μεδίκων. Ο κύριος Πέτρος Γιατρός έγραψεν εις τους συγγενείς του να έλθουν εδώ να λάβουν την συγκατάθεσιν όλων των Μανιατών και να πάρουν ένα φρούριον εις το Πόρτο Κάγιο. Ούτοι επήραν σημείωσιν του πληθυσμού που ευρίσκεται εις την Μάνην και εις το Χίγι και επήγαν εις όλα τα χωριά της Μάνης και του Ζυγού μαζί με τον Γιατρόν, ίνα λάβουν και εκείνων την

συγκατάθεσιν. Πλήν μερικοί από τους κατοίκους ηρνήθησαν να υπογράψουν, ούτε και προφορικώς εξεδήλωσαν την έγκρισίν των. Και εμείς ακόμη δεν θέλομεν τον Γιατρόν ως αυθέντην μας, διότι επρόδωσε τον Άγιο Μάρκο, καίτοι τα χρήματα, που έχει, τα απέκτησε εις τα μέρη, όπου κυματίζει η σημαία του Αγίου Μάρκου. Τώρα αυτός και οι συγγενείς του θέλουν να προδώσουν τους Βενετσιάνους του Αγίου Μάρκου και ημείς δεν είμεθα καθόλου σύμφωνοι εις εκείνο που αυτός θέλει. Και σας γράφομεν τα καθέκαστα, αγαπητέ κουμπάρε, και θέλομεν την παρούσαν επιστολήν να την δείξετε εις τον κύριον Προβλεπτήν της Ζακύνθου και, αν πηγαίνετε εις την Βενετίαν, όπως μας εγράψατε, να πάρητε αυτήν την επιστολήν ως και τας άλλας προηγουμένας, που έχετε εις χείρας σας και να τας παρουσιάσητε εις τον πρίγκιπα, ίνα ίδη ο πρίγκιψ ότι οι Γιατροί είναι προδότες του Αγίου Μάρκου.

Επι πλέον σάς πληροφορούμεν ότι ανεχώρησεν ο Θεόδωρος Μπάλμπι με δύο υπηρέτας του διά της ζακυνθινής φρεγάτας, διά της ίδιας δηλαδή που τους έφερεν εδώ και τώρα τους επήγεν εις το Ότραντο και έδωκαν του καρaboκύρη 150 ρεάλια και θα παρουσιασθούν εις τον αυθέντη των να τω αναφέρουν τας εδώ ενεργείας των. Ο Γιατρός έγραψεν ότι πρέπει να έλθουν εντός του προσεχούς Απριλίου, μολονότι ημείς δεν είμεθα σύμφωνοι. Ο Μπάλμπι αφήκεν ως αντιπρόσωπον τον Ιταλο-Κρητικόν μοναχόν που μένει εις το σπίτι του Γιατρού και μας λέγει ότι πρέπει και ημείς να δώσωμεν την συγκατάθεσιν, υποσχόμενος ότι θα μας κάμη μεγάλους ανθρώπους. Αλλά ημείς δεν μένομεν σύμφωνοι εις τας αξιώσεις των, διότι έχομεν την Αυθεντίαν του Αγίου Μάρκου, την οποίαν γνωρίζομεν και αυτή γνωρίζει ημάς να είμεθα υπηρέται της όλοι όσοι ευρισκόμεθα εις τα μέρη αυτά της Μάνης. Ακόμη σας πληροφορούμεν, κουμπάρε μας και αδελφέ Αναστάση, ότι από τους συντρόφους του μητροπολίτου και του ιππότου έμεινεν εδώ ένας που ονομάζεται Ιάκωβος Μπαρμπάτο και περιμένει να έλθουν πλοία και άλλοι σύντροφοι, τα οποία πλοία θα παραλάβουν ένα αριθμό Μανιατών, ίνα τους μεταφέρουν εις τον βασιλέα της Γαλλίας και είπαν ότι έδωκαν την συγκατάθεσίν των και έδωκαν εις τους Μανιάτας να καταλάβουν ότι, ό,τι κάμνουν, το κάμνουν δήθεν εκ συμφώνου με την Αυθεντίαν του Αγίου Μάρκου και δι'

αυτό σας παρακαλούμεν να δείξετε την επιστολήν μας εις τον πρίγκιπα της Βενετίας. Ημείς σας γράφομεν και περιμένομεν πάντοτε γράμματά σας και την επιστολήν αυτήν να την έχετε μαζί σας. Όχι άλλο και τα χρόνια σας να είναι πολλά και καλά, με την οικογένειάν σας και με όλους εκείνους που αγαπάτε.

Θοδωρίς Στεφανόπουλος, κουμπάρος σας και αδελφός σας, σας γράφω μαζί με τους αδελφούς μου, τους συγγενείς μου και με όλους τους συντρόφους μας.

Σας χαιρετούν όλοι μικροί και μεγάλοι".

(Στο πίσω μέρος της επιστολής η διεύθυνση: "εις τα τιμιώτατα χέργια του κουμπάρου και αδελφού μου κυρ Αναστάση Καραβουσιανού, να δοθή εις Ζάκυνθον").

17 Μαρτίου 1659

... Η Καλαμάτα, είναι πλούσια, εκτεταμένη, γεμάτη από ωραία κτίρια και έχει πληθυσμόν και έτσι θεωρείται, όχι χωρίς λόγον, από τους Τούρκους ως μία από τας κυριωτέρας πόλεις. Μόλις έμαθαν οι Τούρκοι τον εκεί κατάπλουν μας, μετέφεραν από διάφορα μέρη περί τους 200 εφίππους και περί τους 1,000 στρατιώτας, δια να υπερασπίσουν την πόλιν. Ταυτοχρόνως αφήρεσαν τα όπλα από τους Έλληνας και επήραν ως ομήρους Ελληνικάς οικογενείας, ενώ έστειλαν απειλητικά μηνύματα, εκφράζοντα την αγανάκτησίν των εις μέγα μέρος των κατοίκων της Μάνης και του Μορέως και τους κατηγορούν ότι κακώς έπραξαν να φέρουν την αρμάταν των Φράγκων μέσα εις την επικράτειαν του Μεγάλου Αυθέντου και να μη νομίζουν ότι ημπορούν να σωθούν εις τα νησιά, και ότι αι πόλεις του βασιλέως, και όταν ακόμη κυριεύωνται, πάλι απελευθερώνονται και, τέλος, ότι αργά ή γρήγορα η τιμωρία των θα καταστή βεβαία και αναπόφευκτος.

Επειδή, λοιπόν, δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι οι Τούρκοι είχαν προειδοποιηθή και ήσαν, συνεπώς, έτοιμοι να αντισταθούν, απεφασίσθη παρά του Ναυτικού Συμβουλίου να διαταχθούν τα πλοία να εγκαταλείψουν τις Κιτριές, καθώς επίσης και αι γαλέραι να αποχωρήσουν από το Πόρτο Κάγιο και να συγκεντρωθούν αμφότεραι αι μοίραι εις τα ύδατα των νησίδων Σαπιέντσα με σκοπόν ίνα αφαιρέσωμεν από τα μυαλά των Τούρκων κάθε υποψίαν και να επανέλθουν εις τας προτέρας θέσεις των και, κατόπιν, ημείς, λόγω της γειτνιασεως, ήτοι εξ αποστάσεως 40 περίπου μιλλίων μεταξύ Κιτριές και Σπιέντσα, θα ηδυνάμεθα αιφνιδίως να προχωρήσωμεν προς την Καλαμάταν, ενώ ταυτοχρόνως θα διεγείραμεν τους κατοίκους της περιφερείας με την υπόσχεσιν ότι θα εύρισκον μεγάλην λείαν και είναι ούτοι άπληστοι εις τοιούτου είδους επιχειρήσεις.

Τοιουτοτρόπως απεφασίσθη να σταλούν τρεις γαλέραι εις το Βοίτυλον υπό την διοίκησιν του εξοχωτάτου εκτάκτου Προβλεπτού Κουερίνι, των οποίων θα επέβαινον ο σεβασμιώτατος Πατριάρχης και ο στρατηγός Γκρεμονβίλ, ίνα εξωθήσουν τους κατοίκους εκείνους εις εξέγερσιν και να λάβουν τα όπλα ανά χείρας, μολονότι η αιτία της αποστολής ταύτης εις το Βοίτυλον εχρωματίσθη διαφορετικά, ότι δηλαδή σκοπός της ήτο να προμηθευθούν τρόφιμα. Μετέβη εκεί και ο εξοχώτατος Κορνάρο με εν πλοίον διά τας ανάγκας του ιππικού μας το οποίον ήτο μετρίας δυνάμεως.

Επέμενον οι κάτοικοι εκείνοι λέγοντες ότι εννοούν μεν να εκτελέσουν τα συνομολογηθείσας συμφωνίας περί ομαδικής εξέγερσεως, αλλ' έπρεπε προ παντός, ως αναφέρεται εις τα σχετικά άρθρα της συμφωνίας, να κλεισθή το Εξαμίλλι, ήτοι το στενόν της Κορίνθου, ίνα ούτω αποκλεισθή η έξωθεν αποστολή πάσης ενισχύσεως εις τους Τούρκους του Μορέως. Και όσον εφαίνοντο σύμφωνοι διά τον τελικόν σκοπόν, άλλο τόσον εξεδήλωνον τας διαφορετικάς των αντιλήψεις επί του τρόπου καθ' όν πρέπει να διεξαχθή ο πόλεμος.

Δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι και αι επιθυμιαί των κατοίκων των άλλων μερών έχουν τον ίδιον σκοπόν, καίτοι οι κάτοικοι της Μάνης με μεγάλην προθυμίαν, υποταγήν και σεβασμόν, εμπιστεύονται τας τύχας των εις τας οδηγίας και συμβουλάς που θα τοις έδιδεν ο σεβασμιώτατος Πατριάρχης και εγώ ο ίδιος και μάλιστα οι πλησιέστερον προς την θάλασσαν ευρισκόμενοι και όντες περισσότερον εκτεθειμένοι εις τας αντεκδικήσεις και βιαιότητας των Τούρκων, δεικνύουν μεγαλυτέραν προθυμίαν και ετοιμότητα, ίνα λάβουν τα όπλα ανά χείρας.

Είναι αληθές ότι γενικώς εις τον λαόν εκείνον μία διάθεσις, η καλύτερα και πλέον επιθυμητή, ίνα γίνη πραγματικότης, παρουσιάζει πλείονας δυσκολίας, διότι οι κάτοικοι ζούν, χωρίς ίδια νομικά καθεστώτα, χωρίς κυβερνητικούς κανόνας, εστερημένοι διοικήσεως και αρχηγίας. Τοιουτοτρόπως ελλείπουν η πειθαρχία και ανεξαρτησία, αι οποίαι κατευθύνουν και καθοδηγούν παρόμοια κινήματα και είναι προ παντός

απαραίτητοι και αναγκαίοι διά την επιτυχή διεξαγωγήν, εις περιστάσεις καθ' ας οι ολίγοι κατευθύνουν τους πολλούς.

Κατώρθωσα παρ' όλα ταύτα, να υπερπηδήσω και αυτά και άλλα εμπόδια χάρις εις τας παρεμβάσεις του σεβασμιωτάτου Πατριάρχου, όστις δεν ήτο δυνατόν να φανή περισσότερο αφωσιωμένος και ζηλωτής από ότι εφάνη και χάρις εις την αποτελεσματικήν δράσιν του κ. Λουκά Medici όστις υπήρξεν ένας από τους κυριώτερους πρωτουργούς της παρούσης εξεγέρσεως, εις τρόπον ώστε, όταν προσήγγισα εις τις Κιτριές, όπου με έφερεν η θαλασσοταραχή, ενώ συμφώνως με τας αποφάσεις του Ναυτικού Συμβουλίου, κατηυθυνόμην εις τας Σαπιέντσε, ήλθον οι επίσκοποι και οι πρόκριτοι πολλών περιφερειών να μου προσφέρουν την συνεργασίαν των και τότε εγώ επωφελήθην αυτής της καλής διαθέσεως και επήρα, κάτωθι αυθεντικού εγγράφου, την συγκατάθεσιν και τας υπογραφάς μεγάλου αριθμού Μανιατών, δι ού υπόσχονται υπακοήν και πίστιν εις την Υμετ. Γαληνότητα. Η έγγραφος αυτή συμφωνία επεκυρώθη, ακολούθως, παρουσία μου με γενικήν επιδοκιμασίαν και με όρκον πάνδημον γενόμενον, παρισταμένου του λαού εν τη Ελληνική εκκλησία, κατόπιν λειτουργίας, τελεσθείσης υπό του σεβασμιωτάτου Πατριάρχου. Ενώπιόν του ωρκίσθησαν όλοι ότι θα φυλάξουν και θα εκτελέσουν τα εν τω εγγράφω συμφωνηθέντα. Και ετήρησαν τον όρκον των, διότι αμέσως ήρχισαν οι Έλληνες τας επιθέσεις κατά των Τούρκων. Εις την πρώτην κίνησην, που έκαμα με τας γαλέρας, ίνα πλησιάσω εις την Καλαμάταν, καίτοι λόγω της αιφνιδίως επελθούσης θαλασσοταραχής δεν κατέστη δυνατή η αποβίβασις ενόπλων, εν τούτοις όμως κατήλθον από τα πέριξ όχι ολίγοι χωρικοί, ίνα βοηθήσουν εις τας επιχηρήσεις και κινηθέντες προς το μέρος όπου κατώκουν Τούρκοι, έκαυσαν τα σπίτια των, συνέλαβον αιχμαλώτους και άλλους εφόνευσαν.

Αφού εκόπασεν εντός ολίγων ημερών ο άνεμος, απεβίβασα τους ενόπλους υπό την διοίκησιν του στρατηγού Γκρεμονβίλ, ως και το ιππικόν υπό την διοίκησιν του εξοχωτάτου Κορνάρου. Με το σώμα αυτό ηνώθησαν χωρικοί εις μεγάλον αριθμόν, οδεύοντες από δύο μέρη. Εξήλθον τότε 200 περίπου έφιπποι Τούρκοι προς συνάντησίν των και εις

απόστασιν ενός μιλλίου από την Καλαμάταν, προέβαλον σθεναράν αντίστασιν. Κατ' αρχάς εστάθησαν εις το ανοικτόν πεδίον και σιγά-σιγά υπεχώρησαν προς δρόμους, όπου είχαν κάμει προηγουμένως χαρακώματα και, τέλος, κατέφυγον εις ένα παλαιόν κάστρον, που είναι εις το μέρος εκείνο, όπου ευρίσκοντο και χίλιοι περίπου Τούρκοι στρατιώται. Εκεί, εις το κάστρον, καίτοι εις τινα σημεία είναι κρημνισμένον, βοηθούμενοι από την υψηλήν θέσιν και από τα υπάρχοντα τείχη, εκράτησαν άμυναν και επολέμησαν ανδρείως, έως ότου τα στρατεύματα της Υμετ. Γαληνότητας κατώρθωσαν να τους εκτοπίσουν και ετράπησαν εις φυγήν διαβάντες τον πλησίον ευρισκόμενον ποταμόν και εγκατέλειψαν ούτω την Καλαμάταν, όπου, κατόπιν διαταγής μου, επιρπολήθησαν 300 σπίτια, αναγνωρισθέντα ως ανήκοντα εις Τούρκους, ως επίσης έγινε παρανάλωμα του πυρός και ένα μεγαλοπρεπές τζαμί (sontuosa moschea). Δεν εθίγησαν καθόλου τα σπίτια των άλλων κατοίκων, οι πρόκριτοι των οποίων ήλθον αμέσως και μου εδήλωσαν υποταγήν. Τους διεβεβαίωσα ότι δεν θα τοις γίνη καμμία ζημία. Οι δε Τούρκοι, που ετράπησαν εις φυγήν, αφού υπέστησαν απωλείας, δεν κατώρθωσαν να διασωθούν, διότι χωρισμένοι και διεσκορπισμένοι, καταδιώχθησαν από τους εξεγερθέντας χωρικούς, οι οποίοι πολυειδώς τους εταλαιπώρησαν, συλλαβόντες και αρκετούς αιχμαλώτους.

Μεταξύ εκείνων που διεκρίθησαν εις την νικηφόρον ταύτην επιχείρησιν καταλέγονται (αναφέρει τους αξιωματικούς του) αξίζει όμως να γίνει εύφημος μνεία και δια τον Medici ο οποίος προσέφερε μεγάλην υπηρεσίαν, όχι μόνον κατά την διάρκειαν των διαπραγματεύσεων αλλά και κατά τας γενομέ-νας μάχας, κατά τας οποίας μετέσχε και ο ίδιος με τους συντρόφους του. Εγινε τοιουτοτρόπως άξιος μιάς αμοιβής και τω εχορήγησα, συμφωνούντος και του Ναυτικού Συμβουλίου, μίαν μηνιαίαν αποζη-μίωσιν εκ 50 δουκάτων, τα οποία θα λαμβάνη από τα χαράτσια, που εισφέρει κατ' έτος η νήσος Μήλος.

Αν η επιδρομή κατά της Καλαμάτας είχε γίνει αιφνιδιαστικώς, όπως είχαν αποφασισθή, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η λεία θα ήτο από τας πλουσιωτέρας και σημαντικωτέρας. Πλήν η θαλασσοταρα-χή επέτρεψεν εις

τους Τούρκους να οχυρωθούν και να μεταφέρουν μακράν τα πολυτιμότερα πράγματά των. Εμειναν όμως εις την διάθεσίν μας, εκτός των μικροτέρας αξίας πραγμάτων των, άφθονοι ποσό-τητες λαδιού και κρασιού και ίνα αποφευχθούν αι συνήθως αναφυόμεναι εις παρομοίας περιστάσεις ταραχαί, έδωσα διαταγήν και τα έχυσαν εις τους δρόμους.

Μεγάλη, εξ άλλου, υπήρξεν η λεηλασία που έκαμαν οι χωρικοί εις την ύπαιθρον χώραν, όπου ήρπασαν τα ζώα από τους Τούρκους μικρά και μεγάλα. Συνεπώς αι ζημιαί που υπέστησαν είναι σημα-ντικά. Κατά τας επιχειρήσεις αι απώλειαι μας υπήρξαν: νεκροί: εις στρατιώτης μας και δύο χωρικοί και 15 τραυματίαι, (περαιτέρω ο Μοροζίνι γράφει ότι ο αντίκτυπος των επιχειρήσεων θα είναι ευνοϊκός εις τον εν Κρήτη πόλεμον, ότι οι Τούρκοι θα φοβηθούν και θα ζητήσουν ειρήνην κ.λ.π.).... οι κάτοικοι των μερών τούτων απέκτησαν μεγάλην εμπιστοσύνην εις την ισχύν των όπλων της Υμετ. Γαληνότητος και είναι πρόθυμοι να μας δώσουν την ένοπλον συνεργασίαν των και εις άλλας κατακτητικάς επιχειρήσεις..... έστειλα εις όλα τα μέρη επιστολάς, εις τας οποίας τοις γράφω να έχουν πάντοτε ακμαίον το φρόνημα και να είναι έτοιμοι κατά την στιγμήν της εκ νέου παρουσίας μας, η οποία δεν θα βραδύνει είμαι της γνώμης, αν δεν υπάρξη ανάγκη αλλαγού, να συγκεντρωθούν εις τα ύδατα ταύτα αι ναυτικά δυνάμεις της Υμετ. Γαληνότητος και να γίνουν επιχειρήσεις κατά του Μορέως, όπου ο αριθμός των Τούρκων είναι ασυγκρίτως μικρότερος του των Ελλήνων και επειδή ούτοι, μαζί με το γάλα της μητέρας των εξετράφησαν και με το μίσος κατά των Τούρκων, κάθε επιχείρησις δύναται να κριθεί εκ των προτέρων ότι θα έχη αίσιον τέλος. Και ενώ εις την ύπαιθρον εξακολουθούν αι επιστολικά συνεννοήσεις με τον σκοπόν ίνα ακόμη περισσότερον καλλιεργηθή το μίσος κατά των Τούρκων και κραταιωθή η πεποίθησις των εις τα όπλα της Υμετ. Γαληνότητος, θα αφίσω δύο Έλληνας ιερομόναχους με οδηγίας ίνα διεισδύσουν εις τα πλέον απομακρυσμένα μέρη του Μορέως και της Μάνης, ίνα παροτρύνουν εις εξέγερσιν τούς κατοίκους εκείνους, οι οποίοι έως τώρα δεν εκινήθησαν, διότι είναι μακράν από την θάλασσαν και δεν είναι ικανοί να αμυνθούν, όπως οι άλλοι των παραλίων. Αφήκα και μίαν βάρκαν, διότι μου την εξήτησαν ίνα με ειδοποιήσουν, εις περίπτωσιν

SUPER. ερωτήματα. μικρα. πολλν
ωφελιμα. ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ

C VM. NOS. LIBELLVM. PP E
fētem ad latinorū cognitionē deducturi
sumus ante ipsius interpretationem aliqua
declarare ne ab aliorū uolumina exponētium
cōfuetudine discrepemus: iustū fore arbitrati
sumus: sicut scribentis uitā ipsius intētione
ac libelli materiam. Notādum hoc primo
qdē est q̄ Manuel Chriolora natiōe græcus
ob eius uirtutē Florentiæ publice ductus fuit
extitit quoq̄ uir iste: & latinis: & græcis litte,
ris creditus magistri Guarini ueronensis in
græcis tantum litteris præceptor & hoc opus
culū magis ad latinorum utilitatem q̄ ipsorū
græcorum necessitatem composuit. Quod ī
maiori uolumine confectū. deinde Guarinus
in minys uolumen contraxit: & si quis eum
sane nouerit sibi ad cætera græcorū uolumina
facile conscendere licebit. Materia uero
huius operis est de oībus orationis partibus
per interrogationis modum uerba tractare.
Introducitur .n. magistrum eius discipulū de

Πρώτη σελίδα τῶν Ἐρωτημάτων τοῦ Χρυσολωρᾶ, πρώτου ἑλληνικοῦ βιβλίου
(Βενετία 1473).

ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΙΚΩΝ ΚΤΗΣΕΩΝ
Γενικός προβλεπτής της θάλασσας

<p>Κέρκυρα βαίλος + δ/τής προβλεπτής + 3 φρούραρχοι Πάργα Βουδρωτό Παξοί δ/τής φρούραρχος Κεφαλληνία προβλεπτής + φρούραρχος + διοικητής Άσου Ιθάκη Ζάκυνθος προβλεπτής + διοικητής Κύθηρα (ως το 1669) προβλεπτής + 3 διοικητές Αγία Μαύρα (Λευκάδα) Δύο προβλεπτές: Τακτικός + Έκτακτος</p>	<p>Κρήτη - Χάνδακας δούκας + γεν. δ/τής Χανιά Ρέθυμνο Σητεία Σφακιά φρούραρχοι προβλεπτής Σητείας Αποκόρωνα Παλαιοκάστρου Κι- Σούδας -σάμου Σελίνου Αγ. Νικήτα Κύθηρα (μετά το 1669) Μονεμβασία ρέκτορας + φρούραρχος Ναύπλιο (-1519) προβλεπτής (ρέκτορας) δ/τής, (1519-) βαίλος + 4 φρούραρχοι Αίγινα ρέκτορας Τήνος - Μύκονος ρέκτορας - φρούραρχος Σκύρος ρέκτορας Σκιάθος - Σκόπελος ρέκτορας + φρούραρχος</p>	<p>Κύπρος - Λευκωσία τοποτηρητής + δ/τής Αμμοχώστου φρούραρχος διοικητές έπαρχοι Αμμοχώστου Πάφου Πεντάγιας Κερύνιας Αυδήμου Σαλαμίνας Μάζωτου Λεμεσού Χρυσοχού Καρπασίας</p>
--	---	---

Handwritten text in a cursive script, likely a form of Greek or Latin, covering the left side of the page. The text is partially obscured by large, stylized calligraphic marks.

Large, stylized calligraphic marks, possibly representing a signature or a large initial, dominating the center and right side of the page.

Σ. Γ. ΠΑΝΟ, ΜΗΝΙΟΝΑΣ

Γράμμα του οικουμένου πατριάρχου Ιερεμίου Β' του Τριανού (1594).

Νομίσματα των Κρήσεων

Μπιζάντε

ΤΟΡΝΕΣΈΛΛΟ

Φλωρίνι

ΥΚΡΟΣΈΤΤΟ

8
M

ΔΟΥΚΆΤΟ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

(18ος αιώνας)

ΛΕΥΚΑΔΑ

ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Προϊόντα	Ποσότητα	Τιμή	Ολική αξία βεν. τσεκ.	Τόπος εξαγωγής
Λάδι	3,000 βαρ. ανά διητία	4 τσ. την βαρέλα	6,000	Βενετία
Οίνος	800 βαρέλες	Πρός 22 λιρ. την βαρέλα	800	Κέρκυρα και Ρούμνη
Μέλι και κερί	—	—	350	Βενετία
Τυρί	—	—	500	Κέρκυρα και Ρούμνη
Αλάτι	30 φορτ. 4 χιλ. σακ. 50 λιτρών	Πρός 3 σολδία την λίτρα	40,909.2	Βενετία και Ιόνια νησιά
Κοράλια κτλ.			300	Σικελία και Λιβόρνο
		Σύνολο	48,859.2	

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

Προϊόντα	Αξία
Διάφορα ιδίως σιτηρά, όσπρια, πανιά μάλλινα λευκά, σίδηρος, υφάσματα, καπνός.	Σύνολο 13,500 βενετ. τσεκίνα.
ποικίλων προελεύσεων	

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Προϊόντα	Ποσότητα	Τιμή	Ολική αξία σε τσεκ.	Τόπος εξαγωγής
Σταφίδα	27 φορτία 300,000 λίτρων	Πρός 13 τσεκίγια την χιλιάδα	105,300	Τεργέστη, Λι- βόρνο, Αγγλία και Ολλανδία
Λάδι	32,000 βαρέ- λες ανά δύο έτη	Πρός 4 τσεκ. την βαρέλα ετησίως	64,000	Βενετία
Βαμβάκι υφασμένο αρίστης ποιότητας	4,000 βαρέλες	Πρός 25 λίρες την βαρέλα	10,000	Κωνσταντινούπολη
Οίνος	30 φορτία 8,000 λεμονιών	22 λ. την χιλιάδα	4,545	Κεφαλληνία, Κέρκυρα, Αιγαίο και Πελοπόννησος
Πίσσα			400	Βενετία, Τεργέστη
Λεμόνια			240	Επτάνησος και Αιγαίο

Σύνολο εξαγωγών

184,485

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

Προϊόντα	Αξία
Σιτάρι και άλλα δημητριακά	45.000 τσεκίνια
Βόες, αιγοπρόβατα	25.700 "
Αλλεπάστοι ιχθύες	8.848 "
Καφές	8.693 "
Τυρί	7.200 "
Αλάτι	4.090 "
Ζάχαρη	4.090 "
Υφάσματα	12.349 "

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

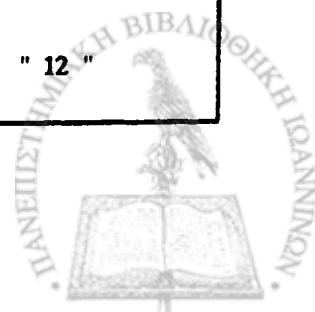
ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Προϊόντα	Ποσά	Αξία σε		Τόποι εξαγωγής
		τσεκ.	Βενετ.	
Σταφίδα	4,200,000 λίτρων	46,200		Λιβόνο, Τεργέστη, Αγγλία, Ολλανδία
Λάδι	16,000 βαρελιών	32,000		Βενετία.
Οίνος	15,000 "	6,818.4		Ρούμελη Ιθάκη, Αγ. Μαύρα.
Κερί και μέλι	—	1,500		Αγκώνα και Βενετία
Τυρί	110,000 λίτρων	5,000		Κέρκυρα, Ζάκυνθος Μάλτα, Νάπολις
Ροσόλια	1,400 φορτία εκ 30 λίτρων έκαστον	8,400		Τουρκία, Τεργέστη, Αγκώνα
Υφάσματα βαμβακερά (δίμιτα)	7,000 τεμάχια	14,000		Γιά τα Ιόνια νησιά, Πελοπόν- νησο και Βενετία.

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

Τόποι προέλευσης	Προϊόντα	Αξία σε Βεν. τσεκίνα
Πελοπόννησος και Ρούμελη	Σιτηρά	26,181 τσ. 18 λίρες
Πελοπόννησος και Ρούμελη	Όσπρια και σιτηρά	12,272 " 16 "
Λιβόρνο, Γένοβα	Καφές	5,454 " 16 "
Λιβόρνο, Γένοβα	Ζάχαρη	6,363 " 14 "
Τεργέστη		
Αγγλία, Ολλανδία, Ιταλία, Κ)πολη	Μπακαλάοι και άλλοι αλίτ. ιχθύες	4,500
Λιβόρνο, Γένοβα	Ινδικόν (λουλάκι)	2,618 " 4 "
" "	Καννέλλα, πιπέρι κτλ.	1,000
Αλβανία Θεσσαλονίκη	Καπνός σε φύλλα	3,409 " 2 "
" "	" " σκόνη	1,350
Βενετία Τεργέστη	Σιδηρά είδη	8,000
" "	Κασσίτερος, λευκοσίδηρος κτλ.	2,000
Βενετία	Φαρμακευτικά προϊόντα	600
Βενετία, Φιούμε	Ξυλεία οικοδομής	1,000
" "	Ξυλεία ναυπηγίας	10,000
Βενετία (από Μπρέσια)	Πυροβόλα όπλα ποικίλα	3,000
Μαύρη θάλασσα, Πελοπόννησος	Δέρματα	5,000
Ρούμελη, Πελοπόννησος	Βόες (2,000)	10,000
Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία, Βενετία	Υφάσματα ποικίλα	8,500
Σμύρνη και λουτή Τουρκία	Πάνινα βαμβακερά	2,000
Βενετία και Τύνιδα	Φέσια	1,500
Αλεξάνδρεια	Λινάρι	290 " 20 "
Βενετία, Αγκώνα	Σχοινιά	4,500
Κ)πολη, Μικρά Ασία και Ιταλία	Μεταξωτά, μουσελίνες κτλ.	2,500
Βενετία, Τεργέστη	Λεπτοσιδερικά (quincaillerie)	2,200
Μαυριάς, Αυλώνα	Κατράμι	2,100
Αγία Μαύρα	Αλάτι	5,454 " 12 "
Διάφοροι	Κ.τ.λ.	4,000

ΙΘΑΚΗ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΙΘΑΚΗΣ

ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Προϊόντα	Ποσά	Αξία σε βεν. τσεκίγια
Σταφίδα.....	350.000 λ.	4.200
Λάδι.....	250.000 βαρέλ. κατ' έτος	
	ανά διετία	<u>5.000</u>
		9.200

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

Σιτηρά, υφάσματα, φέσια, καπνός κτλ..... 8.600

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Είδη	Ποσότητα	Τιμές κατά την εξαγωγή	Αξία ολική σε βενετ. τσεκίνια	Τόπος εξαγωγής
1) Λάδι	600,000 Giarre	Κάθε giarra 2 τάλληρα	272,727	Βενετία
2) Αλάτι	1,200 Moggi	4 σόλδια τη λίτρα	10,909	Βενετία
3) Ροσόλια	200 κιβώτια	Πρός 6 τσεκίνια το κιβώτιο κατά μέσο όρο	1,200	Βενετία Λιβόρνο Τεργέστη Κων/πολη
4) Βαλανίδια			100	Αγκώνα

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

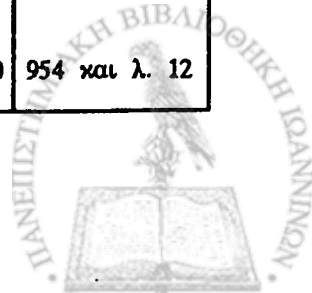
Τόποι προέλευσης	Είδος εμπορεύματος	Ποσότητα	Τιμή	Σύνολο αξίας σε βεν. τσεκίνια
1) Ρούμελη, Πελοπόννησος, Κάτω Ιταλία	Σιτάρι	45,000 στάρα	24 λίρ. το στάρο	49,690 και λ. 20
2) Ρούμελη, Πελοπόννησος, Κάτω Ιταλία	Αραβόσιτος και άλλα δημητριακά	30,000 στάρα	24 λίρ. το στάρο	20,454 και λ. 12
3) Πελοπόννησος και Ρούμελη	Βόες αροτήρες και σφαγή προς	7,000	1 βούς= 5 τσεκίνια	35,000
4) Ρούμελη	Ίπποι	600	1 ιππος=10 τσεκίνια	6,000
5) Πελοπόννησος, Ρούμελη, Δαλματία	Μόσχοι και Αιμνοί	10,000	11 λίρες έκαστος	5,000
6) Δαλματία και νησιά Αιγαίου	Οίνος	30 φορτία	1 βαρέλι= 16 λίρες	13,636 και λ. 6
7) Λιβόρνο και Γένοβα	Καφές	50 κάδοι	1 λίρα= 30 σόλδια	8,522 και λ. 16
8) Λιβόρνο, Γένοβα, Τεργέστη	Ζάχαρη	80 κάσες	1 λίρα= 20 σόλδια	3,636 και λ. 8
9) Γένοβα	Κακάο	2 κάδοι	1 λ.= 25 σόλδια	399 και 16 λίρ.
10) Λιβόρνο και Κων/πολη	Χαβιάρι	40 κάδοι	1 λ.= 16 σόλδια	3,636 και λ. 8
11) Αγγλία, Ολλανδία, Λιβόρνο και Γένοβα	Μπακαλάος	100,000	1 λ.= 10 σόλδια	2,272 και λ. 16
12) Αγγλία, Ολλανδία, Λιβόρνο και Γένοβα	Στοκοφίσι	60,000	1 λ.= 8 σόλδια	1,090 και λ. 20
13) Αγγλία, Ολλανδία, Λιβόρνο και Γένοβα	Σολομός αλίτσαστος	9 βαρέλια	1 λίτρ= 3 λίρ.	1,308 και λ. 6
14) Αγγλία, Ολλανδία, Λιβόρνο και Γένοβα	Ρέγκες αλίτσαστες	60 βαρέλια	1 λ.= 20 σόλδια	409 και λ. 2
15) Πάτρα, Σαρδηνία	Σαρδέλλες αλίτσαστες	500 βαρέλια	1000 λίτρ.= 200 λίρες	1,818 και λ. 4

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

(συνέχεια)

Τόποι προέλευσης	Είδος εμπορεύματος	Ποσότητα	Τιμή	Σύνολο αξίας σε βεν. τσεκίνια
16) Πελοπόννησος	Τυρί	2,000 καντάρια	1 καντάρο= 6 τσεκίνια	12,000
17) Ροίμελη και Νότιος Ιταλία	Βούτυρο, χοιρινό, κρέας και λίπος			1,800
18) Λιβόρνο, Γένοβα	Ινδικό (λουλάκι)	240	1 λίτρο= 24 λίρ.	261 και λ. 18
19) Λιβόρνο, Γένοβα	Φαρμακευτικά είδη			2,500
20) Λιβόρνο, Γένοβα	Πιπέρι, κανέλλα, διάφορα χρωστικά ξύλα			3,000
21) Αλβανία, Θεσ-σαλονίκη	Καπνός φύλλα	σε 60,000 οκάδ.	1 οκά= 30 παράδες	4,089 και λ. 7
22) Αλβανία, Θεσσαλονίκη, Μικρά Ασία	Καπνός σκόνη	σε 50 καντάρια	1 καντ.= 122 τσεκ.	2,250
23) Τεργέστη, Βενετία	Σίδηρα ράβδους	σε		9,000
24) Τεργέστη, Βενετία	Σίδηρος ελάσματα	σε		3,000
25) Τεργέστη, Βενετία	Κασσίτερος, λευκοσίδηρος κτλ.			4,000
26) Βενετία, Τεργέστη	Σανίδες, κοινή ξυλεία			5,000
27) Τεργέστη, Ραγούζα	Ξυλεία προς οικοδομή			6,000
28) Βενετία	Τουφέκια, πιστόλια και άλλα όπλα			3,000
29) Τεργέστη	Τσόχες γερμανικές εκ Λειψίας	300 τεμάχια	1 πήχυς= 25 λ.	10,227 και λ. 6
30) Λιβόρνο, Γένοβα	Τσόχες αγγλικές, γαλλικές, ολλανδικές	12 τεμάχια	1 πήχυς= 30 λ.	490 και λ. 20
31) Βενετία	Λονδρίνια, είδος τσόχας λεπτής	45 τεμάχια	1 πήχυς= 12 λ.	883 και λ. 14
32) Βενετία	Escarlate τσόχα βεν.	20 τεμάχια	1 πήχυς= 30 λ.	954 και λ. 12

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

(συνέχεια)

Τόποι προέλευσης	Είδος εμπορεύματος	Ποσότητα	Τιμή	Σύνολο αξίας σε βεν. τσεκίγια
33) Λιβόρνο, Γένοβα, Σμύρνη κ.τ.λ.	Μεταξωτά ανατολικά και δυτικά			4,600
34) Σμύρνη, Κεφαλληνία, Άρτα κ.τ.λ.	Βαμβακερά ποικίλα υφάσματα			6,000
35) Κωνσταντινούπολη και Τουρκία	Μουσελίνες, μανδήλια, ανθόβαπτα (indienne)			2,000
36) Βενετία	Μεταξωτές κάλτσες, κορδέλλες, γάζα			500
37) Βενετία	Σειρήνια χρυσά, αργυρά, κ.τ.λ.			1,500
38) Βενετία	Σχοινιά και κάνναβη			5,000
39) Αλεξάνδρεια	Λινάρι ακατέργαστο	10,000	1λ.=16 σολδ.	363 και λ.14
40) Άρτα	Βαμβάκι για ιστία	600 καντάρια	1 καντ.=176λ.	4,800
41) Τίνιδα και Άρτα	Φέσια	22,000	1 φέσι=4λ.	4,000
42) Βενετία	Υαλικά			1,000
43) Βενετία, Τεργέστη, Λιβόρνο	Λεπτοσιδηρικά (quincaille)			4,500
44) Αυλώνα και Βενετία	Πίσσα και ρητίνη			2,600
45) Τεργέστη, Βενετία, Λιβόρνο	Δέρματα ποικίλα			2,000
46) Βενετία	Βυτία για το λάδι			7,000

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Επιλογή)

Αναφέρουμε μόνο ελληνόγλωσσα έργα και από αυτά κυρίως επιλέγουμε τα νεότερα, που ανακεφαλαιώνουν την παλαιότερη βιβλιογραφία.

1. Βακαλόπουλος Απόστολος, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Β', Γ', Δ', Θεσσαλονίκη 1964 κ.ε.

2. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτικής Αθηνών, τ. Γ'(1974), τ. ΙΑ' (1975).

Τα δύο αυτά έργα είναι μεγάλες συνθέσεις ενημερωμένες με την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία.

3. Ανδρεάδης Ανδρέας, Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας, τ. 1-2, Αθήνα 1914.

4. Βελουδής Γεώργιος, Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854), Αθήνα 1987

5. Ζώης Λεωνίδας, Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήνα 1955.

6. Καραθανάσης Αθανάσιος, Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975.

7. Κονόμος Ντίνος, Ζάκυνθος, Αθήνα 1979.

8. Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός, Ηράκλειο 1988 (άρθρα των: Χρύσα Μαλτέζου, Νικόλαος Παναγιωτάκης, Στυλιανός Αλεξίου, Μανώλης Μπορμπουδάκης).

9. Μανούσακας Μανούσος, Επισκόπηση της ιστορίας της Ελληνικής Ορθοδόξου Αδελφότητας της Βενετίας (1498-1953), "Τα Ιστορικά" 11 (1989)

10. Μοσχόπουλος Γεώργιος, Ιστορία της Κεφαλονιάς, τ. Β', Αθήνα 1988.

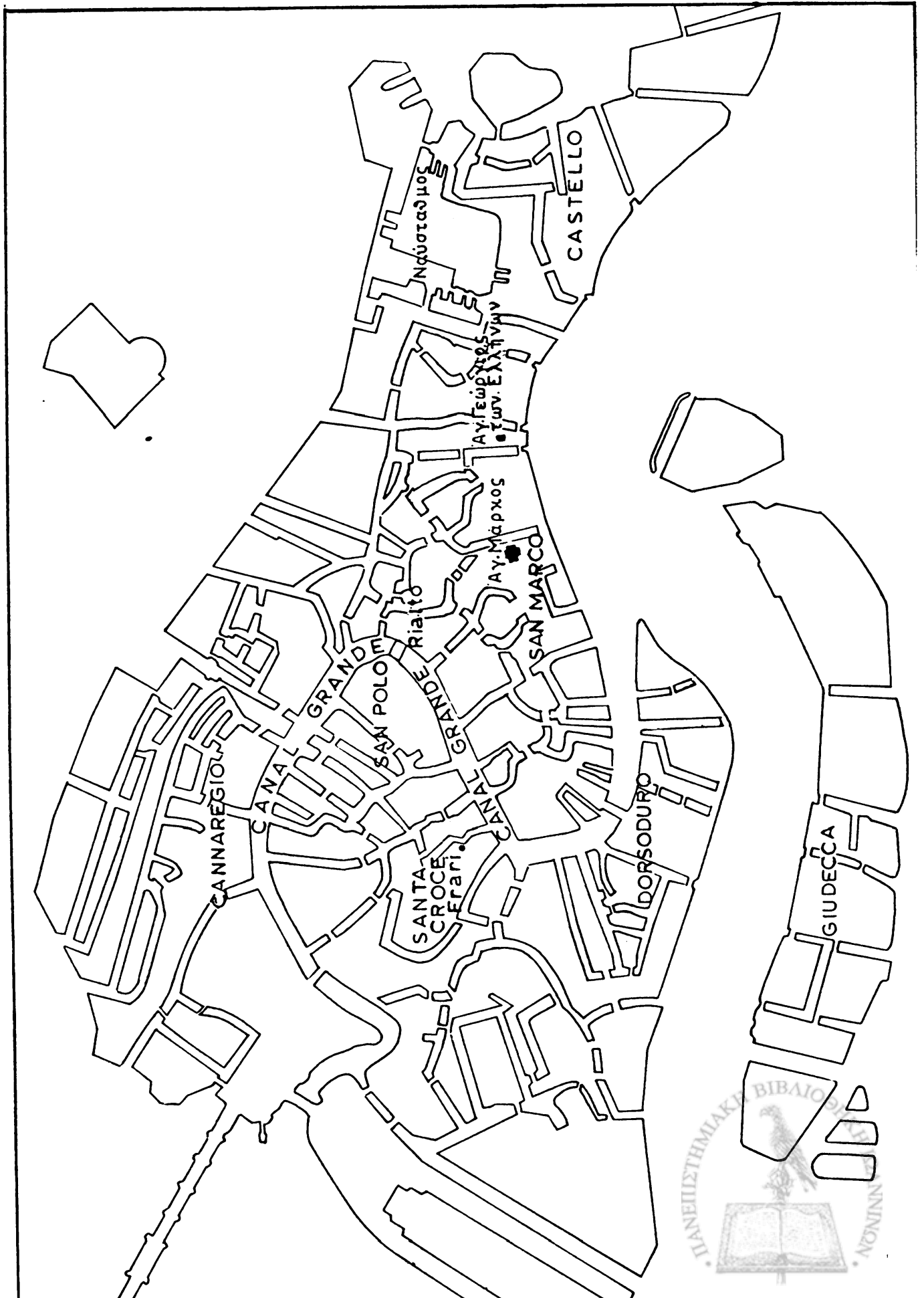
11. Σάθας Κωνσταντίνος, Ελληνικά Ανέκδοτα, τ. 1-2, Αθήνα 1867, επανέκδοση με συμπλήρωμα Αθήνα 1982.

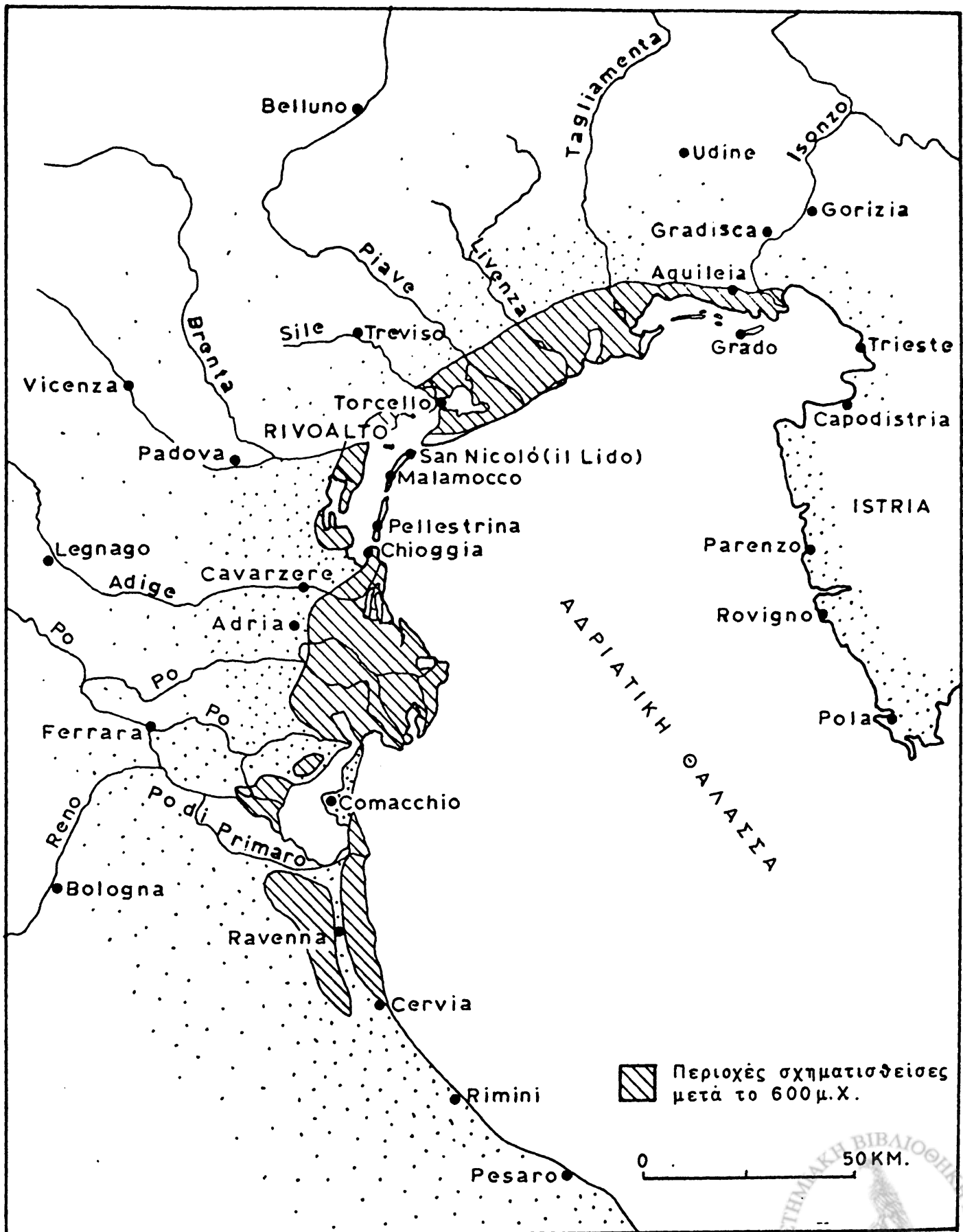
12. Τσιρπανλής Ζαχαρίας, Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700), Θεσσαλονίκη 1980.

13. Χασιώτης Ιωάννης, Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί (16ος-17ος αι.), Θεσσαλονίκη 1966.

14. Χιώτης Παναγιώτης, Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Κέρκυρα 1849-1858, επανέκδοση με συμπλήρωμα, τ. 1-8, Αθήνα 1983

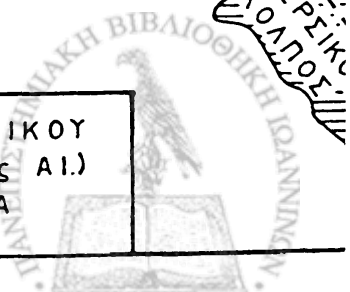
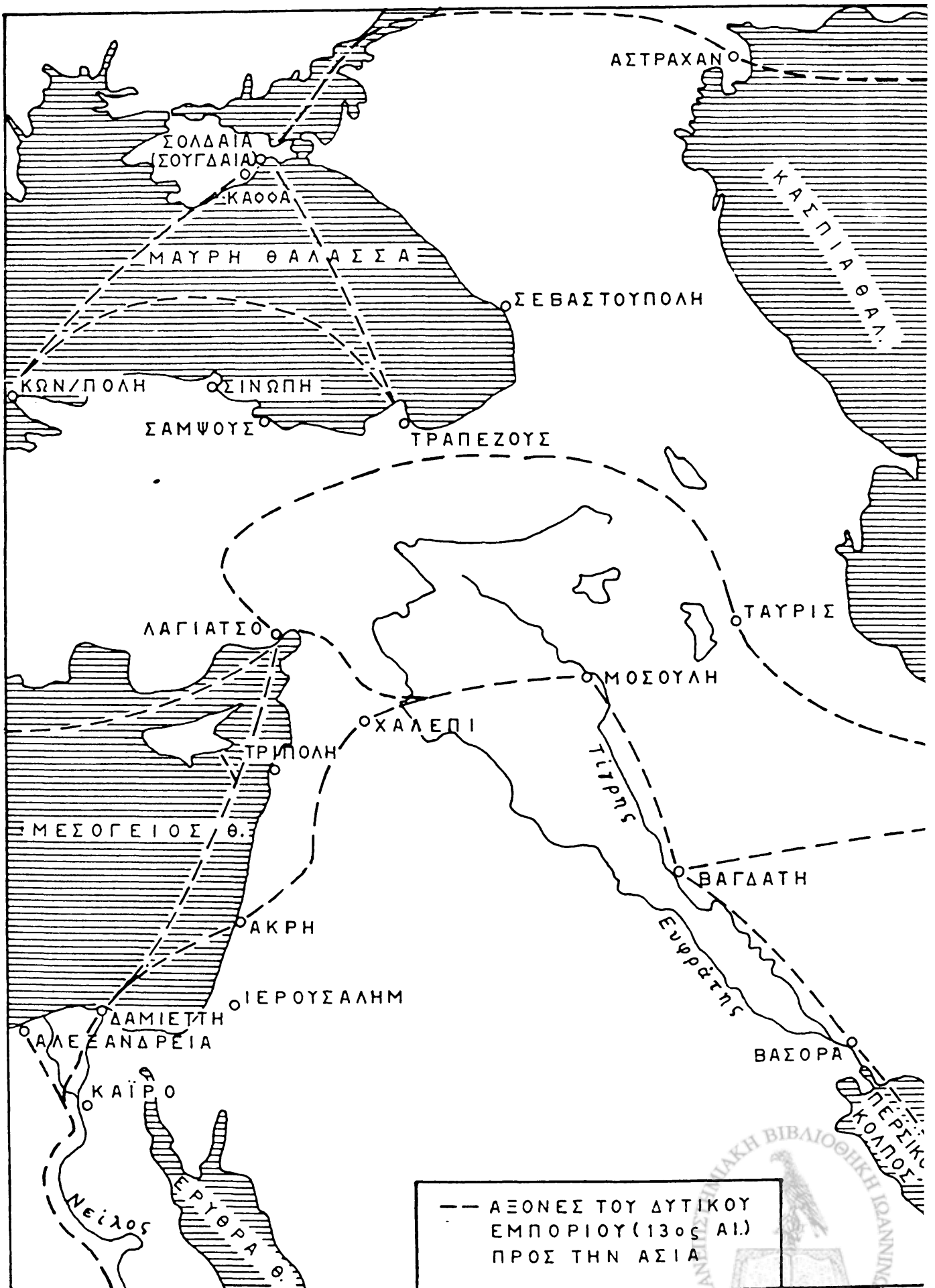

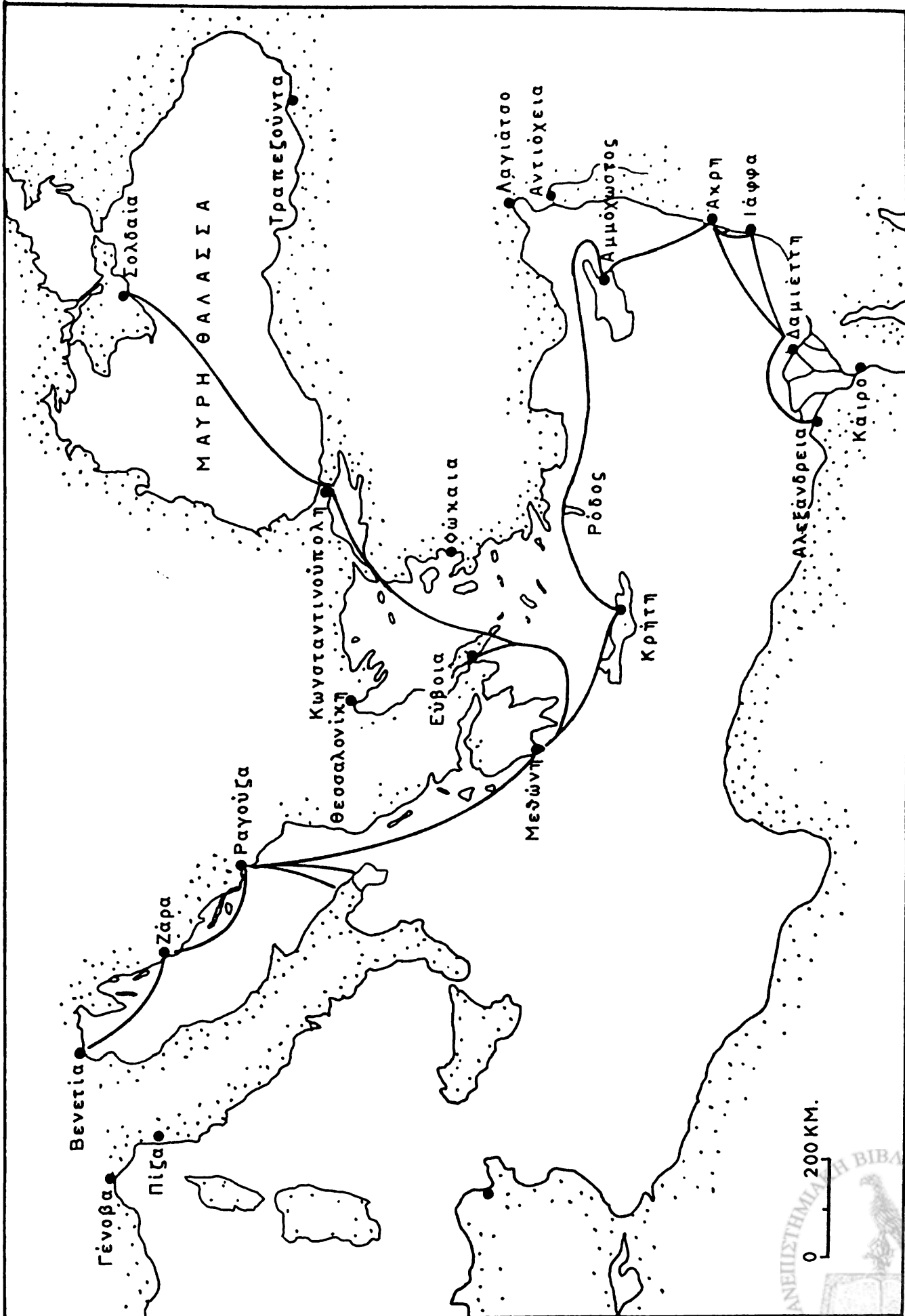

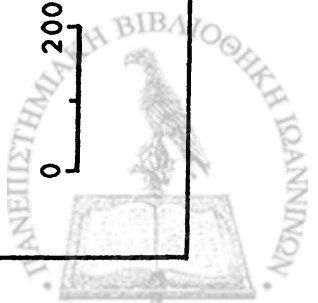
Η βόρεια Αδριατική τον 7ο αι. μ.Χ.

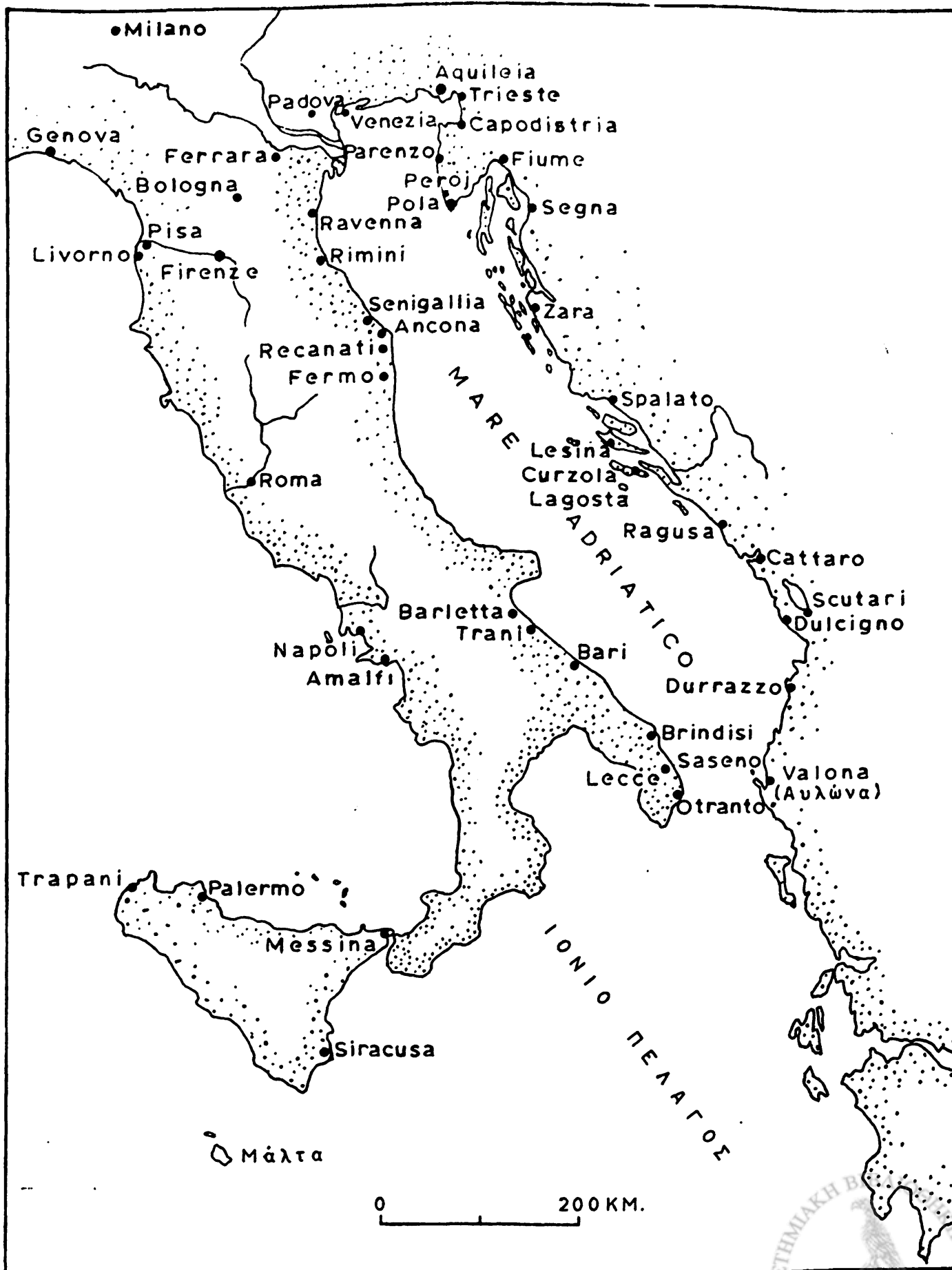
Εμπορικές νηοπομπές (μπυδες) του 13ου αι. μ.Χ.

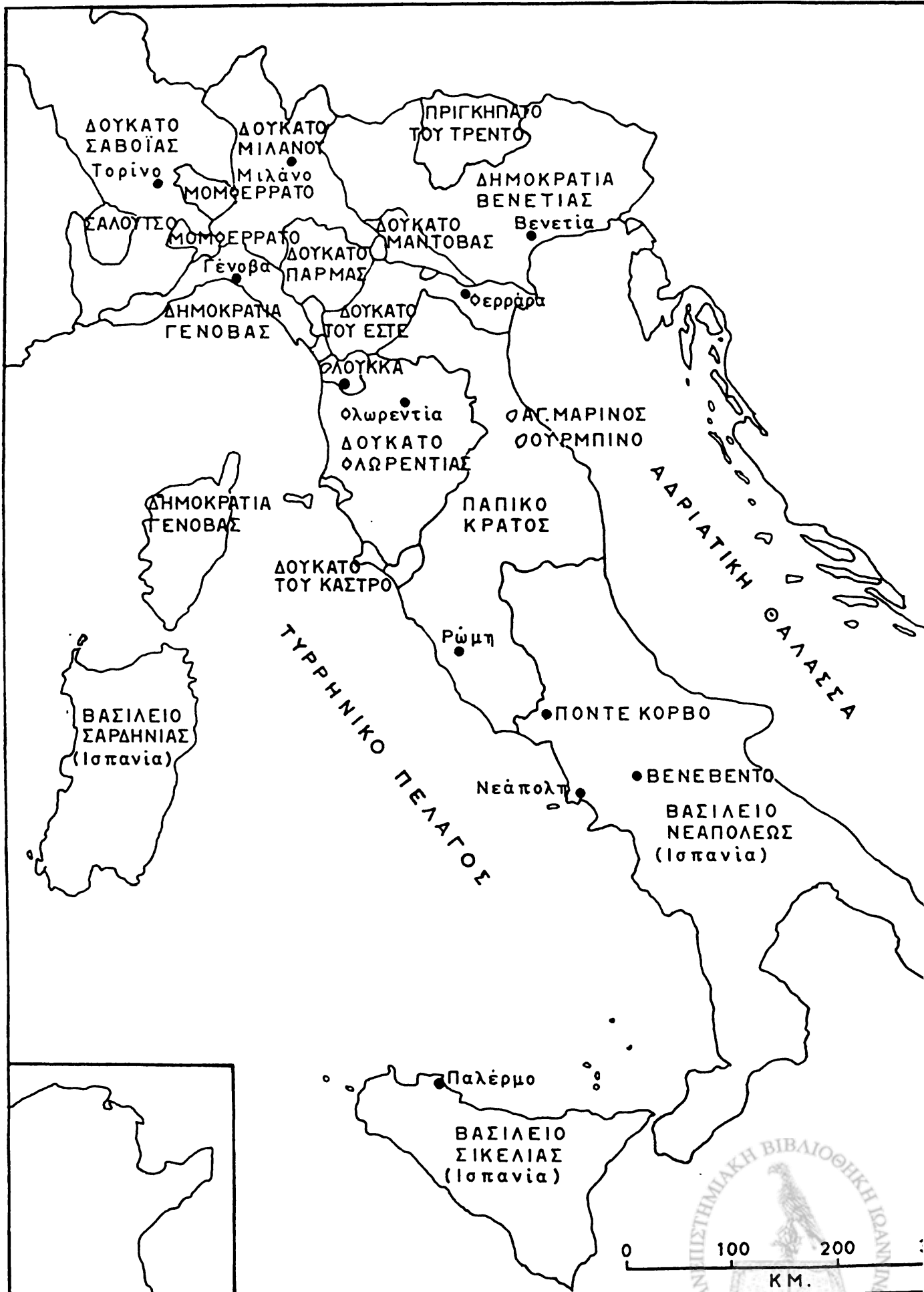
Οι κτήσεις των Βενετών

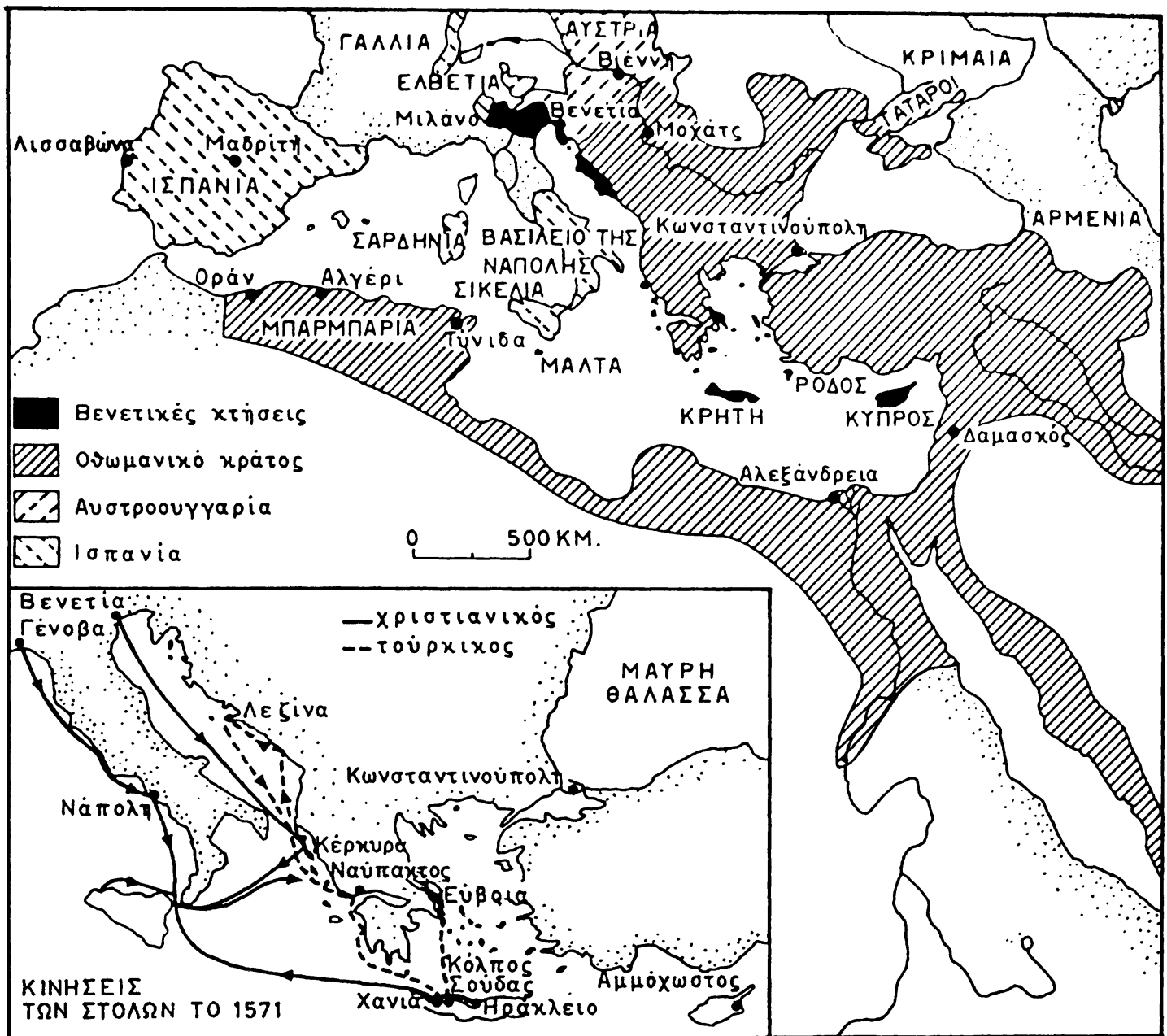

Η Αδριατική και η Ιταλική Χερσόνησος

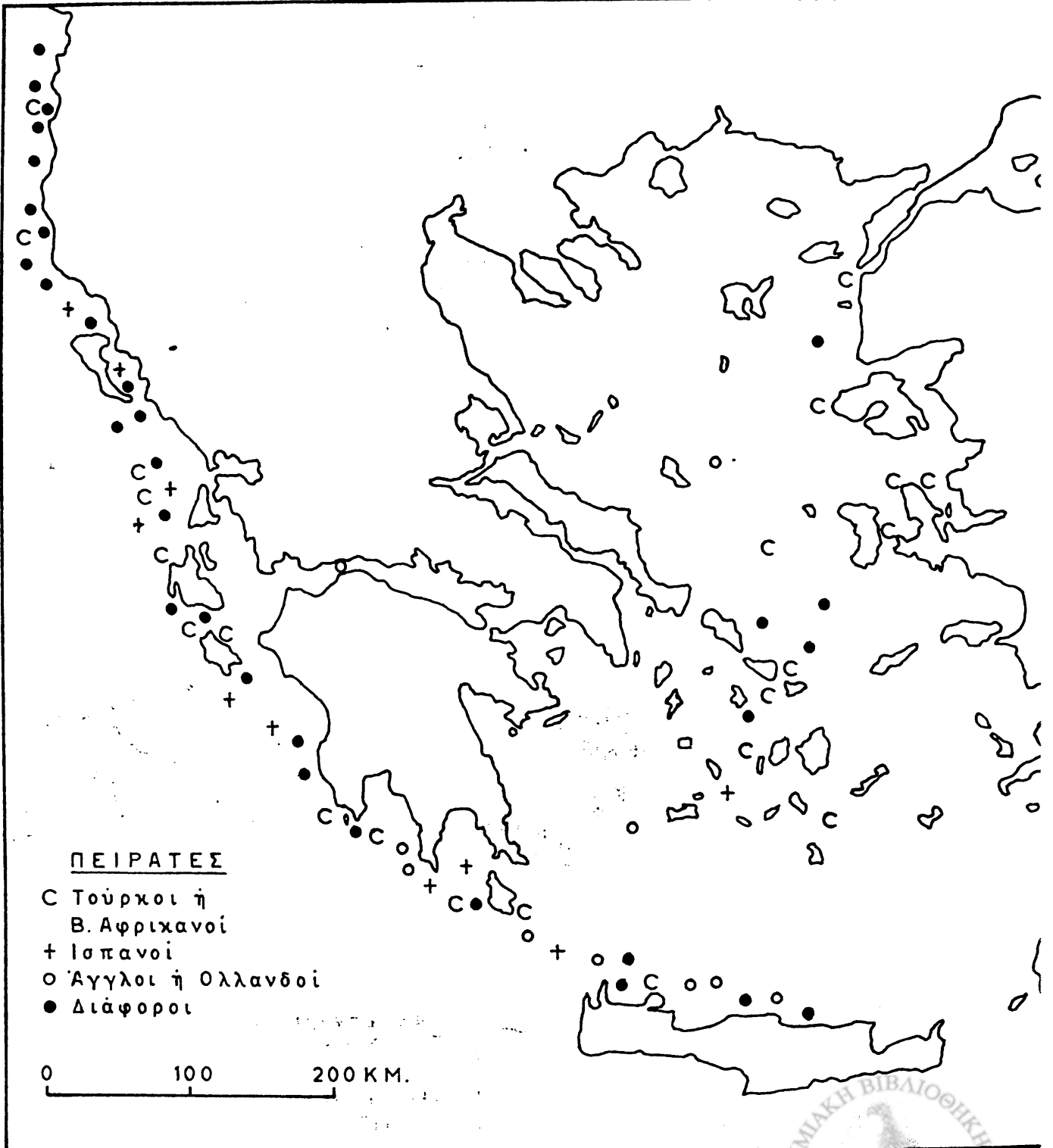

Η Ευρώπη του τέλους του 16ου αι. μ.Χ. Κινήσεις των στόλων κατά την ναυμαχία της Ναυπάκτου.

Η πειρατεία στον ελληνικό χώρο 1592-1609

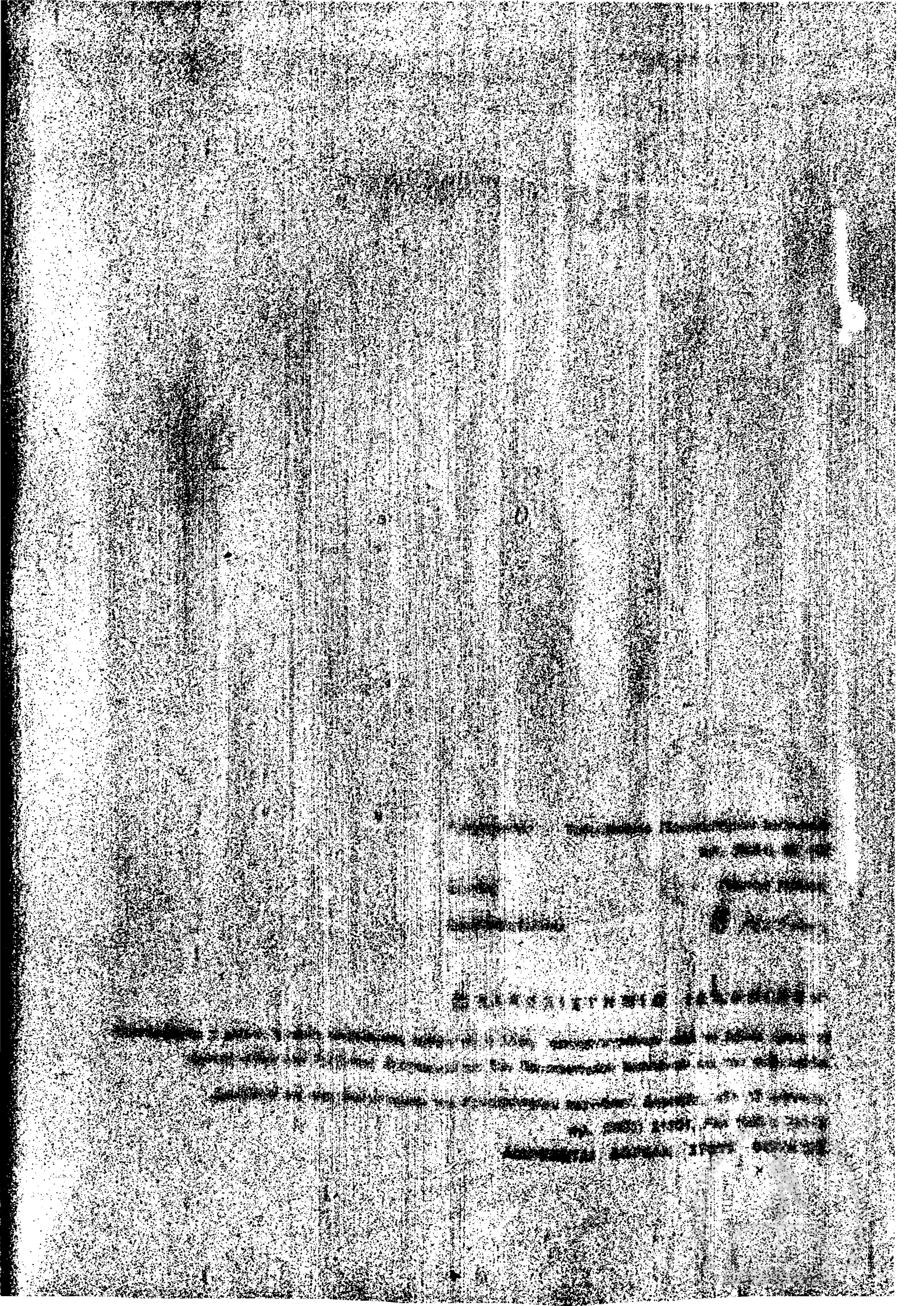
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Στοιχεία για τις αρχαιολογικές πηγές της Βενετοκρατίας στην ελληνική γλώσσα	1-3
Ιστοριογραφία της Βενετοκρατίας στην ελληνική γλώσσα	4-5
Το Βυζάντιο- η Βενετία και οι ιταλικές πόλεις	6-9
Η περίοδος 1204-1261	10-11
Το Βενετικό πολιτικό σύστημα και η διεθνής θέση του	12-16
Βενετία- Δυτικοί και Βυζάντιο ως την Άλωση	17-21
Τα τελευταία βυζαντινά και λατινικά κρατίδια	22-26
Βενετοτουρκικές σχέσεις μετά την Άλωση	29-34
Εκπαίδευση και πνευματική κίνηση	35-43
Η Βενετία και οι κτήσεις της στις αρχές του ΙΣΤ' αιώνα	44-66
Η κοινωνική κατάσταση τον ΙΣΤ' αιώνα	67-89
Η Εκκλησία τον ΙΣΤ' αιώνα	90-94
Η δικαιοσύνη τον ΙΣΤ' αιώνα	95-98
Η υγεία τον ΙΣΤ' αιώνα	99-102
Η οικονομική ζωή τον ΙΣΤ' αιώνα	103-127
Η τυπογραφική τέχνη και οι Έλληνες	128-132
Το νομισματικό σύστημα της Βενετίας	133
Οι παροικίες στην Ιταλία	134-136
Κρήτη	137-139
Ζάκυνθος	140-141
Λευκάδα	142-143
Κέρκυρα	144-146
Κεφαλληνία	147-148

Μικρότερες κτήσεις	149-150
Χρονολογίες της Βενετικής παρουσίας	151
Βενετικές ονομασίες Ελληνικών περιοχών	152
Παράρτημα-Κείμενα	153-177
Πίνακες εμπορίου Ιονίων Νήσων	178-187
Βιβλιογραφία	188
Χάρτες	189

Τυπογραφείο: Τυπογραφείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
τηλ. (0651) 92 492

Μοντάζ: Γιάννης Ρέτσος

Εκτύπωση βιβλίου: Β. Ντόκος

© ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απαγορεύεται η μερική ή ολική ανατύπωση, καθώς και η λήψη φωτοαντιγράφων από το βιβλίο χωρίς τη γραπτή άδεια του Τμήματος Δημοσιευμάτων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και του συγγραφέα.

Διατίθεται και στο Βιβλιοπωλείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Δομπόλη, 451 10 Ιωάννινα,
τηλ. (0651) 21801, Fax (0651) 74112.

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ ΣΤΟΥΣ ΦΟΙΤΗΤΕΣ.

